

**MINISTERUL EDUCAȚIEI
AL REPUBLICII MOLDOVA**

**UNIVERSITATEA DE STUDII POLITICE
ȘI ECONOMICE EUROPENE
„CONSTANTIN STERE”**

Pantelimon VARZARI
ISTORIA GÂNDIRII POLITICE
(Compendiu)

Material didactic pentru studenți

Chișinău
2017

© VARZARI Pantelimon, 2017

C U P R I N S

CONSIDERAȚII PRELIMINARE	7
TEMA I. TEMA I. ISTORIA GÂNDIRII POLITICE CA OBIECT DE STUDIU SOCIAL-POLITIC	8
1. Obiectul de studiu și periodizarea istoriei gândirii politice	8
2. Principii metodologice de studiere a istoriei gândirii politice	9
 COMPARTIMENTUL I.	
<i>GÂNDIREA POLITICĂ ÎN ANTICHITATE</i>	11
TEMA II. IDEILE POLITICE ÎN ORIENTUL ANTIC	11
1. Elemente ale gândirii politice în Egiptul Antic	11
2. Începuturile gândirii politice în Babilonul Antic	12
3. Gândirea politică în India Antică	13
4. Afirmarea și dezvoltarea gândirii politice în China Antică	14
 TEMA III. GÂNDIREA POLITICĂ ÎN GRECIA ANTICĂ	17
1. Constituirea gândirii filosofico-politice în Grecia Antică (privire de ansamblu)	17
2. Concepțiile social-politice ale sofștilor	18
3. Socrate ca gânditor politic	19
4. Filosofia politică a lui Platon	20
5. Doctrina politică a lui Aristotel	22
6. Ideile politice ale școlii stoice și ale școlii epicuriene	23
 TEMA IV. GÂNDIREA POLITICĂ ÎN ROMA ANTICĂ	26
1. Concepțiile politice ale lui Titus Lucretius Carus	26
2. Învățătura politică a lui Marcus Tullius Cicero	27
3. Ideile politice ale stoicilor romani: Seneca, Epictet și Marcus Aurelius ...	28
 COMPARTIMENTUL II.	
<i>DOCTRINOLOGIA POLITICĂ ÎN PERIOADA MEDIEVALĂ</i>	31
TEMA V. GÂNDIREA POLITICĂ ÎN EUROPA MEDIEVALĂ	31
1. Aurelius Augustinus și patristica medievală	31
2. Toma d'Aquino și scolastica medievală	33
3. Postulatele politice ale lui Dante Alighieri și Marsilio de Padova	34

TEMA VI.	ÎNVĂȚĂTURILE POLITICE ALE ISLAMULUI MEDIEVAL	36
1.	Gândirea politică în lumea arabă medievală (Al-Farabi, Ibn Sina și Ibn Rușd)	36
2.	Doctrina politică a lui Ibn Khaldun	40
TEMA VII.	GÂNDIREA POLITICĂ ÎN EPOCA RENAȘTERII	41
1.	Umanismul ca orientare socială a Renașterii	41
2.	Niccolò Machiavelli – părintele științei politice moderne	42
3.	Ideile politice ale lui Francesco Guicciardini	44
4.	Jean Bodin – doctrinar politic	45
TEMA VIII.	IDEOLOGIA POLITICĂ ÎN TIMPUL REFORMEI	47
1.	Ideile social-politice ale reformatorilor din Anglia. John Wycliffe	47
2.	Mișcarea și ideologia Reformei în Cehia. Jan Huss	48
3.	Concepțiile social-politice ale reformatorilor din Germania. Martin Luther și Thomas Müntzer	49
4.	Teoria calvinistă și semnificații ei	50
TEMA IX.	GÂNDIREA POLITICĂ ÎN EPOCA ILUMINISMULUI FRANCEZ ȘI ITALIAN DIN SEC. XVIII	52
1.	Caracteristica generală a gândirii politice iluministe europene	52
2.	Iluminismul francez. Charles Montesquieu	53
3.	Ideile politice ale iluministului francez Voltaire (François-Marie Arouet)	56
4.	Concepția politică în opera lui Jean-Jacques Rousseau	57
5.	Iluminismul italian. Giambattista Vico și Cezare Beccaria	59
COMPARTIMENTUL III.		
	SOCIOLOGIA DOCTRINELOR POLITICE ÎN EPOCA MODERNĂ	62
TEMA X.	GÂNDIREA POLITICĂ ÎN PERIOADA REVOLUȚIEI OLANDEZE DIN SEC. XVII	62
1.	Concepțiile social-politice și juridice în perioada revoluțiilor burgheze timpurii	62
2.	Doctrina politică a lui Hugo Grotius	63
3.	Ideile politice ale lui Baruch (Benedict) Spinoza	65
TEMA XI.	DOCTRINELE POLITICE ÎN PERIOADA REVOLUȚIEI ENGLEZE DIN SEC. XVII	67
1.	Ideologia politică a revoluției engleze	67
2.	Francis Bacon și societatea ideală sau „Veacul de aur”	68

3.	Thomas Hobbes și teoria sa despre drept și despre stat	69
4.	John Locke și teoria sa despre puterea de stat și despre drept	71
TEMA XII.	GÂNDIREA POLITICĂ ÎN PERIOADA RĂZBOIULUI DE INDEPENDENȚĂ A SUA (1775–1783)	74
1.	Ideile politice ale republicanilor americani (Benjamin Franklin, Thomas Jefferson și Thomas Paine)	74
2.	Concepțiile politice ale federaliștilor americani (Alexander Hamilton, John Adams și James Madison)	77
TEMA XIII.	GÂNDIREA SOCIAL-POLITICĂ ÎN TIMPUL REVOLUȚIEI FRANCEZE (1789–1794)	80
1.	Ideile și ideologiile politice în timpul revoluției franceze	80
2.	Concepțiile politice ale constituanților, girondinilor și iacobinilor	81
3.	Doctrina politică a lui François Noël Babeuf și ideologia mișcării babuviste	84
TEMA XIV.	CONCEPȚIILE POLITICE ALE REPREZENTANȚILOR FILOSOFIEI CLASICE GERMANE LA SFÂRȘITUL SEC. XVIII – ÎNCEPUTUL SEC. XIX	85
1.	Immanuel Kant și filosofia sa socială	85
2.	Probleme social-politice în sistemul filosofic al lui Hegel	87
3.	Ideile politice ale lui Fichte și Schelling	88
TEMA XV.	DOCTRINA LIBERALISMULUI CLASIC LA SFÂRȘITUL SEC. XVIII – PRIMA JUMĂTATE A SEC. XIX	91
1.	Doctrina politică liberală și semnificațiile ei	91
2.	Liberalismul englez (Jeremy Bentham și John Stuart Mill)	93
3.	Liberalismul francez (Benjamin Constant și Alexis de Tocqueville)	96
4.	Liberalismul german (Wilhelm von Humboldt și Lorenz von Stein)	98
TEMA XVI.	DOCTRINA COMUNISMULUI UTOPIC ȘI TEORIILE SOCIALISTE DE LA MIJLOCUL SEC. XIX	100
1.	Utopiile sociale ale lui Henri de Saint-Simon, Charles Fourier și Robert Owen	100
2.	Concepțiile comunismului revoluționar-utopic (Étienne Cabet, Theodor Dezamy, Louis Auguste Blanqui și Wilhelm Weitling)	102
3.	Ideologia politică a anarhismului (Pierre-Joseph Proudhon, Max Stirner, Piotr A. Kropotkin și Benjamin Tucker)	105

TEMA XVII. DOCTRINA POLITICĂ MARXISTĂ ȘI DESTINELE EI	
ISTORICE	108
1. Socialismul și comunismul – piatra de temelie a doctrinei marxiste	108
2. Ideea revoluției socialiste și a dictaturii proletariatului în concepția marxistă	109
3. Contradicțiile și destinele istorice ale doctrinei marxiste	110
TEMA XVIII APARIȚIA ȘI DEZVOLTAREA ȘTIINȚELOR POLITICE	
CONTEMPORANE	113
1. Premise istorice și social-politice ale apariției științelor politice contemporane	112
2. Teoria organicistă a lui Herbert Spencer	114
3. Teoria elitei în operele lui Vilfredo Pareto și Gaetano Mosca	116
4. Teoria grupurilor cointeresate a lui Arthur Bentley	117
5. Max Weber – fondatorul sociologiei politice a sec. XX	118
IDEEA EUROPEANĂ ÎN ISTORIA GÂNDIRII POLITICE (în loc de concluzii) ..	121
BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ	126

„Dacă stai într-un singur loc,
valoarea a ceea ce ai realizat, vine repede la zero”
Bill GATES,
fondatorul și proprietarul *Microsoft Corporation*

CONSIDERAȚII PRELIMINARE

În universul politic un rol important îl au ideile politice care, din punctul de vedere al ordinii lor, ca și în ceea ce privește rolul lor în viața politică și în viața societății, se asociază cu interesele, năzuințele și scopurile politice ale unui grup social, clase, pătri sociale. Ideile politice reflectă realitatea politică și socială, raportarea oamenilor la această realitate – pe baza experienței social-istorice și politice a grupului social și politic din care fac parte –, precum și normele de comportament, directivele de acțiune politică etc. În formă conceptualizată, esențializată și generalizată, ideile politice se constituie în concepții, teorii, doctrine, programe politice, credo-uri politice ș.a. și alcătuiesc diferite ideologii politice. Ca ideologii, ideile politice caracterizează grupurile angajate în lupta pentru putere și condiționează opțiunea politică a individului, iar aderența unei persoane la o forță politică sau alta (organizație, partid), la un grup politic sau altul presupune acceptarea ideilor politice ale grupului la care se aderă. Ideile politice sunt întotdeauna legate de o anumită practică politică, ele emanând de la aceasta și, în același timp, condiționând-o, orientând-o, fundamentând-o. Legătură organică între ideea politică și practica politică i-a determinat pe unii cercetători să aprecieze că politica fără idei politice înseamnă „cuadratura cercului”, adică o imposibilitate obiectivă.

Prezentul **Compendiu** constituie o elaborare teoretică și metodică privind studierea istoriei gândirii politice ca disciplină științifică, cuprinzând și o incursiune analitică în istoria universală a doctrinelor care au marcat dezvoltarea gândirii politice în antichitate, doctrinologia politică în perioada medievală și sociologia doctrinelor politice în epoca modernă. Ele își propun ca **scop** familiarizarea tineretului studios cu paradigmele teoretico-metodologice ale universului gândirii politice – doctrinologia politică, cunoașterea mai profundă a diferitor ipostaze doctrinare ale învățăturilor politice expuse de-a lungul istoriei civilizației umane, oferind astfel posibilitatea de a înțelege dinamica gândirii politice contemporane și resorturile acestei evoluții.

Cursul de *Istorie a gândirii politice* este destinat atât formării abilităților de gândire creativă la studenți, precum și competențelor de abordare multilaterală și complexă a categoriilor și conceptelor politice. Pe parcursul orelor teoretice și practice ale cursului studenții sunt familiarizați cu apariția și evoluția conceptelor politice și juridice, încercându-se a se forma algoritmul de apreciere și de conturare a idealului de democrație, aprecierea corelației și interdependenței realității social-politice contemporane. De aceea **obiectivele cursului** rezidă în: determinarea locului istoriei gândirii politice în sistemul științelor politice; definirea problematicei și statutului epistemologic al istoriei gândirii politice; identificarea și interpretarea perioadelor dezvoltării gândirii politice universale; evidențierea doctrinelor și ideologiilor politice în evoluția lor; definirea diferitor concepții, noțiuni, categorii și termeni din istoria gândirii politice; prezentarea și dezbateră ideilor principale ale gânditorilor politici pe parcursul istoriei; compararea concepțiilor și ideilor politice ale diferitor gânditori politici; stabilirea legăturii între doctrinele politice și experiența practică la diverse etape ale evoluției societății; determinarea și evaluarea rolului doctrinelor politice în dezvoltarea societății; argumentarea evenimentelor sociopolitice contemporane în baza conceptelor, noțiunilor și ideilor expuse de gânditori; furnizarea de cunoștințe și formarea deprinderilor de lucru în domeniul științelor politice.

TEMA I. ISTORIA GÂNDIRII POLITICE CA OBIECT DE STUDIU SOCIAL-POLITIC

1. Obiectul de studiu și periodizarea istoriei gândirii politice

Din punct de vedere istoric, primele elemente ale gândirii social-politice apar încă din antichitate, de care se leagă însăși etimologia termenului „politică” (gr. *polis* – *cetate*, oraș, stat și derivatul acestuia – *politeia*, ori lat. *res publica*). Semnificative din această perspectivă sunt premisele interpretării și ale relaționării gândirii prin cultură sau civilizație cu: societatea, dreptul, statul, națiunea, umanitatea. Descrierea hărții cognitive a etimologicului *polis* s-a materializat în formarea și individualizarea societăților moderne care, ca fundamentare, s-au extins prin dezvoltarea mijloacelor de comunicare în masă în amalgamarea și globalizarea societăților postmoderne. De-a lungul vremii, acest termen a îmbrăcat diferite accepții metodologice și procesuale, cum ar fi: artă de guvernare a societăților umane democratice sau totalitare, de conducere și de politică diacronic religioasă ori sincron virtuală, până la termenul modern de istorie activă și filosofie politică participativă.

Atât în antichitate, cât și în Evul Mediu, între științele care studiau societatea nu exista o specificare, o individualizare coerentă și consistentă. Drept urmare, elementele și cunoștințele despre societate, stat, politic au fost tratate nediferențiat, și, în cel mai bun caz, elementele specifice filosofiei sau politicii se intersectează, se suprapun cu cele economice, sociale sau religioase. În primele sale manifestări, gândirea politică a apărut și s-a dezvoltat fie în interiorul filosofiei ca filosofie politică (în Grecia antică), fie în strânsă legătură cu juridicul (în Roma antică). Atât asupra politicului, cât și asupra celorlalte științe sociale – a cunoașterii în special, a societății în general –, credințele religioase au jucat un rol integrativ și interpretativ. În epoca medievală viața și gândirea politică se vor afla sub puternica influență a dogmei teologice și a Bisericii, științele, în totalitatea lor, vor fi integrate teologiei, devenind ramuri ale acesteia, iar dogma teologică devine axioma politică a societății. Procesul de disociere a științelor, a celor sociale în special, de teologie și de morala creștină va începe odată cu descompunerea societății feudale. Renascentiștii și iluminiștii, prin spiritul lor laic și științific, în lucrări social-politice s-au pronunțat pentru individualizarea gândirii politice, pentru constituirea ei într-o știință de sine stătătoare, fapt realizat în perioada modernă.

Deja în perioada contemporană politologia (știința politică sau teoria politică), istoria gândirii politice și alte științe politice constituie un sistem întreg și diversificat de discipline științifice și de studiu. În 1948, la inițiativa UNESCO, la Paris și-a ținut lucrările *Colocviumul internațional* consacrat problemelor științei politice, la care s-au întrunit experți, savanți și specialiști în domeniul științei politice din Europa și America. Anume la acest for s-a convenit la utilizarea termenului „știința politică” la singular, fiind stabilite și **obiectivele ei de studiu**: teoria politică (teoria politică și *istoria gândirii politice*); instituțiile politice (constituția, guvernul central, administrația publică regională și locală, funcțiile sociale și economice ale organelor de guvernământ, analiza comparată a instituțiilor politice); partidele, grupurile și opinia publică (partidele, grupurile și asociațiile de presiune politică, participarea cetățenilor în activitatea guvernului și a administrației publice locale, opinia publică); relațiile internaționale (politica internațională, organizațiile internaționale, dreptul internațional).

Obiectul de studiu al științei „istoria gândirii politice” îl reprezintă ideile, sistematizate conform unor principii și reguli de procedură (științifică) în cadrul teoriilor, doctrinelor și concepțiilor, având ca obiect realitatea sociopolitică. Studiul concepțiilor, doctrinelor și teoriilor trecutului este realizat sub aspectul genezei, evoluției istorice și a raporturilor acestora cu realitatea sociopolitică actuală. Într-un sens mai extins, **obiectul de studiu** al disciplinei constă în examinarea ideilor (teoriilor/concepțiilor/doctrinelor) despre putere, stat și drept, analizate prin prisma apariției și evoluției istorice a construcțiilor teoretice.

Disciplina „istoria gândirii politice” mai este denumită de unii autori români și „Doctrinologia politică (A. Carpinski, UAIC, Iași) sau „Sociologia doctrinelor politice” (O.Trăsnea, Universitatea din București). Referindu-ne la sistemul științelor politice, același politolog român O. Trăsnea folosește termenul de „sistem al științelor politice” (pentru a sugera comunitatea relativă a obiectului lor – politicul în diferitele sale laturi și ipostaze, relativa lor unitate funcțională – converg în explicarea politicului și în orientarea sau în raționalizarea acțiunii politice, precum și interacțiunile care există între ele și care, pe măsura avansării tendințelor de diferențiere și integrare, proprii științei contemporane, devin tot mai ample și mai complexe, promovînd forme noi de cooperare interdisciplinară și de cercetare pluridisciplinară): trasînd următoarea schiță a sistemului științelor politice (model-ipoteză susținut și de alți autori).

Redarea celor mai importante momente ale gândirii politice este un proces ce permite înțelegerea modului în care a apărut și s-a dezvoltat politologia ca știință. În acest sens, studiarea istoriei gândirii politice este structurată în funcție de diferitele *etape de progres social și deci de dezvoltare a civilizației umane*: 1) *perioada antichității*, caracterizată prin apariția elementelor constitutive ale gândirii politice; 2) *perioada medievală sau feudală*, caracterizată prin dominația fenomenului religios asupra celui politic, dar și perioada/epoca Renașterii, de care se leagă punerea bazelor politologiei ca știință politică modernă; 3) *epoca modernă*, caracterizată prin extinderea sferei de cuprindere a cunoștințelor politice, iar politologia se afirmă ca știință/teorie politică aparte (în această perioadă politica se prezintă sub forma unor centre ale puterii ierarhizate pe ansamblul vieții sociale, iar puterea – ca un fenomen gradual, cu intensități diferite, fenomene și procese sesizate și analizate de gânditori de-a lungul istoriei civilizației umane); 4) *perioada contemporană* – politologia cunoaște o largă dezvoltare și se conturează ca știință socio-umană distinctă. Separarea politologiei ca obiect de studiu independent și distinct a fost efectuată numai odată cu apariția posibilității de *definire a principiilor și metodelor de cercetare* ale acesteia.

În periodizarea istoriei gândirii politice trebuie evitate unele capcane pe care le putem întâlni adesea în literatura de specialitate. De pildă, prezentismul, adică interpretarea unor gânditori și idei din epoci anterioare din perspectiva contemporaneității: în tendința de a-i crea liberalismului o istorie și mai convingătoare, Socrate a fost declarat primul gânditor liberal. De asemenea, trebuie evitată idealizarea unor exemple utilizate de mari gânditori, rezultând o concepție a liniei sau antilinie istorice (de exemplu, *cetatea aristotelică* este echivalată în actualitate cu Republica Andora). În același spirit, trebuie să se evite modernizarea forțată. De pildă, istoricul și filologul elenist elvețian André Bonnard cataloga civilizația greacă „sălbatic de masculină”, întrucât a lipsit femeile de participarea la viața *cetății* (propria sa țară, citată ca exemplu de democrație, n-a acordat drept de vot femeilor decât în 1974).

2. Principii metodologice de studiere a istoriei gândirii politice

Pentru prima dată în istoria culturii, teoretizarea gândirii (sistemizarea conștientă a ideilor la nivel de teorii) este realizată în Grecia antică. Calea de la idei către teorii este descrisă prin intermediul anumitor principii științifice, numite și metode științifice generale, potrivit cărora cunoașterea adecvată a realității este posibilă în baza cunoștințelor teoretice, în opoziție cu opiniile. În calitate de *principii metodologice* de studiere a istoriei gândirii politice servesc istorismul (evolutiv sau diacronic, după D. Fisichella), dialectic, determinismul, interdisciplinarismul, obiectivitatea, empirismul descriptiv, unitatea dintre teorie și practică.

Drept *metode de examinare* (moduri de abordare) a problematicei din cadrul istoriei gândirii politice se folosesc metode politologice (instituțională, structural-funcțională, comparativă, sistemică, behavioristă, sinergetică etc.) și metode extrapolitologice (sociologice, statistice, filosofice, economice, istorice, antropologice, geografice, juridice, psihologice, semantică etc.).

În istoria gândirii politice s-au utilizat patru *paradigme* (termenul „paradigmă” a fost introdus în circuitul științific în 1962 de către metodologul american Thomas Khun cu semnificația de model de gândire

logică care determină mijloacele și procedeele de interpretare a realității social-politice) în studierea politicului: 1) paradigma teologică sau religioasă (explicarea supranaturală a provenienței conducătorilor, puterii, căutând izvoarele acestora în voința divină și în scrierile religioase); 2) paradigma naturalistă (analiza omului ca parte componentă a naturii și interpretarea politicului prin mediul natural – factorul geografic, construcția biologică, calitățile înăscute etc.); 3) paradigma socială (cercetarea politicului prin influența diferitor sfere ale societății asupra domeniului politic); 4) paradigma rațional-critică (examinarea naturii interne a politicului prin evidențierea tensiunilor, conflictelor și contradicțiilor care stau la baza vieții politice). Aceste și alte paradigme reflectă o legătură între gândirea politică și tipurile de învățături politice ale unei sau altei epoci istorice.

Unii autori degajează *structura doctrinelor politice* care include câteva niveluri de funcționare: 1) suportul teoretico-conceptual al doctrinei (o doctrină se deosebește de alta prin modurile de abordare și argumentare – fundamentarea filosofică, juridică, teologică, umanistă, anticlericală, raționalistă, antiștiințifică sau științifică); 2) conținutul doctrinei (exprimat într-un sistem de noțiuni și categorii, prin teze-program pentru aprecierea unei realități sociopolitice concrete și prin soluționarea teoretică a problemelor abordate de o anumită doctrină); 3) straturi ale gândirii umane (*protologic* – până la rațiune, *paralogic* – contra rațiunii, logic, metalogic).

În pofida faptului că la prima vedere noțiunile de teorie, doctrină și concepție par a fi identice, nu toți autorii le sinonimizează, găsind deosebiri între teorie, doctrină și concepție. Astfel, *teoria* reprezintă forma sistematizată a cunoștințelor cu privire la realitatea naturală și/sau socială, prin intermediul căreia se prezintă informațiile esențiale cu privire la domeniul care este supus descrierii și explicației (spre exemplu, teoria democrației, teoria separației puterilor în stat etc.). *Doctrina* este sistemul cunoștințelor teoretice, susținut de un cercetător, școală, confesiune, partid politic, stat (doctrina marxistă, școala americană, doctrina teologică despre lume, doctrina liberală etc.), cu privire la un oarecare domeniu al realității, iar în acest sens, doctrina se deosebește de teorie și, respectiv, de concepție prin unele particularități (gradul de sistematizare al cunoștințelor, prezența elementului subiectiv-ideologic ș.a.). *Concepția* este totalitatea ideilor, părerilor, având un caracter sistematizat, cu privire la o totalitate de probleme de ordin filosofic și/sau științific și/sau tehnic etc. Concepția se deosebește de teorie prin gradul de sistematizare a cunoștințelor. Obiect al concepției este, de regulă, sistemul de cunoștințe cu un grad inferior de sistematizare în raport cu teoria și doctrina. Totuși nimic nu împiedică utilizarea noțiunii „concepție” în cazul în care suntem în prezența unei doctrine sau teorii.

Subiecte de autoevaluare

1. Definiți obiectul de studiu al istoriei gândirii politice.
2. Determinați perioadele apariției și dezvoltării istoriei gândirii politice.
3. Relevați principiile, metodele și modurile de abordare în istoria gândirii politice.
4. Demonstrați interacțiunea istoriei gândirii politice cu alte științe politice.

Bibliografie selectivă

- Râbca E., Zaharia V., Mărgineanu V. Istoria doctrinelor politice și de drept. Chișinău, 2005.
- Sprincean S. Teoria și filosofia politică: concepții și personalități (*Compendiu*). Chișinău, 2014.
- Stanciugelu Șt. Istoria ideilor politice. P. I. București, 2002. [on-line] <http://filosofiepolitica.files.wordpress.com/2008/03/stefan-stanciugelu-idei-politice-1.pdf> (vizitat 23.01.2010).
- Străuțiu E. Evoluția ideilor politice (*Note de curs*). Sibiu, 2007. [on-line] <http://ru.scribd.com/doc/85017334/60313817-idei> (vizitat 21.07.2014).
- Varzari P. Istoria gândirii politice (*Note de curs*). Chișinău, 2011.

COMPARTIMENTUL I. GÂNDIREA POLITICĂ ÎN ANTICHITATE

TEMA II. IDEILE POLITICE ÎN ORIENTUL ANTIC

1. Elemente ale gândirii politice în Egiptul antic

Inițial, vom evidenția câteva *trăsături definitorii de ordin istoric și social-politic ale arealului Lumii Antice*: 1) Perioadei Antice a precedat *perioada preistorică a civilizației umane*, numită și „tinerețea lumii”, caracterizată, de regulă, prin formula *homo faber* – „omul făuritor” vizavi de sintagma *homo sapiens* – „omul cu rațiune”, dimensiune specifică civilizațiilor antice și societăților ulterioare. 2) ***Antichitatea este cea de-a doua epocă a istoriei civilizației umane***, începând în jurul a. 3000 î.Hr. (când a fost inventată scrierea cuneiformă) și a durat până în sec. V–VI d.Hr. (a. 451 – Soborul de la Halkindon – creștinismul devine religie de stat; a. 476 – căderea Romei, și a. 529 – închiderea școlii neoplatonice și celei neoaristotelice). 3) Antichitatea se împarte convențional în ***trei mari faze / stadii de dezvoltare***: a) *etapa timpurie / veche* (perioada în care s-au dezvoltat marile civilizații în Africa, Mesopotamia și în Orientul îndepărtat); b) *etapa clasică* (începe în a. 776 î.Hr. odată cu prima Olimpiadă din Grecia Antică, continuă cu sec. V. – „secolul de aur” al lui Pericle, și se termină odată cu apariția creștinismului – sec. I d.Hr.; c) *etapa târzie* (atacurile „barbarilor” asupra Imperiului Roman, adoptarea creștinismului ca religie a împăraților și diviziunea lui între Imperiul din Est și Imperiul din Vest, așa încât i-au naștere Evului Mediu și Europa creștină). 4) În toate societățile antice, cu excepția Japoniei și a țărilor Levantului (Siria, Liban și Palestina), ***predomina sistemul sociopolitic neierarhic***, numit și „mod de producție asiatic” (K. Marx), „societăți hidraulice” (K. Wittvogel) sau „mod de producție tributual”. 5) ***Apar și se dezvoltă credințe politico-religioase***, doctrine religioase despre putere, stat și drept care declarau lumea ca o întruchipare a „voinței lui Dumnezeu” și decreta ideea că puterea de stat este în esență divină. 6) Împotriva ordinii social-politice și economice existente s-au ridicat forțe sociale, căutând să înlăture această ordine, ***se infiripează treptat unele concepții politice, filosofice și etico-morale***, adică o anumită luptă pe planul conștiinței sociale, politice, juridice, morale prin activitatea unor gânditori apropiați de doleanțele clasei inferioare și celei superioare ale societății. Cu alte cuvinte, apariția primelor lăstari ai gândirii politice se afla în strânsă conexiune cu lupta forțelor sociale pentru dezvoltarea societății ca atare (a meseriilor, comerțului, etc.), pentru o justiție socială dreaptă și pentru afirmarea noilor cunoștințe științifice despre natură, om și societate.

Este știut faptul că structura economico-socială și politică a societăților din Orientul antic a generat controverse în legătură cu definirea ei. Cea mai populară sintagmă a acestor societăți a fost aceea de „despotism oriental”, iar în ce privește organismul socioeconomic, așa cum s-a menționat mai sus, – de „mod de producție asiatic”. În același timp, societățile antice au căpătat și denumirea de „mod de producție tributual”, pornindu-se de la o caracteristică a repartiției economice, iar alți autori le-au botezat „societăți hidraulice” (ele erau așezate de-a lungul marilor fluvii), subliniind și caracteristica politică a acestora: un centralism totalitar. Esența regimurilor politice din aceste țări poate fi exprimată prin conceptul de *teocrație*, întrucât tot ce se întâmplă în societate era considerat a fi rodul voinței exprese a conducătorului (faraon, rege, împărat), în fond însă teocrația nu reprezenta un regim propriu-zis funcțional, pentru că acest regim era manipulat și exercitat de clerici, astfel încât prin teocrație se poate înțelege *hierocrație* (formă de conducere a societății primitive și feudale în funcție de obiectivele spirituale ale unei confesiuni).

Din punct de vedere istoric, condiții favorabile pentru crearea primelor teorii, doctrine și concepții politice se constituie în procesul desacralizării elementelor mitologice și al raționalizării gândirii. Pentru

prima oară asemenea condiții apar în procesul evoluției statelor Orientului antic începând cu mileniul I î.Hr. Gândirea politică antică egipteană rezultă din texte diferite sub raportul caracterului lor: *texte sapiențiale* (care conțin sentințe morale), *texte social-politice și de critică socială, literatură profetică*. În acest context vom arăta că proslăvirea adevărului divin ca bază a regulilor social-politice de pe pământ este prezentă în mai multe izvoare istorico-politice și filosofico-religioase egiptene: *Poveștile lui Ptah-hotep* (a. 2800 î.Hr.), *Instrucțiunile lui Athoi către fiul său* (cca mileniul II î.Hr.), *Vocea lui Ipuver* (cca a. 1750 î.Hr.), *Convorbirea dintr-un dezamăgit și sufletul său* (cca a. 1500 î.Hr.) ș.a.

Conceptul central în textele egiptene este *Maat* care întruchipa „adevărul și dreptatea” sau „ordinea străveche”. Scopul acestor texte era transmiterea tradiției, a cunoștințelor despre *Maat*, pentru asigurarea ordinii și armoniei. Fiecare faraon reîntrona străvechea ordine „adevărul și justiția”. Orice abatere era pedepsită de divinitate, înțelepciunea umană identificându-se cu cea divină, întrucât *Maat* – fiica (în sens de fiu spiritual) zeului solar *Ra* – fiind aceeași în cer și pe pământ.

Aceste texte aveau un mare rol politic: să contribuie la făurirea unui tip de om, „omul tăcut” (imaginat de zeul *Osiris* care avea cap de pasăre) sau tăcut și învățat, în orice caz tipul supus. Textele social-politice și de critică socială, care anticipează unele stări de lucruri, presupun o mutație în mintea egiptenilor, desfășurarea proceselor istorice nu mai reprezintă o înfăptuire a voinței zeilor, ci o suită de acte împotriva sau pentru stăpânirea faraonului. Altă categorie de texte, cele sapiențiale, îndrumă faraonii sau vizirii cum să prevină războaiele și să țină sub puterea lor supușii nemulțumiți: sunt niște colecții de maxime și sentințe care indică dregătorilor statului cum să administreze pentru a respecta interesele stăpânirii Egiptului faraonic. În fine, ultima categorie de texte o reprezintă categoria zisă „profetică”, în fapt proorocirea restabilirii vechii ordini și a venirii unui faraon izbăvitor (avem de a face cu conjugarea și utilizarea politică a două mituri: *Vârsta de aur* și *Salvatorul*).

Așadar, cu circa cinci milenii în urmă în Egiptul antic apar unele idei de ordin politic, juridic și moral, învăluite adesea într-o haină religioasă și moralizatoare, care ulterior vor fi încheigate în mari doctrine politice privind originea puterii, statului, formelor de guvernare.

2. Începuturile gândirii politice în Babilonul antic

Toate miturile afirmă că omul a fost creat să fie slujitor al zeilor. Elementul esențial al conducerii statului era teama, ca bază a raporturilor dintre zei și oameni. Frica trebuia inspirată de stăpâni robilor lor (era un regim crud și brutal pentru sclavi și prizonierii de război). Cât despre rege, el era și preot, intermediar între zei și oameni; se considera că primește poruncile de la Zeu și toate ordinele sale sunt în fapt ale acestuia. Numele zeului era secret, *Baal* însemnând în fapt domn, stăpânitor, suveran. Un mare rol în legitimarea tiraniei, a înșelării celor mai slabi l-au jucat mantica acadiană (semnele sfinte) și magia mesopotamiană. Am nota, de asemenea, primatul teoriei ciclice în explicarea lumii, a veșnicei reînnoiri pe care o găsim și la evrei (expresia „nimic nou sub soare” îi aparține și regelui iudaic *Solomon*).

Statul cel mai puternic din Babilonul antic s-a realizat sub domnia regelui *Hammurapi/Hammurabi* (1792–1749/1750 î.Hr.), stat care timp aproape de 1500 ani va fi cea mai strălucită metropolă politică și culturală a Mesopotamiei meridionale, influențând puternic civilizațiile Orientului Apropiat. De la asiro-babilonieni avem și un document aparte, cu caracter predominant juridic, din care un text principal, *Introducerea*, ni s-a păstrat înscrisă pe o piatră. Este ***Codul lui Hammurapi (Hammurabi)***. Textul pretinde că i-ar fi fost transmis regelui de către însuși zeul *Șameș* (zeul soarelui și luminii) și că îndemnă la realizarea unificării regatului, la temperarea guvernării și la realizarea unei legitimități acceptate, prin bunăstarea poporului, respectarea dreptății și dezrădăcinarea răului și nelegiurii. Un element pe care îl întâlnim și în textele indiene este elogiul pedepsei nu numai ca instrument de guvernare, ci și ca regulator universal al existenței.

Alte texte, inclusiv coduri de legi („Codul regelui Ur-Engur”, „Legile lui Ur-Nammu”, „Legile lui Eșnunna”, „Legile lui Lipit-Iștar”), „Poemul lui Ghilgameș”, „Poemul creației” (scris pentru cinstirea zeului Babilonului *Marduc*), dialogul „Discuția dintre stăpân și sclav”, confirmă că societatea babiloneană era întemeiată pe un sistem organic de legi împletite cu anumite idei politice, filosofice și morale de care se conduceau babilonenii. În aceste și alte tratate social-politice, filosofice și etico-spirituale gândirea politică își croia cale prin retrăirea coliziilor vieții sociale, prin analiza concepțiilor mitologice și religioase ce dominau atunci.

3. Gândirea politică în India antică

Gândirea politică a Indiei antice ni se dezvăluie din cele mai vechi monumente literare: *Vedele* (sfârșitul mileniului al II-lea î.Hr.), poemul *Mahabharata* și o serie de culegeri de învățături cu caracter filosofico-religios, etico-juridic și chiar politic, având în vedere culegerea brahmană *Manava Dharma Shastra* și lucrarea atribuită lui Cautilya, *Arthashastra*.

Titlul celei dintâi, *Manava Dharma Shastra*, s-ar putea traduce, mai exact decât versiunea curentă de *Legile lui Manu*, *Cartea despre învățătura lui Manu* (sec. VI/IV–III î.Hr.). Este vorba despre un ghid unic pentru hindușii credincioși, fiind creat de brahmani pentru a-și consfinți și preciza poziția dominantă în ierarhia socială. În acest scop se și prezintă întruchipare a tradiției: regulile sunt prescrise de revelație și de tradiție; revelația este cartea sfântă (*Vede*), iar tradiția este *Dharma Castra*.

Învățătura (Legile) lui Manu se concentrează asupra consacrării inegalității, consolidată prin bariere religioase, social-politice și morale de netrecut între diferitele stări sociale, închise și ereditare, precizării status-ului specific al diferitor *varne* (termenul sanscrit desemnează stări sociale închise, ereditare, sancționate teologic și politico-juridic; termenul *castă* a fost introdus de portughezi în sec. XVII) și a raporturilor dintre ele.

Sistemul de varne (alcătuit din *patru caste principale*, abolite oficial în 1949 după obținerea independenței de către India față de Marea Britanie) apare ca fiind o creație divină (inegalitatea e investită cu girul divinității): *brahmanii* au fost creați din gura Ființei supreme și stăpâni ai tuturor castelor; *kșatriyas* din brațul acesteia, *vaishyas* din coapsa sa, iar *șudras* din piciorul său (ideea originii diferite, prin act divin, a stărilor sociale o vom regăsi și în *Republica* ideală a lui Platon). Inegalitatea rezultând din această „origine” deosebită nu e numai socială și politică, ci și morală sau funcțională: fiecare stare are datorii particulare. E un fel de diviziune socială a muncii și îndatoririlor, prestabilit (la Platon ea era explicată și printr-o corelație cu „părțile sufletului”, care are o importanță universală, similară ordinii cosmice). Astfel, *brahmanilor* le revine studierea și învățătura *Vedelor*; *kșatriyas* au primit însărcinarea de a apăra poporul; a îngriji de dobitoace, a se îndeletnici cu negoțul, a împrumuta cu dobândă, a munci pământul ș.a., sunt îndatoririle ce au primit *vaishyas*, dar *șudrașilor* nu le-a fost dată decât o singură îndatorire: de a sluji celorlalte stări, fără a le nesocoti meritul, fiind rob prin naștere.

În plan general, aceste scrieri ezoterice, normative, tind să perfecționeze mijloacele care depind de om în domeniul acțiunii politice. Cu tot caracterul său complex – religios, filosofic, etic, politico-juridic – învățătura lui *Manu* reprezintă o astfel de lucrare, bineînțeles, cu o finalitate precisă: consolidarea orânduirii sociale de castă și a guvernământului monarhic, în spiritul și interesele *varnei* brahmanilor.

Un alt document impresionant al gândirii politice a Indiei, și în general a Orientului antic, este *Arthashastra* sau *Știința politicii*, atribuit lui Cautilya („Vicleanul”) *Ceanakia*, sfetnicul părtaș la opera reîntregitoare și centralizatoare a lui *Ceandragupta I*, întemeietorul dinastiei *Maurya* (sec. IV–III î.Hr.). Lucrarea reprezintă un tratat normativ de „știință” politică (înțeleasă ca știință practică), în care accentul cade asupra modului în care un rege trebuie să-și conducă statul, pentru a-l face puternic și înfloritor, capabil de a se opune presiunii statelor dușmane și chiar de a le supune puterii sale.

Arthashastra îmbracă, de fapt, un cerc larg de probleme, cărora urmărește să le dea soluții: raporturile dintre științele laice (filosofie, economie, politică) și doctrina religioasă, obligațiile regelui, cerințele educării caracterului său, ale conduitei și modului său de viață, îndatoririle demnitarilor statului, organizarea judecătorească, măsurile de asigurare a ordinii publice, conducerea economiei, îndatoririle diferitor caste, metodele de realizare a politicii externe, legăturile cu statele vecine, pregătirea și conducerea războaielor, încheierea păcii etc. Problema structurii sociale este rezolvată în spirit tradițional: este legitimată împărțirea societății în *varne*, conservându-se astfel inegalitatea socială, a cărei menținere reprezintă cea mai importantă îndatorire a regelui.

Unii autori consideră faptul că *Platon* și *Aristotel* își aplică concepțiile filosofice la domeniul politic și caută guvernământul ideal, pe când *Cautilya* izolează domeniul politic și-l tratează ca gânditor politic, astfel încât el poate fi socotit ca *fondatorul absolut al științei politice* și nu numai al celei indiene. Ceea ce-l apropie de *Platon* și *Aristotel* este credința în puterea științei: monarhul va conduce bine dacă cunoaște știința politică. Religia fiind pusă în funcție de politică, tratatul pune, totodată, un accent deosebit pe necesitatea întemeierii guvernământului pe știință. Cele *patru științe* sunt: filosofia, *Vedele*, știința economiei și cea a conducerii statului. Dintre acestea *știința politică*, a conducerii statului, este cea mai importantă, întrucât determină înțelegerea și folosirea celorlalte științe.

În explicarea originii statului, tratatul reia o versiune contractualistă, destul de răspândită în tradiția indiană: inițial societatea se află într-o stare de dezbinare, suferind de pe urma dușmăniei reciproce, a luptelor neconținute dintre oameni, iar pentru a curma această stare de haos și insecuritate, oamenii au hotărât, printr-o înțelegere, să-l cheme pe *Manu* rege, pentru a-i guverna, respectând legea și dreptatea.

Analizând politica externă a statului, el ajunge la concluzia că există câteva forme fundamentale ale acesteia, războiul nefiind decât una dintre ele. Această clasificare are un remarcabil scop practic, în sensul circumscrierii condițiilor (o adevărată „algebră” a raporturilor de forță și a celorlalte componente care intervin) care fac, de fiecare dată, o anumită formă preferabilă în acțiune în raport cu celelalte.

Notabilă este și ideea că în comparație cu războiul, discordia internă și răscoalele sunt mult mai primejdioase. Tocmai această primejdie îl determină pe autorul tratatului să ia în considerare cu toată circumspecția oportunitatea diferitelor mijloace de guvernare. Totuși regimul monarhic este apreciat ca cel mai acceptabil, deși sunt menționate și statele republicane existente în India antică. *Cautilya* militează pentru o monarhie centralizată și puternică, glorificând puterea regală. Tocmai de aceea metodele recomandate de *Cautilya* pentru conducerea statului sunt concepute într-un spirit prin excelență pragmatic, în funcție exclusivă de nevoile practicii, ale succesului. Printre mijloacele recomandate figurează: viclenia, minciuna, folosirea de mijloace secrete pentru înlăturarea adversarilor politici (mita, calomnia, otrava, asasinatul), folosirea de ucigași plătiți, de spioni din rândul brahmanilor, de prostituate etc. Max Weber aprecia tratatul lui *Cautilya* drept „un expozeu clasic al machiavellismului radical” (comparat cu *Arthashastra*, *Principele* ar fi o operă inofensivă), astfel încât unii autori menționează că *Cautilya* a fost supranumit Machiavelli al Indiei.

4. Afirmarea și dezvoltarea gândirii politice în China antică

Confucius (Kong Fu-zi, a. 551–479 î.Hr.), cel mai însemnat gânditor al Chinei antice, a cărui doctrină nu este atât un sistem filosofic propriu-zis, cât o doctrină etico-politică în care conducerea bună a statului e condiționată de autoperfecționarea personalității umane. În scrierea atribuită lui *Analectele*, el afirmă necesitatea studierii profunde a *tradiției*, socotind că numai ea ar putea oferi unui om rațional instrumente intelectuale cu care să se reconstruiască o sănătoasă (legitimă) ordine socială și politică.

Confucianismul a făcut școală în sensul că a devenit o filosofie umanistă cuprinzătoare care, și din cauza caracterului epocii (de tulburări generând disoluția unui vechi mod de viață), a plonjat într-un raționalism sceptic. Confucianismul a fost adoptat, de altfel, și ca filosofie oficială de stat.

Elementele fundamentale ale gândirii sale politice ar putea fi exprimate în modul următor :

1) *Formularea idealului omului superior*. Confucius a reușit să ofere un sens nou concepției despre aristocrat, declarând că termenul trebuie să fie definit prin valorarea individuală și nu doar prin naștere sau rang. El a încercat să păstreze ceva din vechiul ideal al omului superior (nobil prin naștere cât și prin trăsături) în vâlmașeala creării unei societăți deschise care a caracterizat timpul său. În fond, confucianismul a devenit o concepție intelectuală a celor educați (instruiți); el a modelat noua elită în societate și stat: elita meritului.

2) *Modelul adecvat de guvernământ*. Înregistrăm în scrierile sale preferința sa deschis exprimată pentru tradiția Chou (loialitate față de conducătorii legitimi) și, probabil, dorința de a armoniza cele două școli Shang și Chou, de a consolida unitatea și, mai ales, simbolurile ei culturale. De aici admirația pentru instituțiile lui Chou (Chou Li), compendiu de documente despre structura și ritualizarea societății, datând de la primele regate ale dinastiei.

3) *Caracterul guvernământului*. Confucius credea într-o guvernare a oamenilor superiori, ale căror spirite cultivate ar conduce comportamentul lor de a fi atât binevoitori în privința altor oameni, cât și corecți din punctul de vedere al ritualului. Ritualurile armonizau spiritele oamenilor și conduceau la relații armonioase între toți oamenii, contribuind astfel la stabilizarea armoniei cosmosului. El ierarhiza tehnicile de guvernare, acordând locul de frunte virtuții educatoare a conducătorului și locul cel mai de jos pedepsei. Ideal, bunul cârmuitor ar trebui să fie în stare să guverneze fără să se manifeste personal și fără ca guvernării să-și dea seama de existența guvernământului. Bunăstarea și educația oamenilor ar face inutile legile, pedepsele și armele.

4) *Politică și morală*. Etica confucianistă este o etică universală în care aceleași reguli și imperative de conduită sunt prescrise pentru fiecare individ. Deci regulile sunt aceleași pentru toți. Dar există reguli generale diferite, în conformitate cu anumite relații fundamentale de interdependență care, pentru Confucius, îmbrățișează totalitatea reacțiilor individuale în „societatea civilă”: superior și subordonat (stăpân și servitor); părinte și copii; soț și soție, fratele mai mare și rude, prieten și prieten. Conduita justă este aceea conduită individuală realmente adecvată relației specifice de dependență reciprocă, pentru că ea optimizează beneficiile pentru ambele părți. Un alt fel de comportare este „nesincera” și prin urmare nejustă și imorală: ea creează disonanță în loc de armonie, exploatare în loc de beneficii, manipulare în loc de încredere. Confucius promovează, așadar, etica interdependenței, adică o etică a egalității, care presupune o relație de datorii la datorii și nu drepturi și privilegii, pe de o parte, și datorii, pe de alta. Iată de ce pot fi descifrate motivele reale pentru care învățătura lui Confucius a fost interzisă în China lui Mao (a. '60–'70 ai sec. XX).

Școala „legaliștilor”/„legiștilor” a apărut în sec. VII–IV î.Hr. În perioada luptei pentru un stat unic, centralizat, se constituie un curent ideologic, *Fatzia/Fa jia* (*fa* – legea și *jia* – familie), adică al legaliștilor care, ridicându-se împotriva principiilor confucianiste, susțineau că conducerea statului trebuie să se întemeieze nu pe tradiție și pe ritual, ci numai pe baza legilor. Principalul reprezentant al școlii *Han Fei-zi* socotea că legile care nu corespundeau cerințelor timpului trebuiau schimbate cu altele noi. Legile, așadar, și nu dorințele personale sau arbitrariul guvernanților trebuie să stea la baza conducerii statului: „Dorințele personale ale guvernanților sunt izvorul ilegalității”. De fapt, doctrina juriștilor era una politico-juridică laică care promova ideea unui stat centralizat, guvernat pe bază de legi. Se știe că legalismul a fost adoptat ca filosofie guvernamentală oficială.

Gândirea politico-filosofică chineză era prezentă și prin *curentul daoist* (fondator – *Lao-zi*, cca a. 604–531 î.Hr.), apărută în China în sec. VI–V î.Hr. *Daoismul* (în traducere „învățătura lui Tao”), instituționalizat ca atare aproximativ în sec. II î.Hr., s-a desprins dintr-o mișcare filosofică născută din îmbinarea filosofiei chinezești antice și operele spirituale ale lui Lao-zi. În limba chineză veche, *dao* însemna „drum”, în sens concret, dar avea și sensul figurat de „cale”, „metodă (de abordare)”. Mai avea și

sensul de „regulă”, „principiu (după care se desfășoară lucrurile)”. În gândirea daoistă (*Dao-jia*), *dao* este conceptul fundamental, iar în daoismul religios (*Dao-jiao*) reprezintă principalul articol de credință, așa cum este prezentat în *Dao de Jing* (un text clasic chinez). *Dao* nu este însă un concept exclusiv daoist, ci unul complementar în cadrul gândirii chineze. *Dao* mai însemna și „poziție (ideologică sau teoretică)”, dar și „a spune”, „a vorbi”.

Sursele principale ale acestui mod de viață numit „daoism” sunt lucrările clasice ale corifeilor taoismului filosofic (*tao-chia*) ca de pildă: Tao Te Ching, Chuang-tzu și Lieh-tzu. Reprezentanții acestui curent promovau calea cooperării dintre om și tendința sau cursul lumii naturale, curent care este deci un mod de viață inspirat din ritmurile fenomenelor naturale. Activitatea umană, spuneau ei, trebuie să țină cont de „jocul” circumstanțelor. Adaptarea individului la condițiile temporale este una din ideile centrale ale concepției taoiste despre viață. Este evident că adaptarea la condiții exclude normele de conduită impuse dinainte, prestabilite, valabile în orice împrejurare. La nivel moral, adaptarea la condiții și suplețea conduitei sugerează o poziție amorală adoptată de taoist.

Moism sau **mohism** (literalmente „școala de Mo”) a fost în filosofia chineză dezvoltat de urmașii lui **Mo-zi** (*Master Mo*; a. 470/479–391/400 î.Hr.). A evoluat la aproximativ în același timp ca confucianismul, daoismul și legalismul și a fost una dintre cele patru principale școli filosofice ale Chinei antice. În acest timp, moismul a fost văzut ca un rival major pentru confucianism.

Mo-zi a argumentat ideea despre un guvern meritocratic, arătând că neîndeplinirea responsabilităților importante ale guvernului de rudelor lui, indiferent de capacitățile acestora, este rădăcina sărăciei în societate. El învăța că atâta timp cât o persoană este capabilă de a realiza o sarcină, ea ar trebui să fie angajată și promovată, indiferent de relațiile de sânge. Un conducător, sublinia el, trebuie să fie în imediata apropiere a oamenilor talentați. Fără descoperirea și înțelegerea talentelor în țară, țara va fi distrusă.

Conducătorul este nedrept atunci, când țara sa se confruntă cu șapte dezastre și care poate fi distrusă cu ușurință de către inamic: neglijarea necesității de apărare a țării; țările învecinate nu sunt dispuse să ajute; oamenii sunt angajați în muncă neconstructivă; legile și reglementările devin prea grele pentru populație; guvernul trăiește într-o iluzie greșită a capacității lor și a puterii țării sale; persoanele de încredere nu sunt loiale în timp, iar oamenii loiali nu sunt de încredere; pedepsele nu reușesc să aducă frică, iar răsplata nu reușește să aducă fericire. De aceea legea și ordinea a fost un aspect important al filosofiei moiste.

Cât privește societatea, Mo zi mai arăta că existența societății ca un organism structurat reduce ineficiențele găsite în stare naturală. Conflictele se nasc din lipsa de uniformitate morală găsită în omul în stare sa naturală. În acest sens, guvernul devine un instrument autoritar. Presupunând că liderii în ierarhia socială sunt perfect conformați conducătorului, societatea va avea un comportament așteptat de toți oamenii. Totodată, oamenii sunt obligați să raporteze toate lucrurile bune sau rele conducătorilor. Moismul se opunea oricărei forme de agresiune, în special de război între state. Este totuși admisibil pentru un stat a utiliza forța în legitimă apărare. Ideologia moistă a inspirat unele mișcări pacifiste moderne.

Subiecte de autoevaluare

1. Identificați etapele principale ale apariției și dezvoltării gândirii politice în Lumea Antică.
2. Descrieți specificul doctrinelor politice în perioada Antică.
3. Caracterizați izvoarele istorico-politice și filosofico-religioase în societățile antice.
4. Stabiliți conținutul celor mai valoroase doctrine și opere politice ale gânditorilor antici.
5. Apreciați valoarea învățăturilor politice și aportul gânditorilor antici în dezvoltarea științei politice.

Bibliografie selectivă

- Efremov V. Politologie. Evoluția gândirii politice. Chișinău, 2011. [on-line]
<http://ru.scribd.com/doc/202591232/Evolutia-gandirii-politice> (vizitat 11.05.2011).
- Enciclopedia Blackwell a gândirii politice / Coordonator D. Miller. București, 2000.
- Kaltenmark M. Filosofia chineză. București, 1995.

- Dicționar de scrieri politice fundamentale / Coord. L. Ștefan-Scalat. București, 2000.
- Din istoria gândirii filozofice. P. I (De la antichitate la renaștere). Manual / Red. științ. M. Bulgaru. Chișinău, 1999. [on-line] http://tempus2010.usm.md/ManualePDF/IstFilos_1.pdf (vizitat 23.01.2010).
- Sprincean S. Teoria și filosofia politică: concepții și personalități (*Compendiu*). Chișinău, 2014.
- Stanciugelu Șt. Istoria ideilor politice. P. I. București, 2002. [on-line] <http://filosofiepolitica.files.wordpress.com/2008/03/stefan-stanciugelu-idei-politice-1.pdf> (vizitat 23.01.2010).
- Străuțiu E. Evoluția ideilor politice (*Note de curs*). Sibiu, 2007. [on-line] <http://ru.scribd.com/doc/85017334/60313817-idei> (vizitat 21.07.2014).
- Varzari P. Istoria gândirii politice (*Note de curs*). Chișinău, 2011.
- Антология мировой политической мысли. В 5-ти томах / Рук. проекта Ю.Г. Семигин. Москва, 1997. [on-line] <http://www.gumer.info/bibliotek/Buks/Polit/Sem/03.php> (vizitat 16.01.2013).
- История политических и правовых учений: Электронная хрестоматия / Составитель: М.Н. Грачев. [on-line] <http://grachev62.narod.ru/hrest/content.html> (vizitat 13.09.2013).
- Хрестоматия по истории политических и правовых учений. Харьков, 1999. [on-line] <http://www.ukrreferat.com/index.php?referat=270&lang=book> (vizitat 16.01.2013).

TEMA III. GÂNDIREA POLITICĂ ÎN GRECIA ANTICĂ

1. Constituirea gândirii filosofico-politice în Grecia antică (privire de ansamblu)

Din punct de vedere metodologic, în formarea și dezvoltarea gândirii filosofico-politice din Grecia antică pot fi delimitate trei perioade:

1) *Perioada timpurie (preclasică, presocratică)*, sec. IX–VI î.Hr., ce corespunde procesului istoric de constituire a primelor formațiuni statale (primele *polis*-uri sunt atestate istoric către începutul mileniului I î.Hr.) și reprezintă, în esență, etapa de trecere de la gândirea mitologică, specifică culturii antice, la gândirea (explicarea) rațională a realității naturale și sociale și, respectiv, constituirea gândirii filosofice, politice și juridice (școala din Milet, școala pitagorienilor, școala eleată ș.a.).

2) *Perioada medie (clasică)*, sec. V – prima jumătate a sec. IV î.Hr., reprezentativă fiind filosofia sofștilor, a lui Socrate, Platon și Aristotel.

3) *Perioada târzie (elenistă)*, a doua jumătate a sec. IV – sec. II î.Hr., marcată de căderea *polis*-urilor grecești sub dominația Macedoniei (a doua jumătate a sec. IV î.Hr.) și a Romei antice (sec. II î.Hr.). Drept trăsătură specifică a gândirii filosofico-politice servește individualismul, în baza căruia sunt afirmate libertatea spirituală a individului (în opoziție cu libertatea social-politică anterioară) și doctrina dreptului natural bazată pe egalitatea și libertatea omului (epicureismul, stoicismul etc.).

Atena a devenit centrul de întâlnire al *sofștilor* și a fost orașul lui Socrate, a cărui filosofie a dăinuit, prin intermediul operelor lui Platon, de-a lungul istoriei până în zilele noastre. La rândul său, Platon a creat o școală filosofică în cadrul *Academiei*, în timp ce Aristotel și-a dezvoltat sistemul filosofic, politic și moral în cadrul *peripateticilor*. La curtea după aceea au apărut la Atena *școala stoică* și cea *epicuriană*. La Roma, împăratul și filosoful Marcus Aurelius, precum și filosoful Seneca erau interesați, în special, de *stoicism*. Propagarea *creștinismului* în lumea romană a marcat sfârșitul elenismului și a făcut trecerea către epoca medievală.

În literatura științifică se discută în prezent mult despre originile „miracolului grec” în gândirea politică și conceptele fundamentale ale gândirii politice din vechea Eladă. În primul rând, despre greci s-a spus că ei au inventat politica, au inițiat cercetarea științifică și filosofică a politicii și i-au dat și numele: termenul *politică* vine de la grecescul *polis* prin care se desemna statul-*cetate* sau statul-oraș. Aceste contribuții au constituit, după cum remarcă mai mulți autori, „miracolul grecesc”. În al doilea rând, *cetatea* în viziunea greacă avea o semnificație deosebită, pentru că *polis*-ul era locul discuțiilor critice, fiind vorba despre funcționalitatea interrelaționară a *cetății*. Timpul apariției *polis*-ului grecesc este considerat sec. VI î.Hr. Forma caracteristică a guvernământului *polis*-ului grecesc se caracterizează prin faptul că în cadrul

vieții religioase și ritualice a orașului au fost înființate noi funcții și posturi civice, acestea devenind motivul luptei pentru putere între clanurile aristocrate. Mai târziu, odată cu slăbirea guvernământului aristocratic, la principalele obiective într-o competiție a puterii participau și aristocrația, și cetățenii obișnuiți („liberi”). Un corp de cetățeni, adesea mult sub numărul total de locuitori, dar, de obicei, numărând populația bărbaților născuți liberi, prelua puterea în scopul guvernării *polis*-ului prin alegerea membrilor comitetelor de conducere, iar apoi o exercita prin participare directă în consiliile orașului. Cu toate că a fost întreruptă adesea de episoade ale guvernământului oligarhic sau tiranic sau de perioade de disensiuni civice sau rivalități de clasă, marele merit al dezvoltării modelului de guvernare a orașului grec a fost elaborarea structurilor ce permiteau controlul afacerilor publice de către cetățeni.

Organizarea socială poate fi privită ca efect al creșterii demografice și este direct proporțională cu extinderea conflictelor militare. De aceea Grecia antică a cunoscut o mare diversitate de organizare a regimurilor politice. Cele mai influente scheme de clasificare aparțin filosofilor antichității eline (Platon și Aristotel), care au încercat să deosebească diferite tipuri de guvernare după numărul celor aflați la putere și/sau după natura lor etică. La fel de consistente sunt și conceptele de democrație (chiar dacă marea majoritate a gânditorilor politici, din Grecia antică până în ziua de azi, s-au arătat extrem de critici la adresa teoriei și practicii democratice, căci „democrația este o formă de guvernare extrem de greu de realizat și de susținut”), de legislație, a puterii, iar mitul și rațiunea politică au jucat un rol deosebit în gândirea filosofico-politică greacă.

2. Concepțiile social-politice ale sofistilor

Polis-ul atenian viza o interrelaționare sistemică între stat și societate. Statul/societatea consemna în acea perioadă participarea la guvernare a *cetățenilor-guvernatori*. Poporul (*demos*-ul) se angaja în funcții legislative și juridice, deoarece conceptul atenian de cetățenie presupunea ca ei să ia parte la aceste funcții, participând direct la treburile „statului”. Tocmai de aceea participarea trebuia să fie întărită de anumite calități și/sau virtuți de tip atenian rațional.

Conceptul de *politeia*, un fel de constituție mixtă, i-a fascinat pe mulți filosofi ai politicii mai bine de un mileniu. Pentru a-i sublinia avantajele, o mulțime de gânditori, de la Polybios la Toma d’Aquino au construit modele în care fiecărei clase sociale i se acorda controlul instituției guvernamentale potrivite. De aceea problema *cetății* – *politeia* – și cea a legilor – *nomos* – vor deveni teme majore ale gândirii politice grecești la sfârșitul sec. al V-lea și, mai ales, începând cu *sofiștii*. Acești „enciclopediști” ai lumii grecești, dascăli ai artei politice și civismului, pornesc de la convingerea democratică formulată de *Protagoras* că „arta politică nu trebuie să fie apanajul exclusiv al unei minorități privilegiate”, întrucât ea poate fi învățată, deprinsă de orice cetățean.

Astfel, în desfășurarea vieții democratice un rol esențial l-au avut *sofiștii* (gr. *sofos* – înțelept), sec. V–IV î.Hr. (denumiți de Aristotel „învățători ai pseudoînțelepciunii”). Ei au făcut un pas important în dezvoltarea filosofiei, punând în centrul preocupărilor omul. În felul acesta au realizat întregirea lumii și a cunoașterii. Punând omul în centru, ei au accentuat și relativitatea cunoașterii. Subliniau deosebirea dintre dreptul natural și dreptul pozitiv care, fiind creație a oamenilor, avea, spre deosebire de dreptul naturii, un caracter convențional.

Remarcăm la sofisti un spirit critic deosebit, care le-a înlesnit o analiză realmente critică a valorilor din societatea contemporană lor. Ei au fost mari retori. Participarea la viața politică în Adunare (*Agora*) fiind prin excelență orală, cei care voiau să reușească să convingă aveau nevoie de serioase cunoștințe de retorică. Sofiștii au fost învățători ai tineretului atenian în domeniul retoricii politice. *Protagoras*, *Gorgias*, *Hippias*, *Prodicos*, *Antiphon* ș.a., adică *sofiștii* „bătrâni”/, *vârstnici*”, au fost profesori de retorică, lecțiile lor fiind plătite. Dar cel mai vestit dintre sofisti a fost *Protagoras* din Abdera, cca 480–420 î.Hr (Platon i-a dedicat un dialog omonim), care a scris tratate asupra constituției, asupra statului. Marele sofist a fost nu

numai promotor, dar și sprijinitor activ al democrației. Spre deosebire de cei care susțineau că arta politica este apanajul exclusiv al celor aleși, Protagoras concepe arta politica ca fiind la îndemâna fiecărui cetățean, cu condiția că el să se străduiască să o învețe. El considera statul ca sursa moralei și a legii.

Noua generație de sofști, cea a *sofștilor „tineri”* (Likophron, Alkidamant, Thrasymachos, Critias ș.a.), apare în ultimul sfert al sec. al V-lea î.Hr. În timp ce sofștii „bătrâni” erau profesori de retorică, cei de la sfârșitul secolului sunt adesea amestecați ei înșiși în luptele politice. Așa se face că unii dintre ei au mers foarte departe în afirmarea egalității oamenilor, susținând că natura i-a făcut pe toți egali și că legile sunt făcute pentru a apăra interesele diferitelor categorii sociale din *cetate*. Afirmând superioritatea legii naturii asupra legii-convenție, unii dintre ei ajung la concluzia că legea naturală este „legea junglei”, întemeind dreptul celui mai tare, pentru că cel mai bun din punct de vedere al naturii este cel mai puternic. Alții socotesc că egalitatea și dreptul sunt invenții ale celor slabi. Prin unire cei slabi ajung puternici și impun, contra naturii, legile care exprima dorințele lor.

În cadrul gândirii filosofico-politice sofiste s-au creat diverse *școli filosofice* (numite și socratice): *școala Cirenaică* (în frunte cu Aristipon), *școala Cinică* (în frunte cu Antistene), *școala Megarică* (în frunte cu Euclides) ș.a., ale căror învățături cuprindeau elemente de dialectică și materialism, precum și de gândire metafizică.

Așadar, sofștii au marele merit de a fi primii gânditori care au supus dezbaterilor problemele spiritului uman și ale gândirii, în timp ce predecesorii lor își îndreptau cercetările doar sau preponderent către natură (naturfilosofia).

3. Socrate ca gânditor politic

Un adversar al sofștilor era **Socrate** (469–399 î.Hr.), supranumit de Hegel „erou al umanității”. Deși în privința relativității legilor umane se situa în tradiția sofștilor, el a respins ideea unora dintre ei asupra dreptului celui mai tare, pentru că credea într-o noțiune ideală de drept și nedrept, a cărei cunoaștere o considera țelul suprem al omului politic, de unde și criticile violente împotriva acelorora, tirani sau demagogi, care comiteau nedreptatea și supunerea sa față de legile *cetății* în care trăia. În acest sens, el considera că *politica este o artă de a comanda oamenii spre calea autoperfecțiunii, o artă regească proprie doar unei minorități* formată din înțelepți și învățați (din „filosofi”, după Platon). El pune sub semnul întrebării pretenția democrației de a fi o metodă de guvernare eficientă (se observă o teză asemănătoare lansată de ucenicul său Platon), preferând oligarhia ca formă de guvernământ.

Era un orator iscusit, discuta în piețele Atenei cu oameni diferiți, având intenția să-i contrazică. Scopul discuțiilor sale vizau îndeosebi viața socială a *cetății*, problemele morale ale acesteia, lăsând la o parte studiul naturii: „știu că nu știu nimic”. El spunea că este demn de a cerceta numai „bunul și răul ce ți s-a întâmplat acasă”. A propus ca temei dezvoltarea unei etici critice individuale.

Nu avem mărturii scrise de la Socrate, ci numai de la elevii săi (Platon și Xenofon), însă este incontestabil faptul că gândirea sa autentică este cea din dialogul platonice *Kriton*, în celebra prosopopee a legilor, în care se opune sfatului discipolilor săi de a fugi pentru a scăpa de condamnarea pronunțată împotriva lui de judecătorii atenieni. Socrate spunea că trebuie să te supui legilor chiar atunci când acestea sunt nedrepte. Din acest episod și din altele menționate de Platon, deducem că gândirea politică a lui Socrate este prin excelență o morală politică.

Pe el îl interesa mai puțin forma de guvernământ sau natura instituției care fac o *cetate* justă, ci utilizarea în act a elementelor proprii a ceea ce el numea „justiția ideală”. De numele lui Socrate se leagă descoperirea conceptului și a subiectului logic. De asemenea, credea că virtutea este cunoașterea și autocunoașterea (inscripția din templul de la *Delphi* „Cunoaște-te pe tine însuși”) și că poate fi deprinsă și transmisă prin învățare altora. Metoda utilizată (*maieutica*, adică moșitul ideilor, aducerea la suprafață a adevărului), ca și cea pe care i-o atribuia Aristotel, urmărea definiția exactă.

Din ideile expuse se confirmă tezele că descoperirea unei reguli generale de acțiune nu este imposibilă și că împărtășirea ei prin mijloacele educației nu este impracticabilă. Or, cu alte cuvinte, dacă conceptele etice pot fi definite, o aplicare științifică a lor la cazuri particulare, specifice, este posibilă și această știință poate fi apoi utilizată pentru a făuri și a menține o societate de o excelență demonstrabilă. Această viziune a unei științe raționale, demonstrabile, a politicii, a fost urmată de Platon în cursul vieții sale. Pentru că, în ceea ce-l privește pe Socrate, concluziile sale despre politică nu sunt cunoscute cu exactitate (deoarece „nu știa nimic”, el a refuzat să-și expună propria doctrină în opere scrise). Însă din scrierile elevilor lui, cunoaștem că a fost un critic al democrației ateniene și că a fost judecat și condamnat pentru două acuze grave: că ar fi nesocotit zeii *cețaii* și că ar fi corupt tineretul, abătându-l de la datoriile civice. Moartea lui Socrate a determinat unele reacții care au pus sub semn de întrebare respectarea principiilor democrației ateniene de către înșiși magistrații ei.

4. Filosofia politică a lui Platon

Platon (427–347 î.Hr.), Aristocles după numele său adevărat, a fost discipolul lui Socrate. După moartea lui Socrate, a fost elev al lui *Cratylus* heraclitianul și al lui *Hermogenes* parmenidianul, creând în a. 386/387, în parcul eroului legendar *Akademios*, școala sa filosofică, numită „Academie”, a cărei existență este atestată până în a. 529 d.Hr.

Din punctul de vedere al gândirii politice, trei dialoguri sunt semnificative: *Republica* (*Politeia*), *Legile* (*Nomoi*) și *Omul politic*, subliniind, printre altele, în prima din acestea ca operă de căpătâi a gânditorului, că arta politică este arta de a-i conduce pe oameni, cu sau fără legi, în mod liber sau prin constrângere, iar filosofia să devină „preliminarul indispensabil al politicii”.

Astfel, Platon ține cont în *Republica* de necesitatea predominării rațiunii (înțelepciunii) în viața publică (și în viața individuală) și a înlăturării surselor corupătoare și dezbinătoare (proprietatea, generatoare a tendințelor de îmbogățire) pentru categoriile cu funcții de conducere și apărare în stat. Analizând *Scrisorile* lui Platon (îndeosebi scrisoarea a VII-a și a X-a), observăm ca temei al dialogurilor sale este domeniul politic și al treburilor de stat.

Paradigma socratică („știi că nu știu aproape nimic, și nici acest lucru nu-l știu”) îl diferențiază pe Socrate de Platon în formularea cerinței ca omul de stat să fie înțelept. Pentru Socrate omul de stat trebuie să fie pe deplin conștient de ignoranța sa relevantă, pronunțându-se pentru modestia intelectuală. În opoziție cu el, Platon cere ca politicianul (conducătorul de stat) să fie înțelept, sub forma unui filosof erudit: „filosofii trebuie să devină regi, iar regii filosofi formați desăvârșit”.

Statul ideal este prezentat de gânditorul atenian sub forma unui imens organism (unitate perfectă), care cuprinde întreaga existență social-politică și își extinde supremația asupra tuturor manifestărilor umane: puterea și competențele statului devin nelimitate, însumând întreaga viață a cetățenilor. Integritatea și temeinicia statului este dobândită prin unitatea cetățenilor care îl constituie, asemenea interdependenței ce se stabilește între organele unui organism biologic. Prin aceasta statul dobândește, în raport cu individul, un caracter universal, deoarece nimic nu este destinat în exclusivitate libertății cetățenilor.

Statul ideal este acela în care fiecare dintre cetățeni se identifică prin interesele sale cu comunitatea socială. El, statul, găsește temei în legi echitabile și a cărui formă de organizare este aristocrația. Prin noțiunea de aristocrație autorul înțelegea atât realizarea puterii de către o singură persoană, cât și statul, în care realizarea puterii este exercitată de către mai multe persoane (puterea celor mai destoinici, puterea nobililor spiritului).

Statul este *omul mare*, ca determinare a teoriei organicismului contractual. Conform acesteia, statul este organismul perfect, ca relaționare între întreg și elemente, între putere și individ, între lege și aplicarea legii. Tocmai datorită faptului că în om sunt trei facultăți (rațiune, curaj și sentiment), acestea se răsfrâng și asupra statului prin dominarea rațiunii, prin acțiunea curajului și supunerea sentimentului.

Moralitatea individului trebuie să se răsfrângă asupra moralității statului, a *cetății*, formând o echivalență cu temeiuri comune (virtute, înțelepciune, armonie). Virtutea este legată de justiție și de putere. Justiția înseamnă datoria de a-ți îndeplini funcțiile pentru care cetățenii s-au născut. Puterea înseamnă capacitatea înțelepților (filosofilor, conducătorilor) de a conduce statul. Armonia înseamnă acceptarea claselor sociale: ale filosofilor regi, ale apărătorilor *cetății* și ale celor care trebuie să asigure subzistența materială a *cetății*.

Asemenea sufletului uman, în statul ideal societatea este divizată în *trei straturi (categorii)*: 1) *filosofii (înțelepții)*, reprezentând primul element al sufletului uman („rațiunea”), aveau sarcina de a conduce *polis-ul*; 2) *străjerii*, formează al doilea element al sufletului uman („voința”) care constituie temeiul curajului, aveau misiunea de a apăra *polis-ul* sub conducerea filosofilor; 3) *meseriașii și agricultorii* reprezintă al treilea element al sufletului uman („afectivitatea”) și constituie principiul dorințelor. Această categorie socială avea menirea să asigure bunăstarea materială a *polis-ului* sub conducerea primelor două categorii.

Democrația nu este forma ideală de guvernare, deoarece masa populară poate fi asemuită cu un animal sclav (inconstant în funcție de lingușeli sau pedepsele pe care le primește), iar desemnarea magistraților se face în funcție de capacitatea oratorică a acestora și nu în funcție de rigoarea etică a lor (discuțiile care au loc în Adunările populare sunt inconsistente, fiind subiective, imprecise, contradictorii în funcție de interesele personale urmărite).

Platon susținea că există o succesiune naturală a *formelor de guvernare*: o *aristocrație* (forma ideală de guvernare de către cei puțini) care abuzează de putere și se pervertește în *timocrație* (cei puțini ce conduc statul și ar trebui să teaurizeze înțelepciunea sunt interesați fatal de onoruri și aspecte materiale), de unde rezultă *oligarhia* (forma cea mai coruptă de guvernare de către cei puțini), care devine în cele din urmă *democrație* (ca domnie a majorității). Excesul de democrație se transformă în *anarhie* (guvernarea fără legi), care este mediul propice de apariție a *tiranului*. Abuzul de putere în tipologia platonice este definit prin neglijarea de către cei ce-o exercită a legii (*nomos*). Într-o formă ideală de guvernare domnește legea, pe când în una coruptă aceasta este inexistentă.

Primul care a prezentat o evoluție ciclică a formelor de guvernământ a fost Platon, urmat de Polybios, Cicero și de N. Machiavelli. „Seria” sa istorică includea ca punct de plecare propriul său stat ideal (existent doar în *Republica*), adică aristocratic, al cărei principiu conducător era superioritatea cunoașterii; evoluția ulterioară constituie moralmente o degradare: *timocrația* (în care domină căutarea prestigiului, onoarei și ambiția); *oligarhia*, adică dominația minorității bogate care nu se poate menține pentru că majoritatea (*demos-ul*) e înlăturată de la putere și guvernământul se prăbușește sub presiunea nemulțumirilor. *Democrația* care e dominată, după Platon, de libertatea necumpătată (și deci imorală) și care înlătură „specialiștii” („înțelepții”, filosofii) de la conducere, facilitând în ansamblu *anarhia* și anomia (disprețul legilor scrise și nescrise), de aceea face inevitabil loc *tiraniei*, întruchipare a despotismului și premisă a catastrofei, care impune revenirea la guvernământul aristocratic al înțelepților, astfel ciclul încheindu-se. Observăm aici ideea că excesul de libertate (democrația) pare să ducă la un exces de servitute (tirania).

Ideea fundamentală e că devenirea politică nu e numai pură succesiunea de fapte accidentale, ci e generată de un determinism strict. Dar, cum se poate observa, istoria e mai mult utilizată decât respectată: descriția ontologică a lui Platon este, în fond, o clasificare normativă deghizată sub masca istoriei și gânditorul însuși spune că ordinea lor de intrare în scenă este aceea pe care aceste regimuri o ocupă în raport cu virtutea și viciul.

5. Doctrina politică a lui Aristotel

Dacă Platon este considerat întemeietorul filosofiei politice, **Aristotel** (384–322 î.Hr.) – părintele științei politice (politologiei tradiționale), dar și un exponent profund al filosofiei politice. În timp ce Platon era cucerit de ideal, Aristotel era atras de cercetarea și „simțul” faptelor. Deși *metec* („străin”, născut în Stagira) și deci non-cetățean, el a dobândit o cunoaștere deosebit de adecvată a vieții politice, întemeindu-se doar pe observația evenimentelor și pe studii istorice. La Atena, în a. 335 î.Hr., își întemeiază propria școală, cu denumirea „Lykeion” sau „Liceu”, numită și „școala peripatetică”, iar conducătorii acestei școli după moartea lui Aristotel erau numiți „sholarhi”.

Dacă politica este tratată în opera sa fundamentală (în *Politica*) prin metoda inductivă, pornind de la descrierea faptelor particulare, așa cum, se procedează și în științele naturii, în *Etica Nicomahică* și *Etica Eudemică* temeiul eticii lui Aristotel gravitează în jurul naturii și mijloacelor de realizare a binelui suprem, instituit ca scop absolut, spre care tinde totul.

Știința politică, urmărind „binele și cel mai mare bine”, este „știința cea mai stăpânitoare și conducătoare în cel mai înalt înțeles”. Ea este o știință practică, urmărind cunoașterea și, prin ea, îndrumarea acțiunii. Mai mult chiar, ea stabilește – de fapt prin obiectul ei – ce științe sau arte trebuie să existe în stat și în ce măsură trebuie învățate de fiecare individ; ea își subordonează strategia, economia și retorica. În conformitate cu această logică, etica însăși este o parte a științei politice. Există, de altfel, în sistematizarea stagirului o legătură intimă între cele *trei principale științe practice: economia* (și nu *chrematistica* – arta de a face bani, de a multiplica averea) servește nevoile naturale (și domestice), *etica* – pe cele individuale (spirituale), iar *politica* – pe cele ale comunității, făcând posibilă realizarea celorlalte două.

Definește *omul ca animal politic* (*zoon politikon*) – ca și conceptualizare care apare în unele scrieri și traduceri despre Aristotel –, dar care a fost criticată deseori, propunându-se traducerea mai bună a definiției omului „*ca ființă socială prin natura sa*”. Deși în epocă unii sofști s-au ridicat împotriva sclavajului, invocând legea naturală (*Licophon* sublinia că „prin natură toți oamenii sunt egali”, iar *Alkidamas* susținea că „natura n-a făcut sclavi”), Aristotel s-a raliat concepției dominante a vremii justificând sclavia printr-o determinare psiho-fizică („*acel om care din natură nu este al său, ci al altui om*”), dar și social-economică („*dacă suveicile ar țese singure, ...patronilor nu le-ar mai trebui lucrători și nici stăpânii sclavi*”).

Aristotel privea *statul* nu ca pe o operă artificială a omului, nu ca pe un produs al contractului (ca *Licophon*, în epocă) sau al consensului, ci ca pe un produs al dezvoltării naturale, firești: *statul* ia naștere din nevoile vieții, realizându-se cea mai desăvârșită formă de uniune a omului, dictată chiar de natura acestuia. Fiind un *zoon politikon* („animal politic”, cu semnificația de „ființă socială”) numai în calitatea sa de membru al statului, omul devine om în sensul său adevărat. În afara statului nu ar putea exista decât un animal sau zeu.

Dacă *statul* este ansamblul cetățenilor, așa cum întregul este anterior logic părților, tot astfel și *statul* este anterior cetățenilor ce-l alcătuiesc. Limitele societății sclavagiste sunt pe deplin prezente și în concepția aristotelică: munca fiind în mentalitatea curentă asociată cu sclavajul, Aristotel nu include printre cetățenii *politeii* (*statul* capabil să asigure fericirea prin virtute) nu numai pe sclavi (instrumente cuvântătoare, predestinate la sclavie, adică la condiția inumană, prin structura lor psiho-fizică), ci nici pe meșteșugari și agricultori, întrucât aceștia erau nevoiți să muncească pentru a-și asigura existența; de asemenea, nici pe străini (*meteci*) – „barbarii”, fiind echivalați cu sclavii în ochii ateniilor; nici pe femei a căror facultate deliberativă ar fi prea adesea depășită (subordonată de pasiune), astfel încât calitatea de cetățean „apartine numai omului politic, care este capabil, fie singur, fie prin alții, să îngrijească afacerile publice”. De aici deducem că raporturile definitorii pentru comunitatea politică sunt autoritatea și supunerea.

Aristotel definește *statul* ca asociație ce urmărește și realizează „cel mai mare bine” (binele general), adică cu ceea ce astăzi numim asigurarea bunăstării cetățenilor. În *statul* perfect pe care îl imagina, fiecare

trebuia, pe rând, să se supună și să guverneze. Este ideea fundamentală a operei sale politice, aceea a „reciprocității în egalitate”, singura care „salvează statele”, asigurându-se, prin rotație, exercitarea puterii de către fiecare cetățean (liber). Statul este „instituția naturală”, pentru că e necesară existența acestuia, iar „binele general” este criteriul politico-etic ce stătea la baza definiției finaliste a statului.

Aristotel sesizează că în orice stat există trei părți sau elemente, de buna organizare a cărora depinde vitalitatea întregului: adunarea generală, corpul magistraților și corpul judecătorec, de aceea unul dintre cele mai mari merite ale gânditorului rezidă în *teoria celor trei puteri* care ar semnifica de fapt ideea separației puterilor în stat pe care se bazează „tot dreptul constituțional modern”. Teoria separației puterilor pune accentul pe echilibrarea lor și își găsește sens doar în regimul reprezentativ modern, de aceea s-a și născut în lupta pentru constituirea acestuia, împotriva monarhiei absolute. La Aristotel este vorba de o diferențiere funcțională a magistraturii în diferitele forme politice ale *polis*-ului.

Deși l-a combătut pe Platon criticând schema lui de clasificare a *formelor de guvernământ*, Aristotel și-a întemeiat schema proprie tot după numărul celor aflați la putere, distingând forme ideale și forme corupte de guvernare. *Formele ideale (sănătoase) de guvernare* în schema aristotelică sunt *monarhia* (regalitatea), *aristocrația* și *politeia* (termen aproape sinonim cu democrația constituțională modernă). Acestea, pervertite prin abuzul de putere devin *tiranie*, *oligarhie* și *democrație* (demagogie) sau ohlocrație (sau democrație fără legi). Se pronunță pentru o orânduire blândă (mixtă) care echilibrează trăsăturile democratice și oligarhice, în care dominația este asigurată clasei de mijloc, iar deciziile colective, sugerează el, sunt probabil mai bune, pentru că amalgamează diferite expertize individuale. În teoria și clasificarea formelor de guvernământ stăgiritul pornește de la identificarea statului cu constituția.

Ca demers uman, Aristotel atrage atenția asupra necesității de a nu se despărți morala de politică, pentru a se ajunge la realizarea fericirii, ca problematizare continuă asupra scopului și asupra mijloacelor comportamentului moral. Ca sinteză, contribuția de bază a demersului aristotelic poate fi încadrată în următoarele idei: statul este primordial față de om și individual, fiind o instituție naturală și nu convențională sau artificială. Omul este o ființă socială și se deosebește de animale datorită sociabilității (trăiește în *polis* ca triadă – oraș, stat, cetățean) și datorită comunității sociale naturale a muncii. Omul prin esența și natura lui este subordonat statului. Nu critică ca și Platon democrația, ci a fost un gânditor care a sesizat rolul important pe care îl are aceasta în *polis*, conform unei rațiuni a judecății majoritare. Totodată, el afirmă domnia legii și datoria cetățenilor de a se supune acesteia ca putere supremă în stat.

6. Ideile politice ale școlii stoice și ale școlii epicuriene

Gândirea elenă (greacă) din sec. IV până în a doua jumătate a sec. II î.Hr. constituie așa-numita perioada târzie, numită și perioada elenistă, în care formațiunile statale din Grecia antică sunt în proces de decadentă, după care urmează dispariția lor (la sfârșitul sec. IV î.Hr. *polis*-urile grecești cad sub dominația Macedoniei, iar mai târziu, în sec. II î.Hr. trec sub stindardele militare ale Romei antice). Odată cu aceasta, cultura filosofico-politică greacă se află în criză adâncă, iar elementele caracteristice ale noilor curente din gândirea acestei perioade sunt: substituirea optimismului prin pesimism, a activismului cetățenilor în domeniul soluționării problemelor de ordin social prin pasivitate, a spiritului civic prin individualism etc.

Școala Stoică marchează o continuitate pe linia doctrinelor lui Platon și Aristotel despre stat, republică, politică, lege și virtute. Școala a fost fondată de *Zenon* din Citium în a. 300/308 î.Hr. (denumirea acestei școli provine de la locul unde și-a desfășurat activitatea fondatorul ei: *Stoa Poikile* – portic din Atena). În evoluția stoicismului sunt delimitate *trei mari perioade*: 1) vechiul stoicism (sec. III-II î.Hr.), principalii reprezentanți ai căruia sunt *Zenon* (cca 334–262 î.Hr.), *Cleanthes* (331–250 î.Hr.), *Chrysippos* (280–207 î.Hr.); 2) stoicismul mijlociu (sec. II-I î.Hr.), reprezentat prin *Panesios* (180–120 î.Hr.) și *Poseidon* (130–50 î.Hr.) și 3) noul stoicism sau stoicismul „roman” (sec. I–II d.Hr./e.n.), având printre cei mai remarcabili reprezentanți pe *Seneca*, *Epictet* și împăratul *Marcus Aurelius*.

Zenon din Citium și adepții lui criticau în prelegerile sale sclavia, considerând-o nedreaptă și nedemnă în societate. La fel, ei criticau și alte instituții ale vieții social-politice, ca judecata, comerțul și banii. Ei aveau o atitudine negativă față de familie, fiind astfel pentru „comunizarea” femeilor. Pentru prima dată în istoria gândirii stoicii propun ideea cosmopolită cu privire la statul mondial unic („toți oamenii prin natura lor aparțin statului unic mondial”, „fiecare om, după natura sa, este cetățean al Universului”), înaintând, totodată, ideea despre un stat ideal, în care nu va exista sclavie, bani și judecată.

Fundamentele subtextuale ale gândirii stoice se regăsesc în discursurile cinice ale lui *Antistene* și *Diogene*. *Antistene* a fost discipol a doi gânditori imaginativi atenieni: Gorgias și Socrate. De la primul a învățat oratoria și gândirea în contradictoriu, apoi de la Socrate a înțeles perseverența și și-a însușit „lipsa de patimi a acestuia”, fundamentându-și stilul de viață. A definit primul judecata logică, spunând „judecata este ceea ce arată ce a fost sau ce este un lucru”. Exemple de raționamente ale stoicilor: *Aș prefera să fiu mai curând nebun decât supus plăcerilor; Este un privilegiu al regilor de a face bine și de a fi vorbiți de rău; Să mori când ești fericit; Filosofia este puțină de a te frecventa pe tine însuși; Alegerea greșită la vot l-a determinat să ceară atenienilor să voteze și faptul că măgarii sunt cai ș.a.m.d.*

Școala stoică propune ca mobil al întemeierii – *cetatea omului înțelept*, care are ca fundament armonia și câștigarea libertății interioare. Această libertate interioară poate fi dobândită numai printr-un exercițiu al rațiunii și al exemplului. Rațiunea ne spune faptul că ordinea constituită în societate este nenaturală, deoarece ea trezește pasiuni, iar înțeleptul este cel care reușește să învingă toate pasiunile. Datorită acestui fapt, binele social poate fi atins numai prin dobândirea binelui individual. Iar binele individual exprimă o constantă a renunțării la excesele impuse de societate sau de individualism. Exemplul care trebuie să fie urmat este cel al lui Socrate: ca limită a exercițiului acceptat al modestiei intelectuale, bazată pe o acceptare a lucrurilor care ne sunt date de către natură și nu de către societate, și, până la urmă, de acceptarea domniei legii.

Libertatea reprezintă pentru stoici posibilitatea omului de a acționa în conformitate cu legea necesității destinului, de care omul este conștient. În felul acesta, libertatea poate fi atinsă doar de către înțelepți. Valoarea supremă era virtutea, care putea fi cucerită de către orice om prin intermediul dobândirii unor asemenea calități precum sunt: modestia, reținerea, mulțumirea cu un număr mic de bunuri etc. Potrivit doctrinei stoice, omul care și-a învins viciile și s-a eliberat de influențe externe dobândește libertatea sufletească, recunoscută în calitate de adevărată libertate a omului. Stoicii afirmă existența unei libertăți care nu poate fi distrusă, înlăturată. Omul devine liber dacă urmează adevărata sa natură: învață să-și învingă pasiunile, devenind liber de ele. Se poate afirma, așa cum au făcut-o stoicii, că nu există nicio deosebire între un om liber și un rob. Existența unei deosebiri ar fi contrară dreptului natural și predestinării omului de a fi cetățean al statului universal.

În calitate de ideal al statului, școala stoică afirmă statul în care guvernarea este exercitată de înțelepți (Platon). Prioritate se acorda aristocrației și formei mixte de organizare a statului. Statul este prezentat în această doctrină în calitate de formă a organizării vieții umane, care are un caracter natural. Apariția și existența statului își găsește temei în caracterul social al omului (Aristotel), în tendința omului de a-și organiza viața în baza conviețuirii sociale. Dreptul natural constituie fundamentul drepturilor statale cosmopolite. În conformitate cu această concepție, prin destinul său, omul trebuie să fie cetățean al statului universal („cosmopolis”).

Reprezentanții școlii stoice declară omul cosmopolit: „cetățean al lumii, al statului universal”. Între oameni nu există deosebire, chiar dacă sunt cetățeni ai unor state diferite. Stoicii încercau să demonstreze că oamenii pot să distrugă orice legături cu statele existente. În calitate de argument se invoca și instaurarea în viitor a cosmopolisului (statului universal), existența căruia va înlătura necesitatea statelor existente. Cu toate acestea, stoicii consideră activitatea social-politică a cetățenilor necesară pentru existența statului.

Promovând principiul „a trăi în conformitate cu natura”, stoicii afirmă că există o singură echitate, un singur stat, un singur drept. Echitatea, cosmopolisul și dreptul natural au un caracter universal-valabil: identice în raport cu orice persoană. Trebuie menționat faptul că doctrina stoică nu a avut în calitate de consecință modificări radicale de ordin politico-juridic. Aceasta se datorează caracterului temperat al stoicismului: stoicii nu aveau ca scop modificarea realităților social-politice existente, direcțiile principale ale influenței doctrinei stoice fiind domeniul conștiinței (etice, politice, juridice etc.).

Școala epicuriană este opusul școlii stoice. La baza doctrinei epicuriene se află concepția materialistă, care își întemeiază explicația lumii prin legitățile naturii. Principala valoare politică pentru epicurieni era libertatea. Libertatea reprezenta posibilitatea de alegere a comportamentului, precum și responsabilitatea pentru alegerea făcută. Virtutea nu este scopul suprem, ci reprezintă un mijloc pentru a ajunge la fericire. Concepția etică epicuriană este exprimată succint sub forma unei relaționări între plăcere și durere, ca stări pasive ale sufletului, plăcerea fiind potrivită firii, iar durerea străină acesteia. Prietenia este cea mai mare dintre plăceri. Criteriul utilitarismului și al individualismului au fost hotărâtoare în impunerea epicureismului ca școală timp de câteva secole.

Fondatorul școlii, **Epicur** (341–270 î.Hr.), a avut dușmani declarați între stoici și prin școala lui a continuat și dezvoltat gândirea cirenaică și hedonistă („scopul vieții constă în plăcere”; „plăcerea este binele suprem”). Tocmai de aceea un interes deosebit a avut conceptul de plăcere și de fericire. Scopul vieții este plăcerea – ca substrat hedonist, care în tratatul *Despre scop* afirma: „Nu știu cum să concep binele, dacă suprim plăcerile gustului, plăcerile sexuale, plăcerile urechii și ale formelor frumoase”. Poate datorită acestor abordări a fost un gânditor contestat și criticat în epoca vremii lui. Epictet l-a numit „pornograf”, cum și el îl ironiza pe Platon, numindu-l „cel de aur”, pe Aristotel – „ca un risipitor”, pe Heraclit – „un încurcă-lume” ș.a.m.d.

Epicur și școala lui sunt considerate precursori ai *contractualismului social*. Epicurienii neagă caracterul natural al apariției statului. Statul este prezentat în calitate de rezultat al activității umane. Respingând ideea caracterului social al omului, epicurienii afirmă că starea prestatală a oamenilor reprezintă un război permanent al fiecărui om cu ceilalți oameni. Apariția statului a fost posibilă datorită încheierii de către oameni a unui contract. Datorită acestui fapt, dacă el nu mai este util omului, reprezentanții puterii și ai statului este necesar să fie schimbați.

Scopul urmărit de oameni în momentul încheierii acestui acord reprezintă scopul statului: realizarea beneficiului comun al oamenilor. Scopul statului își găsește materializare în lichidarea războiului, lipsit de sens, dintre persoane și instituirea siguranței individuale. Dreptul, potrivit doctrinei epicurienilor, reprezintă nu altceva decât rezultatul contractului. Legislația trebuie să instituie norme de conduită, care permit crearea unei largi libertăți individuale.

Această concepție a reprezentat un fundament al opoziției față de doctrinele lui Platon și Aristotel, pentru care temei al apariției statului și dreptului este natura umană. Această concepție va marca definitiv gândirea politică ulterioară, gândire care se va afla într-o luptă de milenii cu cea platonice, aristotelică și stoică care presupun un drept social natural, pentru a justifica ordinea socială de natură aristocratică.

Subiecte de autoevaluare

1. Interpretați contextul istoric al apariției și dezvoltării gândirii politico-filosofice la mijlocul mil. I î.Hr.
2. Determinați conținutul ideilor social-politice ale gânditorilor în antichitatea greacă.
3. Comentați cunoscutele maxime, postulate și teze ale gânditorilor Greciei Antice.
4. Apreciați aportul gânditorilor Greciei Antice în statornicirea gândirii social-politice.

Bibliografie selectivă

- Enciclopedia Blackwell a gândirii politice / Coord. D. Miller. București, 2000.

- Dicționar de scrieri politice fundamentale / Coord. L. Ștefan-Scalat. București, 2000.
- Din istoria gândirii filozofice. P. I (De la antichitate la renaștere). Manual / Red. științ. M. Bulgaru. Chișinău, 1999. [on-line] http://tempus2010.usm.md/ManualePDF/IstFilos_1.pdf (vizitat 23.01.2010).
- Gontier Th. Marile opere ale filosofiei antice. Iași, 1999.
- Nay O. Istoria ideilor politice. Iași, 2008.
- Pisier Év. Istoria ideilor politice. Timișoara, 2000.
- Râbca E., Zaharia V., Mărgineanu V. Istoria doctrinelor politice și de drept. Chișinău, 2005.
- Sprincean S. Teoria și filosofia politică: concepții și personalități (*Compendiu*). Chișinău, 2014.
- Stanciugelu Șt. Istoria ideilor politice. P. I. București, 2002. [on-line] <http://filosofiepolitica.files.wordpress.com/2008/03/stefan-stanciugelu-idei-politice-1.pdf> (vizitat 23.01.2010).
- Străuțiu E. Evoluția ideilor politice (*Note de curs*). Sibiu, 2007. [on-line] <http://ru.scribd.com/doc/85017334/60313817-idei> (vizitat 21.07.2014).
- Voiculescu M. Istoria doctrinelor politice. București, 1992.
- Windelband W. Istoria filosofiei grecești. Iași, 1995.
- Varzari P. Istoria gândirii politice (*Note de curs*). Chișinău, 2011.
- Антология мировой политической мысли. В 5-ти томах / Рук. проекта Ю.Г. Семигин. Москва, 1997. [on-line] http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Polit/Sem/03.php (vizitat 16.01.2013).
- История политических и правовых учений: Электронная хрестоматия / Составитель: М.Н. Грачев. [on-line] <http://grachev62.narod.ru/hrest/content.html> (vizitat 13.09.2013).
- Хрестоматия по истории политических и правовых учений. Харьков, 1999. [on-line] <http://www.ukrreferat.com/index.php?referat=270&lang=book> (vizitat 16.01.2013).

TEMA IV. GÂNDIREA POLITICĂ ÎN ROMA ANTICĂ

1. Concepțiile politice ale lui Titus Lucretius Carus

În timp ce grecii au avut un geniu teoretico-filosofic și științific materializat în filosofia și știința politică pe care le-au dezvoltat, romanii sunt caracterizați de un geniu politic predominant pragmatic, de un geniu juridic. Momentul grec va fi prezent în gândirea politică a Romei, încă de la începuturile ei. Astfel, vocabularul politic a fost preluat aproape în întregime de la greci, iar multe postulate politico-filosofice și juridice au fost aprofundate de gânditorii romani, adaptându-le la viața sociopolitică romană. După ce dăduse o rațiune de a combate ultimilor romani liberi (adică Republicii), stoicismul devenise filosofia unui imperiu unificat și bine stabilit. El asigură exercitarea cu măsură a puterii monarhice și impunea tuturor participarea la treburile publice ca o datorie categorică.

Titus Lucretius Carus (99/96–55 î.Hr.) a fost un poet latin și filosof roman. Singura sa lucrare cunoscută este poemul filosofic *De Rerum Natura* („Despre natura lucrurilor”), în care este elaborată teoria evoluției sociale. Lucretius a continuat și dezvoltat concepția atomistă a lui Epicur, fiind adeptul acestuia. În această lucrare, Lucretius tratează lumea microscopică a atomilor, ființa umană și universul. Gânditorul expune ideea mortalității sufletului și a universului, ceea ce se explică prin asocierea și separarea atomilor.

Poemul *De Rerum Natura* cuprinde șase cărți, al căror conținut din perspectiva gândirii politice este următorul: 1) Religia este originea tuturor superstițiilor și a tuturor grozăviilor, prin teama pe care ea o trezește cu pedepsele veșnice; ea ucide în om bucuria vieții și liniștea sufletească. Din nimic nu se poate naște nimic. Cine afirmă contrariul, acela nu este în sufletește de spiritul științific. 2) Atomii sunt începuturile și se mișcă prin spațiul gol al nesfârșitului univers. Mișcarea atomilor, zice el, este veșnică, iar forma acestora este foarte variată. Din combinația acestor atomi se nasc lucrurile, așa cum din combinarea literelor se formează cuvintele. La sfârșitul acestei cărți este expusă concepția materialiştilor antici despre numărul infinit al lumilor, care dispar pentru ca să apară iarăși. 3) El lămurește care este esența sufletului și a combătut concepția despre nemurirea lui. Punctul de plecare este încercarea de a înlătura frica în fața morții, care, credea Lucretius, este originea tuturor viciilor. Acesta face deosebirea dintre suflet și spirit. La sfârșitul acestei cărți, Lucretius ajunge, ca și Epicur, la concluzia că moartea este ceva indiferent, fiindcă atunci când

suntem noi, nu este ea și atunci când este ea, nu mai suntem noi. 4) Antropologia lucretiană cuprinde concepția materialistă despre om, tratând și despre importanța vieții sexuale. 5) El expune istoria lumii și a evoluției viețuitoarelor, mai ales a omului. Tot aici el mai vorbește despre originea graiului, a artei, a statului și a religiei, adică este vorba despre filosofia istoriei. Pentru acest poet-filosof religiozitatea adevărată nu o constituie ceremoniile cultice, ci liniștea cu tot ceea ce se întâmplă în lume. 6) El vorbește despre fenomenele extraordinare ce se întâmplă în natură și despre bolile de care suferă omul.

Analizând tabloul general al dezvoltării societății de la sălbătăcie și primitivism până la afirmarea progresistă a omenirii, el a încercat să prognozeze unele aspecte asupra viitorului omenirii și să evidențieze contradicțiile cu care se va confrunta omul. Astfel, Lucretius poate fi considerat unul din futurologii/viitorologii antici.

2. Învățătura politică a lui Marcus Tullius Cicero

Marcus Tullius Cicero (106–43 î.Hr.) este cel mai strălucit exponent al filosofiei politice din Roma republicană, a cărui viață se structurează pe binomul *otium* și *negotium*, adică gândire și acțiune (pentru care fapt i-a fost decernat titlul onorific „Tată al Patriei”). Stoic în concepție, el era un spirit eclectic, idei reflectate în trilogia sa: *De republica* („Despre stat”), *De legibus* („Despre legi”) și *De officiis* („Despre îndatoriri”, în care spiritul său patriotic și umanist este transpus în ierarhizarea datoriilor: în primul rând, față de patrie, în al doilea rând, față de semenii și, în al treilea rând, față de genul uman). Rolul pe care și-l atribuia autorul în constituirea concepțiilor politico-juridice poate fi rezumat la transpunerea cultural-spațială a ideilor politico-filosofice grecești în realitățile Imperiului Roman și instituirea unei compatibilități a acestor opinii cu realitățile distincte.

Pentru Cicero, una din problemele cruciale este dacă există o filosofie politică sau orice acțiune a oamenilor de stat se reduce la persuasiune, retorică, sofistică. El este un adept al tezei lui Polybios despre guvernământul mixt, pledând pentru un echilibru stabil al statului, pentru a preveni răsturnările, schimbările de regim care creează în *cetăți* dezordine și nenorocire.

La originea societății a stat un instinct născut care i-a unit pe oameni în *cetăți*, dar și nevoia lor de a se proteja reciproc. În fine, o idee îndrăznească privește dialectica riguroasă a raportului dintre *cetate* și individ. Ea, *cetatea*, e făcută pentru el și de el: scopul ei final este de a-l proteja. Există aici o încercare de distanțare față de concepțiile dominante ale grecilor. Pentru el proprietatea nu este un bun natural, dar societatea are funcția de a proteja și garanta proprietățile dobândite de membrii ei, altfel s-ar distruge *fides* (încrederea), unul din principalele sale fundamente („bunăstarea poporului – lege supremă”).

Pentru Cicero, statul cel mai bun nu era întruchiparea ideală a dreptății; el putea cel mult să se apropie de această dreptate ideală, întrucât un regim perfect depășește posibilitățile omului. În opinia sa, omul politic și legislatorul trebuie să tempereze asperitățile dreptății perfecte, cărora oamenii, în realitate, nu pot să-i suporte aplicarea strictă. Astfel, se revelează una din ideile fundamentale ale gândirii lui Cicero și anume: cunoașterea limitelor intrinseci ale acțiunii politice.

Pentru el, statul, *res publica*, având ca scop apărarea proprietății, este o *res populi*, adică activitatea tuturor cetățenilor, iar „poporul nu este însă orice adunare de oameni uniți între ei oricum ar fi, ci este o adunare de oameni asociați printr-un drept recunoscut de toți și printr-o comunitate de interese”. Iar prima cauză a acestei asocieri nu este atât slăbiciunea omului, cât un fel de aplecare naturală a oamenilor de a trăi laolaltă. Pentru Cicero, angajarea activă a filosofului în acțiunea politică este soluția; el respinge acel *otium* (răgaz, dar și retragere) al epicurienilor.

Dreptul de *otium* este garantat doar de angajamentul împlinit. Politica bună este opera oamenilor de bine; dacă ei se abțin, vor triumfa cei răi. Cicero consideră că este necesar a căuta și reînsuflați spiritul legilor pentru a regăsi adevăratele remedii cu privire la ameliorarea guvernământului. Pentru el esențial este echilibrul organic între *libertas* (libertatea poporului), *potestas* (puterea autentică a magistraților), *auctoritas*

(„a oamenilor de bine”). Aceasta este, în viziunea sa, piatra de încercare a oricărei democrații – adevărata libertate și adevărata virtute. A judeca faptele după drept, a nu plasa nimic dincolo de bine și de rău, chiar și politica; conștiința trebuie totdeauna să primeze. *Dreptul pozitiv* își trage puterea din *ratio* (rațiunea sănătoasă) care guvernează sau ar trebui să guverneze lumea. A întemeia dreptul pe bine și *cetatea* pe om, acesta este crezul lui Cicero.

Cercetând forma organizării statului, Cicero preia de la Aristotel cele șase forme simple de organizare a statului: monarhia – tirania, aristocrația – oligarhia, *politeia* – democrația. Urmărind scopul de a impune forma de organizare a statului adecvată realităților politico-juridice romane, el afirmă că fiecare dintre aceste forme de organizare a statului prezintă anumite avantaje și dezavantaje. Fiecare dintre aceste forme simple ale organizării statale are un caracter instabil, transformându-se în cele din urmă într-o altă formă simplă a organizării statale. În opoziție cu concepțiile epicurienilor, forma mixtă de organizare a statului impune autorului afirmația potrivit căreia omul, inclusiv cel înțelept, în mod necesar trebuie să se familiarizeze cu practica guvernării în stat. În conformitate cu gândirea tradițională, Cicero examinează robii în calitate de „unelte vorbitoare”.

3. Ideile politice ale stoicilor romani: Seneca, Epictet și Marcus Aurelius

Stoicismul (*Stoa*), ca doctrină *panteistă* (Dumnezeu e forța vitală a lumii; Dumnezeu se identifică cu lumea), a avut o priză la gânditorii greci și romani, cunoscând o evoluție de mai multe secole, fapt despre care s-a vorbit mai sus. Dintre școlile și curentele filosofico-politice ale Greciei antice *stoicismul* a găsit cel mai mare răsnet în viața spirituală a gânditorilor Romei antice, deoarece corespundea cel mai mult temperamentului și caracterului războinic al cetățeanului roman. Stoicismul s-a dezvoltat ca o reacție împotriva epicureismului, având originea în filosofia *cinică* fondată de Antisthene, un discipol al lui Socrate.

Vom aminti că stoicismul este o școală filosofică fondată în Atena de *Zenon din Citium* (Kition) în jurul a. 300/300 î.Hr., în perioada elenistică a istoriei antice. Numele derivă de la un portic cu coloane, *Stoa Poikile* (gr. – portic zugrăvit), decorat de pictorul *Polygnotos* cu aspecte de la distrugerea Troiei, luptele atenienilor cu amazonele și bătălia de la Marathon. Aici își ținea lecțiile Zenon și aveau loc discuțiile cu discipolii săi.

Învățătura centrală a stoicismului este morala derivată din însăși legile naturii. Acceptarea acestei evidențe compensează durerea și nefericirea, împacă binele cu răul, viața cu moartea. O altă trăsătură constă în recomandarea iubirii față de oricare alte ființe. Cu timpul, stoicismul însă este înlocuit de mișcări noi, între care mai important este *neoplatonismul*, cu semnificație nu întotdeauna clară. Stoicismul a influențat asupra formării ideologiei creștine prin etica sa, prin ideile despre libertate, egalitate și echitate. De altfel, libertatea pentru stoicii romani este, pe de o parte, acceptarea unei ordini naturale sau rezonabile și, pe de altă parte, un bun inalienabil.

Lucius Annaeus Seneca (3–65), cel mai important dintre filosofi stoici romani, fiind considerat „al doilea fondator al limbii latine” (primul se consideră Cicero). În *De otio*, îndeamnă la abstenționism politic, pe când în *De tranquillitate animi* el predică acțiunea, adică participarea la politică. Seneca viza restaurarea stării optime a principatului. El pleda, de fapt, pentru sistemul *diarhic* (echilibrul de putere dintre împărat și Senat) al lui August, dar *diarhia* nu era o realitate. În *De Clementia* el definește „bunul cezar”: natura îi îndeamnă pe oameni să-și dea un șef, căci trebuie să existe un principe, dar acesta trebuie să acționeze în interesul supușilor și nu al său. El este tutorele și nu stăpânul, reprezentantul poporului dotat cu o putere divină, dar nu un zeu și el trebuie să fie înainte de orice slujitorul și interpretul legilor. Deci sistemul lui Seneca se baza, în ultimă instanță, pe un act de credință (care nu a fost confirmat în cazul lui și al lui Nero).

Prin doctrina sa, Seneca promova protejarea libertății omului, indiferent de statutul său social. Autorul afirma că înrobirea omului bogat din punct de vedere spiritual nu este posibilă, deoarece, în acest

caz, înrobirii îi este supus doar corpul, persoana înrobitea rămânând a fi în continuare egală prin natura sa cu ceilalți oameni. Cunoașterea, ce o atinge prin intermediul rațiunii, apropie omul de natura divină.

Autorul concepea dreptul natural în calitate de element divin și, totodată, natural și imuabil (nu poate fi modificat de către oameni), transformându-se într-un atribut indispensabil al culturii fiecărui cetățean roman. Seneca prezenta dreptul natural în calitate de fapt istoric și cucerire a gândirii umane, a cărei ignorare nu este permisă omului. În calitate de ideal, el promova ideea statului universal, al cărui temei rezidă în dreptul natural.

Epictet (50/55–140/135) o perioadă de timp a fost rob (eliberat, probabil, de împăratul Nero, 54–68, socotit și primul împărat persecutor al creștinilor). După ce și-a dobândit libertatea, s-a preocupat de propagarea (predarea) filosofiei. În lucrarea sa „Manualul” (considerat drept una dintre cărțile esențiale ale umanității, fiind utilizat încă din antichitate drept un instrument de perfecționare a omului) a pus la baza doctrinei politice următoarele idei: înălțarea spirituală a omului, supunerea față de soartă și înlăturarea robiei, criticând astfel sclavia și bogăția considerate amorale.

Omul tinde să devină liber, însă de el depinde numai libertatea spirituală. Sclavul oprimat, dacă suportă cu dârzenie și bărbăție necazurile, este indiferent față de ele, poate să devină spiritual mai liber decât stăpânul său, care este un rob al vieții și al pasiunilor sale. Adevărata libertate constă numai în independența internă, spirituală a omului.

În învățătura stoică a lui *Epictet* și-a găsit o anumită expresie protestul pasiv al maselor oropsite împotriva orânduirii social-politice existente. Dar propagând fatalismul și afirmând că în cursul evenimentelor omul nu poate schimba nimic, el învață că acesta trebuie să suporte toate greutățile vieții și să se împace cu starea socială firească de lucruri. Esența eticii/moralei politice lui este rezumată în expresia: „Rabdă și abține-te”.

În opera lui **Marcus Aurelius** (121–180) (*De vorbă cu mine însumi*), împărat roman, dar și un înțelept stoic exemplar, întâlnim preocupări de morală și metafizică, însă nicio mențiune despre misiunea sa de împărat. Morala a absorbit complet reflexia politică, însă ura creștinismul din rațiuni de stat. El se definește pe sine ca împărat – un cetățean al imperiului, iar ca om – un cetățean al lumii („ca împărat, sunt cel dintâi la Roma; ca om, sunt egalul oricui”). Lucrarea amintită este un jurnal intim de reflecție filosofică, în care autorul ei face o apologie a îndatoririlor omului și a conduitei care decurge din respectarea acestor îndatoriri.

În viziunea filosofului stoic, libertatea este expresia pasivității, a unei servituți absolute în raport cu providența, destinul, „lanțul de fier” pe care nimic nu-l poate rupe. Prin doctrina sa a dezvoltat următoarele idei fundamentale: necesitatea constituirii statului în care statutul legal al cetățenilor își găsește temei în egalitatea și libertatea persoanelor; necesitatea participării egale a tuturor cetățenilor la guvernarea statului. Pe de o parte, religiozitatea lui Marcus Aurelius contribuie la consolidarea ideii că ordinea socială e impusă de divinitate, iar regalitatea este imaginea și emanația divinității. Pe de altă parte, cosmologia sa ierarhizată, metafizica sa, se modelează perfect pe un imperiu care se baza el însuși deja pe o ierarhie cu totul orientală. El se va găsi destul de repede în concurență cu o doctrină nouă care va îndeplini toate funcțiile politice pe care el trebuia să și le asume: creștinismul.

Conținutul lucrării sale, amintite mai sus, are în special un caracter moral, o filosofie practică pentru viața de fiecare zi. Ea exprimă convingerea autorului, după care numai o viață morală după legile naturii poate realiza liniștea interioară, mărinimia și perfecțiunea. Omul trebuie să tindă către ceea ce este util și pe măsura comunității. Important este prezentul, nici viitorul, nici trecutul care ne împovărează. Moartea face parte din natură, pentru că totul este în continuă transformare, conform eternității în care totul se produce, se reproduce și se transformă la infinit.

Subiecte de autoevaluare

1. Interpretetați contextul istoric al apariției și dezvoltării gândirii politico-juridice în Roma Antică.
2. Determinați perioadele de evoluție ale stoicismului ca doctrină panteistă.
3. Estimați unele maxime ale stoicilor romani.
4. Apreciați contribuția gânditorilor romani în istoria gândirii universale.

Bibliografie selectivă

- Din istoria gândirii filozofice. P. I (De la antichitate la renaștere). Manual / Red. științ. M. Bulgaru. Chișinău, 1999. [on-line] http://tempus2010.usm.md/ManualePDF/IstFilos_1.pdf (vizitat 23.01.2010).
- Enciclopedia Blackwell a gândirii politice / Coordonator D. Miller. București, 2000.
- Nay O. Istoria ideilor politice. Iași, 2008.
- Pisier Év. Istoria ideilor politice. Timișoara, 2000.
- Strah D. Istoria gândirii politice. Chișinău, 1996.
- Râbca E., Zaharia V., Mărgineanu V. Istoria doctrinelor politice și de drept. Chișinău, 2005.
- Sprincean S. Teoria și filosofia politică: concepții și personalități (*Compendiu*). Chișinău, 2014.
- Stanciugelu Șt. Istoria ideilor politice. P. I. București, 2002. [on-line] <http://filosofiepolitica.files.wordpress.com/2008/03/stefan-stanciugelu-idei-politice-1.pdf> (vizitat 23.01.2010).
- Străuțiu E. Evoluția ideilor politice (*Note de curs*). Sibiu, 2007. [on-line] <http://ru.scribd.com/doc/85017334/60313817-idei> (vizitat 21.07.2014).
- Varzari P. Istoria gândirii politice (*Note de curs*). Chișinău, 2011.
- Антология мировой политической мысли. В 5-ти томах / Рук. проекта Ю.Г. Семигин. Москва, 1997. [on-line]; http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Polit/Sem/03.php (vizitat 16.01.2013).
- История политических и правовых учений: Электронная хрестоматия / Составитель: М.Н. Грачев. [on-line] <http://grachev62.narod.ru/hrest/content.html> (vizitat 13.09.2013).
- Хрестоматия по истории политических и правовых учений. Харьков, 1999. [on-line] <http://www.ukrreferat.com/index.php?referat=270&lang=book> (vizitat 16.01.2013).

COMPARTIMENTUL II. DOCTRINOLOGIA POLITICĂ ÎN PERIOADA MEDIEVALĂ

TEMA V. GÂNDIREA POLITICĂ ÎN EUROPA MEDIEVALĂ

1. Aurelius Augustinus și patristica medievală

În spațiul european, începând cu sec. IV-V, evul mediu filosofico-politic este pregătit, chiar dacă numai în parte, de două mari momente, cu puternică coloratură teologică: **apologetica** și **patristica**. Amândouă legitimează și sistematizează în mod doctrinar creștinismul, printr-o argumentare, menită să-i asigure superioritatea deplină ca religie, filosofie și morală. **Apologetica** este un sistem de apărare sau de justificare a unei idei, doctrine sau concepții, adică este vorba de o parte a teologiei care are ca scop apărarea religiei creștine. **Patristica** este doctrina teologico-filosofică prin care s-au pus bazele dogmaticii și cultului creștin, completând Biblia și studiind viața, opera și concepția părinților Bisericii, în lucrările cărora se apără bazele filosofice ale creștinismului. Totodată, se dezvoltă și **scolastica** care prezintă filosofia ce se preda în școli, iar mai târziu și în universități. *Principala problemă în filosofia medievală* a fost raportul dintre credință și rațiune, religie și știință, filosofie și teologie. Ea s-a rezolvat foarte original – prin formularea **teoriei adevărului dublu**: sunt adevăruri ale rațiunii, filosofiei și adevăruri ale credinței, religiei. Ceea ce este adevărat în una poate fi neadevăr în alta și invers. Asta a fost un fel de compromis, împăcare între religie și știință. Dacă inițial religia persecuta și ignora știința, atunci odată cu acumularea cunoștințelor despre natură, om și societate religia a fost nevoită să o recunoască. Deși se recunoștea existența adevărilor rațiunii, adevărurile credinței erau mai presus. Știința se ocupă cu mărunțișuri, cu lucruri trecătoare, pe când religia se ocupă cu valori veșnice, sacre. Ceea ce omul nu poate înțelege cu rațiunea sa, el atinge prin credință.

Prin urmare, problema raporturilor dintre puterea laică și cea spirituală ocupă un loc central în ideologia politică medievală. Cu toată intoleranța Bisericii catolice față de religia păgână a greco-romanilor, ideologia religioasă feudală asimilează treptat elemente ale moștenirii ideologice antice, la început mai ales filosofia platonice și apoi pe cea aristotelică, difuzată prin canale bizantine și arabe, precum și numeroase elemente ale jurisprudenței romane din epoca Imperiului. Din această sinteză, adaptată nevoilor Bisericii, se naște **patristica** și **scolastica**, concepții religioase despre lume care nu posedă însă un caracter unitar.

După ce *Constantin cel Mare* (337–377) a consacrat creștinismul ca religie de stat, legislația sa fiind influențată de creștinism, au început să se afirme doctrinele Bisericii victorioase, astfel încât în evoluția creștinismului se constituie elementele fundamentale ale dogmei și moralității creștine, evidențiindu-se **două perioade ale gândirii creștine**. *Prima perioadă a gândirii creștine* (sec. I–VIII) este denumită **patristica** (lat. *pater* – tată, părinte), gândire impusă de către părinții Bisericii creștine (*Apostolii, Tertullian, Clement din Alexandria, Origene, Lactantius, Aurelius Augustinus* ș.a.) care au pus bazele literaturii teologo-filosofice. Această perioadă se caracterizează prin răspândirea credinței creștine în lumea greco-romană, formarea dogmelor creștine, filosofia și religia aflându-se într-o strânsă legătură, iar împotriva patristicii se ridică diferite curente politico-ideologice (misticii și gnosticii, de exemplu) și erezii (manicheismul, donatismul, pelagismul ș.a.), exprimând apozitia revoluționară a maselor față de Biserica și ideologia catolică. Cea de-a doua perioadă este numită **scolastica**.

Aurelius Augustinus (354–430), episcop de Hipona, în nordul Africii, a fost cel care a marcat în mod definitiv gândirea creștină europeană, prin impunerea ideii de evoluție spirituală creștină a umanității,

a participării fiecărui om la realizarea voinței și providenței divine, prin care se realizează aducerea printre oameni a *Cetății* lui Dumnezeu.

Teologia politică a lui Aurelius Augustinus se bazează esențialmente pe *distincția celor două cetăți* care-și împart omenirea – *cetatea terestră* și *cea cerească*: „Două iubiri au clădit două cetăți: iubirea de sine până la uitarea de Dumnezeu a făcut cetatea terestră, dragostea de Dumnezeu până la disprețul de sine a făcut cetatea cerească”. Ideea nu e nouă, exista în germene și în alte doctrine, dar Augustinus i-a dat forma și valoare explicativă. Nu e vorba de un imperiu al lui Dumnezeu care să-i urmeze vieții de aici, gânditorul abandonând orice perspectivă milenaristă. Cele două cetăți n-au încetat să existe, una lângă alta, de la începutul timpurilor. Una îl are fondator pe *Cain*, alta pe *Abel*. Una este cetatea terestră, cu puterile sale politice, cu morala sa, istoria sa, exigențele sale; cealaltă, cetatea cerească, care înainte de venirea lui Hristos a fost simbolizată de Ierusalim, este acum comunitatea creștinilor care participă la idealul divin. Această cetate nu este aici pe Pământ decât în pelerinaj sau exil, cum erau evreii în Babilon. Cele două cetăți vor rămâne una lângă alta, până la sfârșitul timpurilor, dar după aceea doar cetatea cerească va exista, pentru a participa la veșnicia sfinților.

În lucrările sale (*Confesiunile*, *Despre trinitate*, *Despre împărăția cerească* ș.a.) el fundamentează concepția despre lume care poartă un caracter fideist (lat. *fides* – credință) și o abordare teologică. Statul, potrivit părerii autorului, nu reprezintă o necesitate naturală. Apariția statului are la origine păcatul: statul reprezintă rezultatul „odioasei crime” a lui *Adam* și *Eva*. Statul este un rău. Statul laic este doar mijlocitor, un instrument, un rău necesar, supus Bisericii. Timpul devine istoric și linear, iar finalitatea lui este previzibilă: restabilirea împărăției lui Dumnezeu, doar prin *Civitas Dei*, prin comunitatea creștină a credincioșilor, se ajunge la construirea *cetății* divine. Este de reținut că *augustinismul politic* reflectă ideea principală a autorului: orice intervenție a puterii statului în domeniul relațiilor spirituale și bisericești sau a Bisericii în domeniul puterii de stat este periculoasă, afirmând astfel ideea necesității delimitării vieții religioase de viața politică.

Așadar, teologia politică a lui Augustinus se bazează esențialmente pe distincția celor două *cetăți* care-și împart omenirea: „*cetatea terestră*” (cu puterile sale politice, cu morala sa, istoria sa, exigențele sale) și „*cetatea cerească*” (este acum comunitatea creștinilor care participă la idealul divin), observabilă fiind opoziția radicală a celor două cetăți clădite pe principii contrare. Consecințele politice ale acestei concepții se exprimă prin conținutul autorității, care ar consta din trei „oficii” sau *officia*: *officium imperandi* (comandamentul, impunerea voinței), *officium providendi* (al prevederii pentru asigurarea liniștii) și *officium consulandi* (rolul șefului ca sfătuitoare al poporului său). Când el examinează *societatea terestră ca societate civilă*, deci sub aspectul său politic, Augustinus vede și o definește, cum făcea și Cicero: poporul este o mulțime pe care o unește acceptarea aceluiași drept și comunitatea acelorași interese. El nu oferă aici un statut natural al poporului și statului, care nu are la prima vedere nici un raport necesar cu Dumnezeu.

Acceptând sub numele de stat orice societate de ființe rezonabile, autorul arată că această societate oarecare este atașată ordinii divine în diverse moduri: 1) „orice putere vine de la Dumnezeu” și 2) Dumnezeu este autorul și rânduitoare la toate. Altfel spus, istoria imperiilor și regimurilor particulare se supune planului general al providenței divine. De aici apar două raționamente de ordin politic, ale actului politic: pe de o parte, Dumnezeu legitimează puterea în ea însăși, fără a cauționa (gira) exercițiul concret al acestei puteri; pe de altă parte, economia generală a providenței explică fiecare act concret al politicii, dar fără ca prin aceasta să acorde, fiecărui în particular, caracterul de acte moralmente creștine.

Filosofia politică augustiană este o filosofie pentru timpuri de criză și servea scopurilor Bisericii și autorităților feudale. Augustinus reia opoziția între legea naturală și cea pozitivă: legea naturală, care în inima fiecăruia este legea lui Dumnezeu, și legea creștină este promulgarea exterioară a legii interioare a sufletului. Dreptul pozitiv ar trebui să fie dezvoltarea legii naturale. El menține deci toate distanțele între idealul creștin și politica pozitivă, dar afirmă, în același timp, necesitatea de a conserva bune raporturi între

ele. Problema acestor raporturi nu este reglată ca atare. El subliniază diferențele de domeniu între stat care se ocupă de lumea naturală, de viața exterioară, într-un spațiu determinat, exercitând o autoritate fizică, și Biserica ce se ocupă de interese spirituale, de viața interioară în universul întreg, exercitând și o autoritate morală. Dar dorește ca puterea civilă să fie cu totul impregnată de creștinism, dorind, în fond, ca Imperiul să se subordoneze moralmente Bisericii.

2. Toma d'Aquino și scolastica medievală

Revenind la ceea ce-a doua perioadă în evoluția ulterioară a doctrinei creștine, numită *scolastica* (lat. *schola* – școală) (sec. VI/IX–XIV/XV), apare tocmai atunci când dogmele deja au fost elaborate, rămânând doar ca ele să fie explicate prin sistematizarea și întemeierea lor rațională în școlile bisericești fondate de Carol cel Mare, iar filosofia, ca și alte științe, era considerată „sclava teologiei”. Această gândire era realizată, în principal, prin introducerea în doctrina creștină a unor elemente din cultura filosofico-politică grecească. Scolastica reprezintă o confruntare dintre cultura europeană religioasă și gândirea laică din Evul Mediu, care își accentuează trăsăturile raționale prin asimilarea operei aristotelice. Ulterior, argumentele utilizate de către reprezentanții scolasticii pentru afirmarea primatului (supremației) Bisericii în raport cu statul la un anumit moment contribuie la realizarea scopului contrar: desacralizarea concepțiilor dominante în Evul Mediu cu privire la stat. Ca exemplu, la un anumit moment Biserica a decis susținerea procesului de consolidare a puterii centralizate a statului, considerând că un stat puternic centralizat este interesat și, totodată, capabil să ofere Bisericii sprijin în lupta cu mișcările eretice. În plan general, reprezentanții scolasticii năzuiau să fundamenteze și să sistematizeze în mod rațional religia creștină, făcând uz de ideile filosofiei antice (ale lui Platon și Aristotel) pe care le acomodau la scopurile proprii.

Conceptualizările scolastice elaborează dogmele creștine într-o rațiune îndeosebi neoaristotelică. Supranumit „Doctorul angelic”, **Toma d'Aquino** (1225–1274), cu lucrarea sa principală *Summa theologiae*, devine un „maestru” doctrinar al catolicismului, care începe o ofensivă deschisă a papalității pentru abolirea dependenței clerului față de puterea laică, pentru instituirea puterii sale nelimitate atât în problemele bisericești cât și în cele laice, astfel încât din a doua jumătate a sec. al XI-lea raportul de forțe se schimbă substanțial în favoarea Bisericii, a cărei putere economică și politică se amplifică, în timp ce feudații laici, măcinați de lupte și discordii, pierd treptat și din poziția economică. Doctrina sa a rămas să fie temelie Bisericii romano-catolice, doctrină fondată rațional, sistemic, filosofic.

Toma d'Aquino prezintă societatea drept mijlocul natural prin care omul își realizează scopurile, iar *Cetatea* ca pe o comunitate „perfectă” orientată spre realizarea binelui comun. El consideră că statul, reprezentând o componentă a ordinii universale, își face apariția datorită caracterului social al omului (Aristotel). Totodată, apariția statului este posibilă nu fără „atenția” și „participarea” lui Dumnezeu, deoarece „nu este stăpânire decât de la Dumnezeu”. Dumnezeu este adevăratul guvernator al ordinii universale. Statul, la fel, precum și în perioada inițială a evoluției creștinismului, rămâne subordonat Bisericii, căreia trebuie să-i acorde sprijin în vederea realizării scopului ei. Scopul statului, potrivit doctrinei tomiste, este binele comun. Statul nu mai reprezintă pentru Toma d'Aquino un rău, însuși răul fiind doar negarea binelui. Statul trebuie să contribuie la asigurarea cerințelor de ordin material și spiritual ale oamenilor, permițând educarea unor adevărați creștini în persoana fiecărui cetățean.

Statul care nu se subordonează Bisericii are un caracter ilegal, pierzându-și dreptul la existență. Papa de la Roma, declarat de autor reprezentant al voinței divine și „șef al republicii lui Hristos”, este în drept să sancționeze monarhii și să elibereze subordonații acestora de obligația de a se supune monarhului. Această teză a avut o importanță deosebită în evoluția relațiilor politice medievale.

Potrivit concepției sale, structura puterii se constituie în baza a trei elemente: a) esența puterii (relațiile „dominație-subordonare”; b) forma sau apariția puterii („nu este stăpânire decât de la Dumnezeu”) și c) folosirea puterii, reprezentând manifestarea reală a vieții social-politice (relațiile politico-juridice).

Toma d'Aquino acordă prea mare atenție autorității, libertatea omului fiind aproape în totalitate ignorată. Omul este prezentat în calitate de subiect pasiv în raport cu puterea politică: omul nu este conștientizat în calitate de autor al legilor existente în viața social-politică. Omul trebuie doar să se supună legilor instituite de stat.

El distinge între trei tipuri de legi: 1) *legi eterne* (legile eterne sunt cele care guvernează lumea și au ca fundament rațiunea divină; ele trebuie acceptate prin credință); 2) *legi naturale* (legile naturii sunt copii imperfecte ale legilor eterne; ele sunt imperfecte, deoarece nimeni nu poate să cunoască în întregime voința divină; acestea se pot institui și intui prin intermediul rațiunii) și 3) *legi umane* (legile umane sunt invenții ale omului, ca aplicabilitate practică a legilor naturii; ele au cel mai mic grad de rațiune divină, și tocmai de aceea sunt cele mai oscilante, sunt cele care se schimbă cel mai des).

Intervenția lui Toma d'Aquino la conceptele de stat și de drept ale gândirii antice, care este în același timp o anticipare a *Renașterii*, este decisivă: este întoarcerea la Aristotel care inspiră o descoperire a unui nou argument filosofic. În lucrările sale (*Summa Theologiae*, care constituie un fel de tratat despre legi, dar și o lucrare cu caracter evident politologic, *De regno* sau *De regnum principii*), depistăm pentru prima dată în gândirea creștină reflecții despre existența și importanța statului.

Societatea civilă este naturală pentru om, pentru că acesta este prin natură un animal civic (*animal civile*). *Sfântul Toma* reia definiția statului dată de Cicero și preluată în lucrarea lui Augustinus. Concepția sa despre *Cetate* este una organică, statul se mulează pe un organism social. Dacă autoritatea, spune el, vine de la Dumnezeu, ea trece prin popor „*omnis potestas a Deo, per populum*”. În felul acesta, doctrinologia tomistă se apropie de o viziune democratică. El aduce o viziune nouă asupra binelui comun teoretizat încă din antichitatea greacă și insistă asupra superiorității morale a acestuia. Un minim de trai este necesar pentru exercitarea virtuții în viața privată și cea publică. De aceea binele comun nu este numai de ordin material, ci și spiritual.

Toma d'Aquino înclină spre un guvernământ mixt, în care combinarea formelor simple (monarhia, aristocrația și guvernământul popular) generează limitarea lor mutuală și deci împiedică degradarea vieții politice. În acest sens, Jean Maritain, teoreticianul de bază al neotomismului contemporan, îl va prezenta pe drept pe *Sfântul Toma* ca primul gânditor democrat care a avut un impact major asupra gândirii teologice și filosofice.

Așadar, problemă mult disputată atât de filosofia și teoria politică antică, medievală (inclusiv de Aurelius Augustinus și de Toma d'Aquino) și modernă și care nu și-a găsit nici astăzi o rezolvare deplină, este aceea a definirii și genezei statului. Însă diversitatea de opinii a fost și este determinată de mai mulți factori cum ar fi: momentul istoric și perioada în care a fost analizat statul; nivelul dezvoltării științelor sociale; interesele sociale, economice și politice care au primat în studiul problematicii; criteriile de la care s-a plecat și care au primat în cercetarea statului și domeniile științei din perspectiva cărora a fost definit și investigat statul.

3. Postulatele politice ale lui Dante Alighieri și Marsilio de Padova

Dante Alighieri (1263–1321) în fundamentarea doctrinei sale politice recurge la argumentarea scolastică, elementele principale ale căreia sunt întemeiate pe simboluri, a căror respingere nu era un lucru onorabil pentru oponenți. Ca exemplu, supunând discuției raportul dintre stat și Biserică, autorul își întemeiază discuția și argumentele pe fapte adeseori foarte depărtate de realitatea politică a timpului său, urmărind doar convingerea cititorului.

Operele prin care Dante Alighieri își prezintă doctrina sa politică sunt: „Despre monarhie”, „Banchetul” și celebra „Comedie”, numită de primul comentator al ei, Giovanni Boccaccio, „Divină”. Temeiul doctrinei politice a acestui scriitor *ghibelin* (*mișcarea ghibelină*, ca și *mișcarea guelfă*, reprezentau două fundamente ale puterii și vieții sociopolitice din Europa Occidentală a Evului Mediu; dacă ultima

prezenta papalitatea prin doctrinele lui Aurelius Augustinus și Toma d'Aquino, *mişcarea ghibelină*, la rândul său, promova interesele politice ale *Sfântului Imperiu Roman de Națiune Germană* prin creația lui Dante Alighieri și Marsilio de Padova) rezidă în concepția cu privire la om. Omul, potrivit gânditorului florentin, este cetățean al lumii, fiind responsabil pentru soarta întregii omeniri. Pentru autor, lumea se transformă într-o imensă arenă a acțiunilor, în centrul căreia este omul, egal în capacitățile și drepturile sale tuturor celorlalți oameni, aceștia acționând în conformitate cu principiile fundamentale ale moralei (eticii).

Gânditorul afirmă că oamenii tind să constituie uniunea statală, deoarece sunt ființe sociale. În conformitate cu această idee, de sorginte aristotelică, statul își face apariția nu ca urmare a predeterminării naturii umane în raport cu anumite forțe supranaturale (căderea în păcat) sau influența unor asemenea forțe asupra omului. Apariția statului reprezintă rezultatul asocierii oamenilor în familii, a familiilor – în localități, a localităților – în stat. În felul acesta, relațiile sociale și politice nu reprezintă rezultatul intervenției unor forțe supranaturale, ci constituie rezultatul eforturilor umane. Relațiile politice reprezintă pentru autor un domeniu al activității oamenilor.

Scopul statului, subliniază gânditorul florentin, este omul. Sarcina fundamentală a statului este instituirea și ocrotirea siguranței și armoniei în relațiile dintre oameni. În acest sens, el afirmă că omul, să zicem, procurând un anumit teren, tinde să dobândească noi domenii, fapt care atrage, în mod inevitabil, apariția unor conflicte. Conflictele își fac apariția datorită naturii umane egoiste. Statul, în acest caz, se impune în calitate de parte terță, capabilă să restabilească pacea între părțile conflictului, care au un statut juridic egal.

Dante Alighieri afirmă prioritatea puterii statale asupra puterii bisericești. Această afirmație este fundamentată de el în baza următoarelor idei: a) flecare dintre formele de organizare a statului, existente în practica timpului, are un caracter imperfect; b) examinarea și respingerea legitimității Imperiului Roman (antic); c) necesitatea „restaurării cosmopolisului”.

Prezența neclarităților, datorate utilizării unor simboluri, și a contradicțiilor în construcția sa teoretică, pentru autor nu reprezenta un deranj, urmărind să impună în gândirea timpului a unui „model” de organizare a statului diferit de cel prezentat prin dogma oficială a Bisericii. Astfel, această doctrină denotă o atitudine de ignorare față de gândirea oficial-religioasă a teoriei și practicii statului sau chiar o respingere a acesteia.

Marsilio de Padova (1270/1275–1342/1343) își prezintă doctrina sa politică în opera *Defensor pacis* („Apărătorul păcii”). Între opera lui Dante Alighieri și cea a lui Marsilio de Padova poate fi atestată o anumită continuitate, care se manifestă în tendința acestor autori de a dezvălui cauzele conflictelor ce apar în viața statală, precum și să determine modalitățile de înlăturare a acestor conflicte.

Potrivit doctrinei lui Marsilio da Padova, prin natura sa omul este individualist, având, totodată, o tendință naturală către viața socială, deoarece numai în societate poate dobândi o viață bună. Întemeindu-și concepțiile politice pe doctrina lui Aristotel, autorul definește statul drept instituție socială suficientă, apariția căreia ține de tendința fiecăruia către o viață mai bună. În opoziție cu dogma creștină, potrivit căreia statul își găsește temeiul în drept (avându-se în vedere dreptul divin), gânditorul afirmă că dreptul reprezintă un produs al vieții statale. Statul, în acest sens, reprezintă „materia”, iar dreptul – „forma”.

Statul, utilizând legea umană, trebuie să tindă spre realizarea de către fiecare om a unei vieți mai bune pe pământ. Marsilio da Padova afirmă necesitatea delimitării competențelor statului de competențele Bisericii. Fiecare dintre aceste puteri trebuie să-și extindă competențele asupra unor categorii diferite de relații sociale: Biserica – asupra „treburilor divine”, iar statul – asupra „treburilor lumești”. Biserica urmează să-și desfășoare activitatea sub controlul instituțiilor statului și al suveranului (poporului). Astfel, el declara pentru popor calitatea de suveran – deținător al puterii laice și bisericești. De fapt, este vorba despre renașterea concepției suveranității civile, potrivit căreia șeful statului este independent în raport cu instituțiile religioase și este, totodată, deținător al jurisdicției asupra instituțiilor religioase.

Guvernanții sunt numiți și controlați de către popor, acesta, în caz de necesitate, fiind în drept să-i înlăture de la guvernare. Șeful statului trebuie să fie supus legii la fel ca orice alt cetățean al statului. În acest sens, Marsilio da Padova prezintă și unele idei ale practicii raportului dintre puterea legislativă și puterea executivă, realizate în spiritul teoriei de mai târziu a separației puterilor în stat. Cu această ocazie, autorul afirmă că, în cazul transformării în tiran a poporului, șeful statului este în drept să nu se supună acestuia. Examinând forma de organizare a statului, gânditorul readuce în atenția cititorului concepția prezentată de Aristotel, potrivit căreia există forme corecte de organizare a statului (monarhia, aristocrația și poliția) și forme incorecte de organizare a statului (tirania, oligarhia și democrația).

Autorul distinge două categorii ale dreptului (de legi): a) *Legea divină* reprezintă o creație a divinității, având ca obiect de reglementare raporturile ce se stabilesc în lumea de apoi; b) *Legea umană* reprezintă totalitatea normelor de conduită prin care se reglementează relațiile dintre oameni în stat, urmărind instituirea și exercitarea unui control asupra acțiunilor guvernanților și menținerii păcii între oameni.

Subiecte de autoevaluare

1. Relatați despre semnificația politico-istorică a Epocii Medievale și specificul gândirii politice medievale.
2. Determinați esența tezei lui A. Augustinus despre coexistența permanentă a două lumi.
3. Identificați conținutul ideilor lui T. d'Aquino despre stat, putere și formele de guvernământ.
4. Evidențiați tezele politice ale lui D. Alighieri și M. de Padova și comparați-le.
5. Apreciați impactul învățăturii augustiniene asupra gândirii medievale.
6. Identificați caracteristica principală a „filosofiei scolastice”.
7. Argumentați legătura dintre ereziile medievale și inchiziție.

Bibliografie selectivă

- Din istoria gândirii filozofice. P. I (De la antichitate la renaștere). Manual / Red. științ. M. Bulgaru. Chișinău, 1999. [on-line] http://tempus2010.usm.md/ManualePDF/IstFilos_1.pdf (vizitat 23.01.2010).
- Enciclopedia Blackwell a gândirii politice / Coordonator D. Miller. București, 2000.
- Nay O. Istoria ideilor politice. Iași, 2008.
- Pisier Év. Istoria ideilor politice. Timișoara, 2000.
- Râbca E., Zaharia V., Mărgineanu V. Istoria doctrinelor politice și de drept. Chișinău, 2005.
- Stanciugelu Șt. Istoria ideilor politice. P. I. București, 2002. [on-line] <http://filosofiepolitica.files.wordpress.com/2008/03/stefan-stanciugelu-idei-politice-1.pdf> (vizitat 23.01.2010).
- Străuțiu E. Evoluția ideilor politice (*Note de curs*). Sibiu, 2007. [on-line] <http://ru.scribd.com/doc/85017334/60313817-idei> (vizitat 21.07.2014).
- Varzari P. Istoria gândirii politice (*Note de curs*). Chișinău, 2011.
- Антология мировой политической мысли. В 5-ти томах / Рук. проекта Ю.Г. Семигин. Москва, 1997. [on-line] http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Polit/Sem/03.php (vizitat 16.01.2013).
- История политических и правовых учений: Электронная хрестоматия / Составитель: М.Н. Грачев. [on-line] <http://grachev62.narod.ru/hrest/content.html> (vizitat 13.09.2013).
- Хрестоматия по истории политических и правовых учений. Харьков, 1999. [on-line] <http://www.ukrreferat.com/index.php?referat=270&lang=book> (vizitat 16.01.2013).

TEMA VI. ÎNVĂȚĂTURILE POLITICE ALE ISLAMULUI MEDIEVAL

1. Gândirea politică în lumea arabă medievală (Al-Farabi, Ibn Sina și Ibn Rușd)

Islamul s-a născut, politic, în a. 622, într-o oază din Arabia (Medina sau *Madinat al Nabi*, orașul *Profetului*), unde prorocul Mahomed Abu Bakr (*Profetul Mohammad*) venise să se instaleze cu tovarășii săi. Doar în 10 ani întreaga Arabie, convingându-se de superioritatea militară a noului stat, încheie cu el

tratate, realizând, pentru prima dată, unitatea politică a triburilor arabe și astfel combatanții pentru credință începură cucerirea țărilor limitrofe.

În ciuda civilizației lor superioare, Siria, Irakul, Persia, Egiptul, Maghrebul și Spania, fură cucerite în mai puțin de un secol și șapte secole mai târziu, după reacția cruciadelor, expansiunea politică a islamului se va relua, grație convertirii altor nomazi: turcii din Turkestan, care, la est, se vor infiltra în China și vor domina India, și, la vest, vor lua Anatolia și Constantinopolul, Balcanii și Ungaria. La sud, pătrunderea islamului în Africa Centrală, dincolo de Sudan și, în jurul Oceanului Indian, de la Zanzibar și Comore, până în Malaysia. Cauzele acestui succes nu trebuie căutate doar în reala superioritate militară, ci în forța noii credințe și eficacitatea schimburilor reglementate de un drept comercial permisiv.

Coranul și Sunna (tradiția *Profetului*) sunt bazele credinței musulmane. În chip singular, *Coranul* poate fi considerat „codul revelat al unui stat supranațional”, în care religia face cetățenia. Prin esență, credința este o valoare de ordin politic, și chiar singura valoare de acest ordin, „singura care-i dă cetății rațiunea sa de a fi”. Credincioșii, cetățenii de fapt ai unui stat supranatural, sunt integrați în „comunitate”, în *umma* (mamă). Numele *umma*, fundamental în *Coran*, desemnează „grupul de oameni cărora Dumnezeu le trimite un profet și, mai special, cei care, ascultând cuvântul său, cred în el, făcând pact cu Dumnezeu prin intermediul său”. Acest pact și comunitatea care-l semnifică, angajând în același timp temporalul și spiritualul, au o extensie universală. Ei sunt apți să „cuprindă nu numai rudenția agnatică a *Profetului*, ci și rudenția sa cognatică și clientela sa adoptivă, aceasta din urmă destinată să îmbrățișeze toate rasele lumii” (în aceasta constă o diferență esențială față de religia altei seminiții semitice, mozaismul care implică doar rudenția agnatică pe linie maternă).

În mod ideal, *cetatea* musulmană se prezintă ca o teocrație (unii autori musulmani preferă termenul de „teocentric”) laică (inexistența unui sacerdoțiu antrenează în islam absența clericilor) și egalitară. Magisteriul legislativ aparține numai *Coranului*; magisteriul judiciar aparține oricărui credincios care, prin lectura asiduă și frecventă a *Coranului*, dobândește, cu memoria definițiilor și înțelegerea sancțiunilor pe care le edictează, dreptul de a le aplica. Rămâne puterea executivă, în același timp civilă și canonică; ea nu aparține decât lui Dumnezeu. Acest absolutism al lui Dumnezeu are drept contraparte egalitatea cetățenilor: egalitate ca oameni, mai întâi, fundată negativ pe neantul naturii umane; egalitate ca credincioși, constituită prin bunăvoința lui Dumnezeu „într-o stare juridică, astfel încât se găsesc (toți în aceeași măsură) abilitați să încheie cu el contract”. În teorie, această egalitate se traduce printr-o anumită „democrație” în sânul comunității.

Problema *Califatului* (de la rădăcina *khalafa* – a veni din urmă) va deveni marea problemă a științei politice, dreptului și filosofiei musulmane. Sunnitul *Mavvardi* (sec. XI) marchează caracterul limitat al atribuțiilor *Califului* și orientarea către binele comun. El enumeră zece datorii generale ale califului (enumerarea sa va fi reluată, fără modificare, de teoreticienii mai recentți), printre care menționăm: „1. A păstra religia după principiile sale stabilite... 3. A menține ordinea publică... 5. A dota frontierele cu echipament militar defensiv... 6. A purta războiul sfânt contra oricui refuză islamul, după ce a primit chemarea acestuia... 10. Ca imamul să se ocupe personal de înalta supraveghere a treburilor” ș.a. Califul este deci, esențialmente, un „conservator” care a primit funcția sa „în depozit”.

Anul 529 d.Hr., în care împăratul Justinian a decretat închiderea școlilor de filosofie din Atena, marchează două lucruri: primul ar fi acela că influența filosofiei grecești se va diminua drastic în Occident, iar al doilea lucru ar fi că filosofia elină (greacă) se va refugia doar în Orient. Ambele opinii sunt doar pe jumătate întemeiate, pentru că gândirea filosofică din Orient (prin intermediul filosofilor sirieni, arabi și evrei) va înapoia culturii Occidentale operele lui Platon și Aristotel, care vor cunoaște începând cu sec. al XIII-lea o popularitate deosebită.

Filosofia politică islamică și-a avut rădăcinile în *Coran* și *Sunna* (adevărata cale, relația decisivă dintre *Coran* și știință), în cuvintele și practicele lui *Mohammad*. Cu toate acestea, în modelul gândirii

vestice, sunt cunoscuți câțiva din marii filosofi ai islamului: Al-Kindi (Alkindus), Al-Farabi (Abu Naser), Ibn Sina (Avicenna), Ibn Bajjah (Avenpace), Ibn Rușd (Averroes) și Ibn Khaldun. Conceptele politice ale islamului, cum ar fi *kudrah* (putere), *sultan* (forță, autoritate, cel care stabilește regulile guvernării), *ummah* (comunitate, națiune, lumea arabă) sau temeni din *Coran* ca *ibada* (al servi pe Dumnezeu prin adorație și în înțelesul celor cinci stâlpi ai islamului), *din* (religia judecării divine), *ilah* (zeitate), sunt luate ca bază a analizei. De atunci nu numai ideile filosofilor politici musulmani, dar și mulți alți juriști și arbitrii legii (*ulama*) și-au asumat poziții particulare prin teoriile și ideile lor politice.

Al-Farabi (872/870–950/951), supranumit „primul filosof al arabilor” sau „tatăl filosofiei arabe” ori „al doilea învățător”, unul dintre cei mai mari filosofi și savant enciclopedist ai lumii islamice. Domeniile în care s-a afirmat sunt diverse: cosmologie, logică, muzică, psihologie, sociologie ș.a.

În lucrările sale *Despre concepțiile locuitorilor orașului virtuos*, *Aforismele omului de stat*, *Politica civilă* gânditorul arab a propus definiția sa proprie despre politică și despre cunoștințele politice. Teoria politică, potrivit acestuia, studiază mijloacele organizării și păstrării conducerii virtuozitate, arătând în ce mod vine binele și bunăstarea locuitorilor și care sunt căile realizării și menținerii lor. El deosebește două ramificații de orașe-state: 1) orașe „virtuoase” și 2) orașe „inculte”, iar acestea se deosebesc prin ordinea și calitățile morale ale locuitorilor și dirigitorilor acestora.

Opera lui Al-Farabi poate fi divizată în două părți, una despre logica și cealaltă despre alte domenii. *Teoria celor zece inteligente* constituie o parte semnificativă din filosofia islamica. Ea oferă o explicație privind cele două lumi: raiul și pământul, interpretând fenomenele mișcării și schimbării. Este piatra de temelie a fizicii și astronomiei. Principalul ei scop este rezolvarea problemei unității și a multiplicității, precum și compararea schimbătorului cu imuabilul. Aceste inteligente și suflete sunt ierarhice. Prima inteligentă în această ierarhie este cea mai transcendentă, și apoi urmează sufletele sferelor și apoi sferele însele. Ultima în acest șir este pământul și lumea materiei, care se află în al patrulea rând. Credința în întâmplări neprevăzute este esențială în politică și în religie, pentru că îi umple pe oameni de frică și speranță, stimulând supunerea și simțul datoriei. Așadar, prin doctrina celor zece inteligente Al-Farabi rezolva problema mișcării și a schimbării.

Influențat de mediul politic și social, Al-Farabi a subliniat studiul teoretic al societății și al nevoilor ei. A scris câteva tratate despre politică, cel mai renumit fiind „Orașul model”. Își vizualizează orașul ca un întreg format din părți unite între ele, similar unui organism. Dacă o parte a sa este bolnavă, celelalte reacționează și au grijă de ea. Pentru fiecare individ în parte este destinată vocația și sarcina cea mai potrivită pentru abilitatea și talentele sale. Activitățile sociale diferă în funcție de scopurile lor. Cele mai nobile dintre ele sunt cele destinate șefului, pentru că el se află în aceeași relație cu orașul ca și inima cu corpul și este sursa tuturor activităților, originea armoniei și a ordinii. Datorită acestui fapt, anumite calificări sunt necesare nivelului său. Șeful trebuie să fie curajos, inteligent, iubitor de cunoaștere și sprijin al justiției. El trebuie să se ridice la vrednicia cerută de agentul inteligent, prin intermediul căruia primește revelație și inspirație.

Aceste atribute ne amintesc atributele filosofului-rege din *Republica* lui Platon, dar Al-Farabi le adăuga abilitatea comunicării cu lumea ceaștă, ca și cum orașul ar fi locuit de sfinți și guvernat de un profet. Comunicarea cu agentul inteligent este posibilă în două feluri: contemplație și inspirație. Sufletul se ridică prin studiu și căutare la nivelul intelectului dobândit, moment în care devine recipient al luminii divine. Acest nivel poate fi atins doar de spiritele sacre ale filosofilor și ale înțelepților, cei care pot ajunge la cele nevăzute și pot percepe „lumea de lumină”. Așadar, prin intermediul studiilor speculative neîncetate, înțeleptul intră în comuniune cu agentul inteligent. Aceasta comuniune este posibilă și prin intermediul imaginației, așa cum se întâmplă în cazul profeților, a căror inspirație sau revelație este cauzată de imaginație. Teoria farabiană a profeției a avut un impact evident nu numai în Est și în Vest, ci și în istoria medievală și modernă.

Ibn Sina (980–1037), sau *Avicenna*, latinizat; supranumit de arabi „al treilea Aristotel” sau „regele filosofiei arabe”, a fost filosof, scriitor, medic și cercetător al naturii, de origine tadjic-persană. A fost interesat de mai multe domenii, printre care astronomia, alchimia, chimia și psihologia. Ibn Sina a avut o contribuție substanțială în domeniul științelor naturii, iar opera sa medicală a stat timp de cinci secole la baza studiului medicinei, atât în Orient cât și în Occident.

Gânditorul arab a scris peste 300 de lucrări, cele mai cunoscute fiind *Cartea tămăduirii [sufletului]*, *Cartea judecății imparțiale*, *Canonul medicinei* ș.a. A dezvoltat în mod creator unele dintre elementele gândirii aristotelice. El afirma că lumea există dintotdeauna, ca și Dumnezeu, din care ar proveni nu ca o creație, cum susțineau teologii, ci ca o *emanație*. A considerat existența unei legături indisolubile între materie și mișcare și a unei *legități* naturale universale. El învăța că intelectul activ este universal și separat, în vreme ce intelectul posibil este neseplat și inerent sufletului individual.

La Ibn Sina lumea este veșnică și infinită, însă prima realitate în lume este Dumnezeu, lumea materială fiind doar o emanație a lui. Astfel, el deschidea calea pentru viitoarea concepție a deismului (lat. *deus* – Zeu; teorie care admite existența lui Dumnezeu numai ca o cauză primară impersonală a lumii, care se dezvoltă în continuare potrivit legilor ei proprii).

Esența cunoștințelor politice el o vede în studierea metodelor de realizare a puterii și guvernării, în organizarea treburilor de stat în orașe-state, în cunoașterea cauzelor înfloririi, căderii și transformării lor. Proiectul său despre societate și stat ideal prevedea, ca și la Platon, divizarea societății în trei stări (conducătorii, străjerii și lucrătorii), însă spre deosebire de proiectul filosofului grec, lucrătorii se află într-o situație mai favorabilă decât militarii, aceștia fiind supuși celorlalte două stări sociale.

Ibn Rușd sau **Roșd** (1126–1196/1198), sau *Averroes* latinizat, a fost unul din cei mai importanți filosofi arabi ai Evului Mediu, considerat „rege al filosofiei” Occidentului arab. A fost, de asemenea, medic, teolog și expert în jurisprudența islamică. Cronologic, este ultimul mare filosof arab al Evului Mediu. El a fost comentatorul prin excelență al lui Aristotel, autor al teoriei dublului adevăr. Comentariile sale la Aristotel i-au adus, între latini, supranumele de „Comentatorul”, așa cum lui Aristotel i se spunea „Filosoful”. Poziția lui în interpretarea textelor lui Aristotel va constitui cauza acelor dezbateri acute în lumea creștină. Ibn Rușd urmărea să purifice aristotelismul de influențele platonice și neoplatonice și în acest sens era în mod programatic un aristotelician prin excelență. Cu toate acestea, latinii, care doreau un Aristotel creștin, l-au înțeles în alt mod, iar numele său a fost asociat cu erezia.

Dintre lucrările lui Ibn Rușd vom menționa *Înfirmarea înfirmării*, *Distrușterea distrugerii*, *Acordul dintre filosofie și religie*, însă cea mai importantă operă filosofică a sa este *Incoerența incoerenței*. Pentru el, filosofia este un mod de apropiere a acestei lumi și a celei cerești, de care puține persoane sunt capabile. Modurile dialectic și sofistic de abordare sunt potrivite pentru masa umanității. „Litera dogmei, urmată de mase, nu este falsă în sine, dar are un sens adițional, paralel, la care filosofia oferă acces”. Dar filosofia nu abrogă dogma, pentru că „adevărul nu contrazice adevărul”, cu alte cuvinte există un adevăr al științei și filosofiei și unul al credinței. Filosofia prin urmare, nu are influență directă asupra dreptului public; ordinea califală care garantează legea *shariia* (legea islamică, păstrată; *Coranul* este sursa principală a legii, a doua fiind *Sunna*, practicile *Profetului*, povestite), este cea mai bună formă de guvernământ. În legătura cu aceasta, el s-a preocupat activ de rafinarea *shariia*, în contextul teoriei „finalității” juridice, o concepție înrudită cu aceea a dreptului natural.

Ibn Rușd considera religia ca o artă politică necesară chiar și în statul ideal. În același timp, el era ferm convins în organizarea vieții sociale pe fundamentul trainic al cunoștințelor științifice și înlăturarea de la putere a reprezentanților preoțimii. Idealurile lui sociale se bazau pe *Republica* lui Platon privind modelul statului ideal.

2. Doctrina politică a lui Ibn Khaldun

Ibn Khaldun (1332–1406), istoric și gânditor arab. Scopul pe care și-l propune în mod expres în *Prolegomena* (la Im. Kant avea semnificația de „începutul unei teorii”) constă în stabilirea „unei reguli sigure pentru a distinge în povestirile istorice, adevărul de eroare” făurind astfel „un instrument care să permită aprecierea cu exactitate a faptelor”. Cartea sa stabilește pentru evenimentele politice cauzele și originile lor, nefolosind decât „argumente extrase din natura lucrurilor”. Cu alte cuvinte, originalitatea lui constă în a fi încercat să aplice la studiul societăților dacă nu metoda pozitivă, cel puțin metoda observației utilizată de predecesorii săi, marii filosofi arabi. Exemplele pe care istoricul arab le aduce în sprijinul tezelor sale, sunt mai degrabă ilustrări decât demonstrații.

Pentru Ibn Khaldun fenomenele vieții sociale sunt supuse unor legi naturale. Ele se impulsionează reciproc și sunt determinate de condițiile mediului geografic: clima, natura solului și regimul alimentar, precum și de influențele astrelor. Dar aceste condiții naturale sunt mai constante decât fenomenele politice, care apar în raport cu primele ca episodice. De aceea evoluția acestora va căpăta o explicație mai mult psihologică. Alături de sociabilitate, el mai stabilește ca trăsătură fundamentală a omului nevoia de autoritate, nevoia de a fi limitat și înfrânat de o putere superioară, în absența căreia ar domni dezordinea și anarhia. De aici ajunge la concluzia legitimității statului monarhic de factură absolutistă. Autoritatea, în concepția sa, e întemeiată pe forță și aparține grupurilor care o cuceresc datorită curajului, coeziunii și spiritului lor de corp. Aceste calități sunt generate mai cu seamă de viața nomadă, concluzie facilitată de particularitățile istorice ale epocii, care au demonstrat că popoarele nomade au fost cele care au înfăptuit cuceriri întinse și rapide.

Trăind într-o epocă de decadență a sistemelor politice ale lumii arabe, el se va preocupa mai ales de cauzele constituirii și dezagregării statelor, de originile și durata dominațiilor politice, ajungând să formuleze o lege naturală a evoluției lor ciclice. Cauze psihologice fac ca dominația unui grup conducător, a unei dinastii, să nu dureze mai mult de trei generații. Istoria capătă astfel, în viziune sa, caracterul repetării unor cicluri regulate de ascensiune și decădere, determinate, a imperiilor și civilizațiilor. Ibn Khaldun ajunge la concluzia că „există raporturi strânse între organizarea producției, structurile sociale, formele vieții politice, regimurile juridice, psihologia socială și concepțiile ideologice”, atribuind evoluției economice un rol important în raport cu elementele vieții politice și intelectuale.

Ibn Khaldun este preocupat și de analiza fenomenele politice în contextul unor exemple economice sau chiar mai largi, sociologice. Deși era om de stat, din opera sa lipsește orice preocupare normativă sau practică. Aceasta se explică, cel puțin parțial, prin fatalismul accentuat, propriu concepției religioase a *Coranului*, ale cărui învățături are grijă să nu le contrazică. De aici și pesimismul său implicit: el nu-și pune măcar problema că studiul fenomenelor sociale și politice ar putea contribui vreodată la ameliorarea guvernământului societăților. Exceptând această trăsătură care face din el un reprezentant al spiritului medieval, opera sa sugerează apropierea marelui gânditor arab de personalitățile creatoare ale Renașterii.

Așadar, în sec. al XIV-lea Ibn Khaldun a fost una dintre cele mai mari minți creatoare de teorie politică. Cunoscutul filosof-antropologist, Ernest Gellner, considerat în istoria omenirii drept unul dintre cei mai mari intelectuali, spune despre definiția dată de Khaldun noțiunii despre guvernare că este „cea mai bună teorie din istoria teoriilor politice”.

Subiecte de autoevaluare

1. Relatați despre semnificația politico-istorică și specificul Lumii Arabe medievale.
2. Evidențiați și analizați prin comparație tezele politice principale ale gânditorilor arabi.
3. Apreciați afirmația: „Ali-Farabi este primul filosof al arabilor” sau „tatăl filosofiei arabe” ori „al doilea învățător”.

Bibliografie selectivă

- Dialogul civilizațiilor: etică, educație, libertate și responsabilitate într-o lume în schimbare / Col. red. V. Moraru [et al.]. Chișinău, 2013.
- Enciclopedia Blackwell a gândirii politice / Coordonator D. Miller. București, 2000.
- Gândirea politică a islamului medieval. [on-line] [http://www.universulromanesc.com/ginta/threads/1223-G%C3%A2ndirea-politic%C4%83-a-islamului-medieval-Istoria-IDEILOR-Politice-\(8\)](http://www.universulromanesc.com/ginta/threads/1223-G%C3%A2ndirea-politic%C4%83-a-islamului-medieval-Istoria-IDEILOR-Politice-(8)) (vizitat 19.07.2014).
- Incursiune în islam / Asociația de Geopolitică „Ion Conea”. În: GeoPolitica. Revistă de Geografie Politică, Geopolitică și Geostrategie. București, 2004, nr. 9-10. [on-line] <http://www.geopolitic.ro/R%20Geo%209-10.pdf> (vizitat 07.01.2015).
- Mohammadifard G. Ideile politice ale islamului și contemporaneitatea / Autoreferat al tezei de doctor în științe politice. Chișinău, 2003.
- Nay O. Istoria ideilor politice. Iași, 2008.
- Pisier Év. Istoria ideilor politice. Timișoara, 2000.
- Rus R. Istoria filosofiei islamice. București, 1994.
- Sitaru L. Gândirea politică arabă. Concepte-cheie între tradiție și inovație. Iași, 2009.
- Sprincean S. Teoria și filosofia politică: concepții și personalități (*Compendiu*). Chișinău, 2014.
- Stanciugelu Șt. Istoria ideilor politice. P. II. București, 2002. [on-line] <http://filosofiepolitica.files.wordpress.com/2008/03/stefan-stanciugelu-idei-politice-2.pdf> (vizitat 23.01.2010).
- Străuțiu E. Evoluția ideilor politice (*Note de curs*). Sibiu, 2007. [on-line] <http://ru.scribd.com/doc/85017334/60313817-idei> (vizitat 21.07.2014).
- Varzari P. Istoria gândirii politice (*Note de curs*). Chișinău, 2011.
- Антология мировой политической мысли. В 5-ти томах / Рук. проекта Ю.Г. Семигин. Москва, 1997. [on-line] http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Polit/Sem/03.php (vizitat 16.01.2013).
- История политических и правовых учений: Электронная хрестоматия / Составитель: М.Н. Грачев. [on-line] <http://grachev62.narod.ru/hrest/content.html> (vizitat 13.09.2013).
- Хрестоматия по истории политических и правовых учений. Харьков, 1999. [on-line] <http://www.ukrreferat.com/index.php?referat=270&lang=book> (vizitat 16.01.2013).

TEMA VII. GÂNDIREA POLITICĂ ÎN EPOCA RENAȘTERII

1. Umanismul ca orientare socială a Renașterii

Pentru istoria Europei Occidentale perioada *Renașterii* (sec. XIV–XVI) și a *Reformei* (sec. XV–XVI) este semnificativă prin evoluția culturii societății, însemnând avansarea de la principiile dogmatico-religioase spre o nouă concepție despre lume, către o nouă percepție a societății și a statului, către modificarea fundamentelor moralității, care se materializau în noile valori. Renașterea și Reforma au mai însemnat și instituirea unor noi relații economice, care prevesteau capitalismul. Noile relații economice au impus, în cele din urmă, reexaminarea și reevaluarea ideilor, concepțiilor, doctrinelor și teoriilor dominante în gândirea economică și filosofico-politică medievală. La fel, principalele elemente ale evoluției istorice a acestei perioade sunt legate de criza Bisericii romano-catolice cu anumite *tendențe contradictorii*: 1) necesitatea reformării ierarhiei structural-organizatorice a Bisericii oficiale a Evului Mediu și, totodată, a raportului dintre stat și Biserică (susținută, în special, de părtașii *Reformei*, la care vom reveni mai jos); 2) reformarea vieții religioase se impunea prin formarea și afirmarea gândirii și practicii, care avea ca temei conștiința socială: înălțarea persoanei în calitate de valoare socială și deci înlăturarea gândirii scolastice (religioase); 3) constituirea concomitentă a statelor naționale și a monarhiilor absolute, în temeiul cărora se formează, ulterior, imperiile europene.

Reprezentanții *Renașterii* (termenul-concept de *Renaștere* a fost formulat pentru prima dată de istoricul francez **Jules Michèlét** (1798–1874) în lucrarea „La Renaissance”, 1855, conținutul căreia este stabilit prin celebra sa formulă „Descoperirea lumii, descoperirea omului”) proclamau o nouă concepție asupra lumii, în temeiul căreia erau afirmate și argumentate: a) necesitatea unor noi valori; b) necesitatea unei noi conceptualizări a existenței umane și c) o nouă atitudine față de om. Adepții acestui curent

propuneau o nouă ordine a lumii, întemeiată pe perceperea omului în calitate de valoare supremă. Înălțarea omului în calitate de „valoare supremă a existenței” are drept consecință respingerea continuă a valorilor religioase, inclusiv a valorii fericirii eterne. De aceea problema centrală ce domină gândirea acestei perioade este raportul „persoană – stat” prin studiul raportului „guvernanți – guvernați”, pe când în perioadele anterioare ale Evului Mediu pe prim-plan era raportul „stat – biserică”.

În acest context, **Umanismul** (lat. *humanus* – omenesc) reprezintă un curent al gândirii din Evul Mediu, temei al căruia este ideea omului reprezentat în calitate de „centru al Universului”, însă omul era examinat în calitate de „valoare ca atare”. Ulterior, această idee se transformă în temei al întregului patrimoniu al *Renașterii*, ca orientare socială a acestei epoci.

În plan general, **Umanismul** exprima o totalitate de concepții privind respectarea demnității și drepturilor omului, valoarea lui ca personalitate, grija pentru binele oamenilor, despre dezvoltarea lor ca individ, despre crearea unor condiții ale vieții sociale favorabile pentru om. Umanismul apărea astfel ca un antipod al oricărui fel de fanatism, rigorism, intoleranță, lipsă de respect față de punctul de vedere al altui individ. Însă această ideologie nu a devenit o mișcare de masă, căci cultura *Renașterii* era o avuție, un bun doar a unei pături de oameni instruiți, legați prin interese științifice, filosofice prin intermediul limbii latine.

Umaniștii, fiind purtătorii unor idei social-politice importante (lupta împotriva ignoranței și prostiei, lupta împotriva autorității regești și clerului, lupta împotriva războiului și promovării păcii), au format *trei mari orientări valorice*: 1) renașterea spirituală; 2) reforma bisericească (clericală) și 3) proiectarea unei societăți fără războaie și violență. De aceea concepțiile lor sociologice și politice se caracterizau prin perceperea societății doar ca o sumă de indivizi izolați, prin caracterizarea puterii de stat ca fiind independentă de sancțiunea religioasă și de autoritatea Bisericii, precum și prin încercări de a zugrăvi tabloul orânduirii sociale viitoare care imprima un caracter utopic (cazul lui Thomas Morus și al lui Tommaso Campanella).

Astfel, se realizează trecerea de la temeiurile biblice și bisericești la temeiuri evaluate ulterior ca „morale”, „psihologice”, „sociologice” etc. Apare posibilitatea ca, în baza concepției umaniste, argumentarea scolastico-bisericească a realităților social-politice să fie înlocuită cu argumentarea științifico-laică. Fundament al acesteia din urmă erau ideile și evaluările de ordin practico-raționalist. **Umanismul**, ca orientare socială, recepționează omul în calitate de ființă: a) liberă prin natura sa; b) deținătoare a tendințelor, posibilităților și drepturilor la autoafirmare; c) capabilă să se autoperfecționeze nelimitat. Nu vom scăpa din vedere nici faptul că umanismul era răspândit doar în rândul unor categorii sociale instruite și puțin numeroase – elita intelectuală a societăților europene.

2. Niccolò Machiavelli – părintele științei politice moderne

Niccolò Machiavelli (1469–1527) reprezintă pentru gândirea politică un spirit original și pragmatic prin afirmarea unui discurs inovator și „deschizător de drumuri”, asemănător lui Leonardo da Vinci, în domeniul științelor politice. Tratatate esențiale: *Principele* (1513), *Discursuri asupra primei decade a lui Titus Livius* (1517), *Arta războiului* (1518), *Istoriile florentine* (1525) ș.a. El este considerat părintele științei politice moderne, deși, în opera sa, granița dintre știința politică, înțeleasă în sens renescentist, și filosofia politică tradițională este adesea labilă și nesemnificativă, și totuși el îmbină teoria politică cu preocuparea pentru educația politică. Politica este primară în concepția gânditorului despre societate, astfel încât el este considerat primul gânditor care a separat politicul (de alte sfere ale societății) și l-a cercetat de sine stătător.

Asemenea umaniștilor, Machiavelli concepe omul în calitate de centru al concepției despre lume: omul este reconsiderat, în și prin gândire, de autorul florentin, în calitate de creator al istoriei. Deschiderile pe care le face sunt asumate printr-o sinteză eficientă care exprimă spiritul politic al *Renașterii* florentine, prin: necesitatea de a salva Italia și de a constitui un stat unitar; afirmarea raționalității și a statului laic și separarea lui de religie sau de valori ale eticii imperativ-comportamentale și ideale; înțelegerea politicii ca

știință de sine stătătoare, ca artă de a guverna, de a conserva și de a dezvolta statul; statul este perceput asemenea unui organism viu, neoplatonic, având o viață proprie; conducătorul *principe* trebuie să fie foarte bine ancorat în cunoașterea realității faptelor, a relațiilor și necesităților sociale; politica trebuie înțeleasă, în primul rând, prin renunțarea la idoli și aparențe, prin renunțarea la impresiile imaginative ale lui Platon și Aristotel, care ne spun cum ar trebui să ne comportăm în viața politică și nu analizează suficient realitatea relațiilor politice; observă identitatea între acțiunea politică și realitățile concrete care trebuie să o depășească pe cea a imperativelor: cum trebuie să acționezi ca să atingi un bine iluzoriu; statul, organizarea comunității politice, nu este viabil dacă nu are legi și armată; este necesară separarea politicii de religie, așa cum este necesară și separarea politicii de morală, ambele neavând nimic în comun cu politica și cu cunoașterea faptelor reale; luptele dintre *principe* și masele de oameni, dintre nobili și plebei în Imperiul Roman, de exemplu, au avut și efecte pozitive, deoarece au condus la elaborarea unor legi mai bune și, foarte important, la formarea unui spirit educativ civic care se materializează în dezvoltarea instituțiilor; lupta claselor este diferită de lupta pentru putere între facțiuni; „scopul scuza mijloacele” dacă este o consecință a faptelor reale și nu imaginare.

Lui N. Machiavelli i s-a reproșat imoralitatea mijloacelor recomandate, desconsiderându-se scopul progresist și umanist pe care-l avea în vedere, fiind vorba de cunoscuta sintagmă de *machiavellism*. Este adevărat că, într-un plan mai general, niciun scop nu poate justifica mijloace odioase, ca asasinatul sau genocidul de pildă. Florentinul n-a inventat însă nimic, el a făcut inventarul mijloacelor folosite în politica vremii și le-a confruntat prin prisma eficienței lor istorice. Ceea ce l-a determinat, probabil, să insiste și asupra unor mijloace în conflict cu morala general-umană a fost individualismul acerb cu morala sa de competiție aspră și necesitatea învingerii piedicilor (care, uneori, erau personalizate în personaje sau categorii politice) ce se puneau în calea centralizării statului, iar într-un plan mai special, particular, decadența vieții politice italiene din stăruiele peninsulare și rolul nefast al nobilimii și papalității.

Statul se întemeiază, potrivit doctrinei lui Machiavelli, pe relațiile dintre guvernanți și guvernări. Aceste relații constituie, totodată, și fundament al stabilității guvernelor. De aceea scopul statului este siguranța cetățenilor și garantarea intangibilității (stabilității) proprietății private. Cât privește forma de organizare a guvernării în stat, prin care se atinge cel mai înalt grad al stabilității statului și al guvernării, pentru autor este republica și nu monarhia. Pentru gânditor, republica reprezintă nu altceva decât „forma mixtă de organizare a statului”, prezentă în creația anticilor. În general, el analizează șase forme de conducere (trei „drepte”, monarhia, aristocrația și democrația, precum și antipodul lor – trei „nedrepte – tirania, oligarhia și ohlocrația”), însă idealul lui a fost republica.

După N. Machiavelli statul „sănătos” este cel care-și inventează instituții care au rolul unor organe de control pentru a se menține un echilibru social; libertatea oamenilor depinde de puterea instituțiilor din stat care sunt un garant al tuturor libertăților prin aplicarea unitară a legii; revoltele și „tulburările” sociale trebuie soluționate la nivel instituțional prin adoptarea unor legi mai bune; constituirea republicii ca forma cea mai bună de guvernare trebuie să țină seama de două griji elementare: legiuitorul ales chiar prin sufragiu liber și public trebuie să reformeze legile în folos public și nu în interes personal; puterea de a reprimă trebuie să fie încredințată cu grijă de către legiuitor, altfel cetățenii se pot revolta.

Lucrarea „*Arta războiului*” reprezintă un exercițiu util al înțelegerii practice al aplicabilității independenței unei națiuni. Tocmai de aceea, subtextual, Machiavelli a dispus operaționalitatea discursivă a unui dialog între Cosimo Rucellai, prieten al autorului, și Fabrizio Colonna. Textul este incitant pentru a pune în valoare tocmai conceptul de război. Dar acesta este analizat într-o modalitate modernă de concepere a valorilor sociale. Pretextul analizelor realizează o trimitere la proverbul: războiul face valorile, iar pacea le face să dispară, pentru a explica că securitatea unui stat este asigurată de propriile arme.

Machiavelli abordează, în *Discursuri*, și problema fundamentală a originii și funcțiilor politicului, mai precis a statului (unii autori contemporani, pe bună dreptate, apreciază că este primul gânditor modern

care folosește termenul de „*stato*” și cel de „*natio*”, introducându-le, astfel, în știința politică). El înclină spre un evoluționism care stabilește o trecere graduală de la simpla viață în comun (*vivere comune*), la o societate (*vivere civile*) care își găsește împlinirea în stat (*vivere publico*). Materia statului e alcătuită din două elemente: colectivitatea indivizilor sau materialul uman și teritoriul pe care trăiesc indivizii sau grupurile. Abia când apare forma, statul devine realitate și anume un *ordinamento*, o orânduială – organizare politico-juridică – sub o autoritate, o competență, investită cu suveranitate proprie.

Florentinul credea mult în eficiența legilor bune, într-un *instrumentum regni*, caracterizat prin diviziunea între conducători și conduși, stabilind o corespondență între legi, instituții, morală și formele de guvernământ. În privința evoluției acestora, el ne oferă o schemă ciclică, ce cuprinde trei tipuri de mișcări (evoluția ciclică a formelor de guvernământ a fost propusă mai înainte de Platon, Polybios și urmat de Cicero). Machiavelli, care nu prefera „calea de mijloc” nici în structuri și nici în metode, considera: a) că nu există formă de guvernământ potrivită pentru orice loc și orice timp (lecție învățată și de Montesquieu și, pare-se, chiar de Rousseau) și b) că singurele forme ce merită a fi avute în vedere (în epoca vremii) sunt monarhia și republica (sau statul popular).

Machiavelli a fost primul dintre gânditorii moderni care a relevat interesul ca element motor al acțiunilor umane. Nu e vorba de un interes abstract, ci de unul care se întrupează în proprietatea privată – obiect al conflictelor de interes în societate. Tot el este primul care tratează politica drept domeniu al conflictului dintre interesele sociale materiale ale unor grupuri și personalități. De aici și realismul său în formularea concluziilor politice privind luarea în seamă a diferitelor interese care motivează comportamentul uman.

Abordând creștinismul, el remarcă faptul că învățătura acestuia e contrară spiritului politicii, grație căruia popoarele sau societățile pot deveni prospere. Mai mult decât atât, arătând că e un merit mare pentru cineva să sufere, să îndure nedreptatea forței, decât să practice el însuși forța, creștinismul lasă loc liber abuzurilor tiranilor josnici, care profită de această slăbiciune a popoarelor. Locul lui Machiavelli în formarea mentalității moderne se definește tocmai prin cucerirea de sens modern, care înseamnă diferențierea valorilor politice de cele morale și religioase.

3. Ideile politice ale lui Francesco Guicciardini

Francesco Guicciardini (1483–1540) a fost istoric italian, diplomat și om de stat, născut la Florența. Prieten și critic al lui N. Machiavelli. El este considerat unul dintre scriitorii politici major al *Renașterii* italiene și tatăl istoriei moderne.

În *Istoria Italiei*, *Discursuri politice*, *Amintiri politice și civile* și în *Considerații în jurul Discursurilor... lui Machiavelli* autorul propune o imagine detaliată și opinia sa asupra unor probleme ale țării. Punctul de plecare al gândirii lui politice a fost același ca și la Machiavelli: realitatea politică empirică și condițiile dificile în care se desfășura viața politică italiană. După Guicciardini, deosebirea dintre guvernanți și guvernați este atât de mare, încât nu trebuie să ne uimească faptul că nu știm nimic despre ceea ce se întâmplă în procesul de guvernare, reliefând în context trei cauze importante ce au determinat vitregia sorții oamenilor din peninsula (viața nehibzuită, „barbarii” și „tirania popilor nemernici”). Pentru ca să ai succes în viață, spune autorul, „roagă-te ca niciodată să nu fii în tabăra celor învinși”.

El înaintează un proiect de organizare a societății (în varianta sa venețiană) în corespundere cu diferite etape de dezvoltare a ei, iar baza teoretică a acestui proiect era ideea unei forme mixte de stat (conducere combinată din monarhie, aristocrație și democrație), fiind vorba, de fapt, despre o tradiție antică. El propune, în acest context, formarea unui *Consilium* mare (un organ tradițional pentru o republică de tip burghez) înzestrat cu împuterniciri legislative. În fruntea republicii (a statului) se află *Gongalnerul* dreptății. Însă constituirea *Consiliumului* mic (a Senatului) este organul principal al statului, de conducere, care ar uni împuterniciri legislative și executive. În acest proiect se găsesc unele idei raționaliste despre libertate, legi,

dreptate și egalitate, despre conținutul conducerii politice, despre dezvoltarea socială conform unor legități de dezvoltare a societății. Însă, criticând aspru preoțimea, nu consideră necesară lupta împotriva religiei (a Bisericii), fiindcă „este foarte puternică puterea acestui cuvânt asupra minților celor proști”.

Dacă Machiavelli a susținut că prezența Bisericii a făcut cu exemplul său preoți „răi”, italienii au devenit „mai păcătoși decât au fost”, împiedicând unitatea statelor italiene într-un stat național puternic, Guicciardini, la rândul său, este parțial acord, dar nu crede că aceasta este un lucru rău pentru Italia. În politică realismul lui Guicciardini, ceea ce lipsește lui Machiavelli, este prezent în proiectarea unui stat italian unificat la nivel național absente marilor monarhii din Europa. Astfel, el se situează în favoarea unei clase nobile puternice, merituoase, vrednice și capabile să conducă statul, iar ca ideal de stat ar fi republica. Pentru el noua burghezie a fost singura clasă care urmează să fie calificată în arta de a guverna, atât la nivel politico-administrativ, cât și militar.

Guicciardini, ca și Machiavelli, crede că omul este un fenomen natural care face obiectul legilor fixe și imuabile, dar, spre deosebire de marele prieten, consideră că omul este în mod natural înclinat spre rău decât bine, iar acest lucru se datorează faptului că ispitele sunt multe, iar conștiința umană este slabă. Omul nu poate controla evenimentele, astfel încât este imposibil de a oferi recomandări universale valabile pentru acțiune, principii generale și absolute de viață. Este evident aici contrastul cu Machiavelli.

El se opune puterii temporale a papilor (chiar dacă l-au folosit pentru câștig personal), precum și acțiunilor, cu dorința de a vedea Italia eliberată de către străini. Guicciardini, fiind un conservator politic cu suspiciune și neîncredere în tulburările civile, considera imposibil ideea unui stat-națiune, iar principala preocupare a lui era de a păstra vechile instituții. Prin urmare, există un pesimism intelectual puternic la Guicciardini, care se manifestă în concepția despre om: natura umană, de fapt, este fundamental predispus la rău, cel puțin în momentul în care sunt de acord să trăiască în societate.

4. Jean Bodin – doctrinar politic

Jean Bodin (1530–1596) este un gânditor francez apropiat prin concepție și discursivitate de Machiavelli, prin structura rațională și pragmatică a conceptualizărilor pe care le propune în opera *Republica*. Unii autori îi analizează chiar printr-o simultaneitate a succesiunii și importanței scrierilor lor, mai ales în privința dreptului suveranului, a regimului absolutist propus, ca și consolidare a regimului monarhic. În acest ultim caz, demersul lui J. Bodin este nuanțat ca frecvență a intensificării dreptului de proprietate al suveranului, pe care le conturează și în lucrările *Metoda pentru cercetarea ușoară a istoriei* (1566) și *Șase cărți despre republică* (1576). În prima lucrare autorul expune principiile viitoare sale concepții politice, iar în cea de-a doua operă își găsește consacrare concepția juridică.

Autorul inițiază, astfel, elaborarea concepției organizării statului, al cărei temei este metodologia rațională, devenind precursor al științei dreptului din perioada modernă. Statul își face apariția independent de voința omului, sub influența diferitor factori ai lumii înconjurătoare: clima, solul etc. Statul este prezentat de gânditorul francez în calitate de totalitate a familiilor asupra cărora se răsfrânge o conducere suverană. Fundament al statului sunt doar familiile. Numai capii familiilor au calitatea de cetățeni. Statul, ca societate organizată politic, se deosebește de alte forme de asociere socială prin caracterul său juridic și suveran al statului.

Astfel, aportul principal al lui Jean Bodin constă în *teoria suveranității*. Suveranitatea statului se instituie în calitate de element distinctiv al existenței statale. Suveranitatea este reprezentată de autor drept realizare de către stat a celor mai importante activități: a) adoptarea legilor, fiind trăsătura principală a practicii politice, în temeiul căreia este determinat suveranul – prezența dreptului la legiferare; b) declararea și încheierea războaielor; c) numirea funcționarilor; d) realizarea justiției, inclusiv grațierea; e) stabilirea și colectarea impozitelor ș.a. Principalele trăsături ale suveranității, potrivit doctrinei gânditorului francez,

sunt: caracterul permanent; caracterul absolut; caracterul indivizibil și unitar; caracterul necondiționat și continuu.

Suveranul care are ca prerogativă principală în a emite legi, este cel care, deținând și prerogativele continuității, se situează deasupra legilor emise. Nu se supune decât legilor divine și legilor naturii (ca și continuare scolastică a acestui concept). De fapt, el nu face altceva decât să justifice rațiunea divină în societatea profană. Tocmai de aceea statul pentru a avea o existență indivizibilă trebuie să aibă o putere suverană și absolută, care nu poate fi contestată și nici în cazul în care suveranul organizează dictatorial societatea.

Anterior doctrinei lui Bodin, concepția suveranității era bazată pe elemente (mult prea străine de înțelegerea actuală a teoriei suveranității), în special, de natură religioasă: pe de o parte, suveranul era considerat ales al lui Dumnezeu, iar pe de altă parte, înțelegerea suveranității era redusă la dreptul de proprietate.

Formele de organizare a statului sunt determinate în baza criteriului apartenenței puterii de stat. Jean Bodin afirmă existența a *trei forme ale suveranității*: a) democrația (puterea întregii sau a majorității cetățenilor); b) aristocrația (puterea celor aleși) și c) monarhia (puterea unei singure persoane). Pentru gânditor, categoriile *forma de organizare a statului* și *formă de guvernământ* nu se confundă, pentru că în practică, afirmă autorul, *forma de organizare a statului „X”* poate să nu coincidă cu *formele de guvernământ a statului „X”*. Ca și clasificare a regimurilor politice, J. Bodin distinge trei ca efect al capacității de legiferare prin: monarhie (puterea absolută aparține suveranului), prin aristocrație (puterea absolută aparține nobililor) și prin democrație (puterea aparține mulțimii). Cea mai bună formă de organizare socială este însă monarhia care este unică, prin sursa dreptului asociat suveranului, și simplă prin modalitatea de justificare a regimului decizional și divin.

Subiecte de autoevaluare

1. Distingeți cadrul social-politic și istoric al epocii Renașterii.
2. Determine particularitățile specifice ale Umanismului.
3. Care este raportul morală-politică la Machiavelli?
4. Evaluați aportul gânditorilor renașcențiști în dezvoltarea științelor politice contemporane.

Bibliografie selectivă

- Din istoria gândirii filozofice. P. I (De la antichitate la renaștere). Manual / Red. științ. M. Bulgaru. Chișinău, 1999. [on-line] http://tempus2010.usm.md/ManualePDF/IstFilos_1.pdf (vizitat 23.01.2010).
- Enciclopedia Blackwell a gândirii politice / Coordonator D. Miller. București, 2000.
- Fundamentele gândirii politice moderne (Antologie comentată) / Coord. A.-P. Iliescu, E.-M. Socaciu. Iași, 1999.
- Marcu V. Machiavelli: școala puterii absolute. București, 1993.
- Nay O. Istoria ideilor politice. Iași, 2008.
- Oțetea A. Renașterea și Reforma. București, 1993.
- Pisier Év. Istoria ideilor politice. Timișoara, 2000.
- Râbca E., Zaharia V., Mărgineanu V. Istoria doctrinelor politice și de drept. Chișinău, 2005.
- Sprincean S. Teoria și filosofia politică: concepții și personalități (*Compendiu*). Chișinău, 2014.
- Stanciugelu Șt. Istoria ideilor politice. P. II. București, 2002. [on-line] <http://filosofiepolitica.files.wordpress.com/2008/03/stefan-stanciugelu-idei-politice-2.pdf> (vizitat 23.01.2010).
- Străuțiu E. Evoluția ideilor politice (*Note de curs*). Sibiu, 2007. [on-line] <http://ru.scribd.com/doc/85017334/60313817-idei> (vizitat 21.07.2014).
- Varzari P. Istoria gândirii politice (*Note de curs*). Chișinău, 2011.
- Varzari P. Relația dintre guvernanți și guvernați în concepția lui N. Machiavelli. În: MOLDOSCOPIE (Probleme de analiză politică), 2016, nr. 2 (LXXIII), p. 30-42.
- Антология мировой политической мысли. В 5-ти томах / Рук. проекта Ю.Г. Семигин. Москва, 1997. [on-line] <http://www.gumer.info/bibliotek/Buks/Polit/Sem/03.php> (vizitat 16.01.2013).

- История политических и правовых учений: Электронная хрестоматия / Составитель: М.Н. Грачев. [on-line] <http://grachev62.narod.ru/hrest/content.html> (vizitat 13.09.2013).
- Хрестоматия по истории политических и правовых учений. Харьков, 1999. [on-line] <http://www.ukrreferat.com/index.php?referat=270&lang=book> (vizitat 16.01.2013).

TEMA VIII. IDEOLOGIA POLITICĂ ÎN TIMPUL REFORMEI

1. Ideile social-politice ale reformatorilor din Anglia. John Wycliffe

Unele tendințe contradictorii în viața politico-religioasă în perioada medievală își găseau adepți printre reprezentanții clerului și o mare parte a societății, care susțineau necesitatea reformării ierarhiei structural-organizatorice a Bisericii oficiale, a revizuirii raportului dintre stat și Biserică. *Reforma* ca curent din viața religioasă și, totodată, din viața social-politică își găsea temei ideatic în dogmele religioase, al căror izvor principal era *Sfânta Scriptură*. Acest curent constituie particularitățile evoluției istorice a societății Europei Occidentale în perioada cunoscută sub denumirea de *Reformă*, prin care se înțelege acțiunea de reînnoire și reorganizare a Bisericii, începând cu activitatea lui Martin Luther.

Termenul *Reformă* exprimă acea parte esențială a mișcării de masă (vizavi de *Renaștere*), centrul căreia consta în critica vehementă a relațiilor sociale feudale și atacul împotriva monopolului Bisericii catolice asupra vieții sociale și a învățaturii sale, a organizației bisericești și autorității papale, dar și împotriva întregii ordini sociale depășite. Deci denumirea de *Reformă* provine de la scopul mișcării date – reformarea ordinii feudale și bisericești, inclusiv împotriva *indulgenței* (doctrină ce aparține lui Toma d’Aquino – despre dreptul Bisericii de a vinde acte oficiale pentru iertarea păcatelor săvârșite de păcătoși).

Reforma sec. XV–XVI avea ca scop restaurarea așa-numitei „purități” a relațiilor specifice practicii inițiale a creștinismului, care, în mod obișnuit, era identificată cu practica *patristicii*. Curentele reformatoare, de regulă, erau reprezentate de adepții Bisericii. Urmărind cristalizarea relațiilor din interiorul Bisericii și instaurarea unor relații armonioase cu domeniul laic, reformatorii susțineau, de regulă, toate celelalte dogme ale creștinismului. În particular, era menținută și ideea supunerii totale a individului față de instituțiile religioase.

Perioada sec. XV–XVI se desfășoară sub semnul unui nou „val” al eretismului, al opoziției dintre Biserica oficială a Europei Occidentale și mișcările religioase de disidență. În particular, este vorba de mișcările *lollarzilor* („a bolmoji”; Anglia, având ca reprezentant de vază pe *John Wycliffe*, precursorul *Reformei* și deci a *Protestantismului*) și a *taboriților* (Cehia, având în calitate de lideri pe *Jan Huss*). Mișcările eretice din Europa medievală lasă după sine un vast patrimoniu, care este utilizat cu succes în sec. XVI de către reprezentanții *Reformei*. Însă principalele idei și concepții politico-religioase din perioada *Reformei*, având o influență considerabilă asupra evoluției ulterioare a gândirii politico-filosofice și religioase, sunt marcate de principalele nume ale acestei perioade a istoriei Europei Occidentale: *Martin Luther*, *Thomas Muntzer* și *Jean Calvin*.

Aspectele sociologie și politice nu reprezentau în sine un domeniu distinct al studiilor reprezentanților *Reformei*. Cercetarea problemelor politico-juridice era, totuși, realizată de reformatori, care în majoritatea lor erau teologi. Aceste cercetări erau influențate de rolul și locul dominant al culturii religioase în societatea medievală. Totodată, la prima vedere, doctrina lutherană sau cea calvinistă nu au nimic comun cu doctrinele sociopolitice, deoarece se impun doar prin semnificații de ordin religios. Importanța *Reformei* pentru evoluția istoriei doctrinelor sociologice și politice constă în pregătirea temeiurilor teoretice ale revoluțiilor burgheze timpurii din sec. XVII.

Principală consecință a *Reformei* (religioase) a devenit libertatea omului în domeniul credinței. În plan istoric, *Reforma* și-a atins scopul, în special, în țările anglo-saxone, chiar dacă se manifesta în întreaga sa măreție în Germania sec. XVI. În general, *mișcarea Reformei* reprezenta în sine o mișcare de protest

împotriva Bisericii catolice. Ulterior, teologia protestantă a dus la importante diviziuni interne, caracterizate în comun prin separarea acestora de catolicism și Papalitate. Astfel, în cadrul protestantismului există diferite biserici, printre care lutheranismul, calvinismul, unitarismul, anglicanismul, presbiterianismul, dar și bisericile neoprotestante cum sunt baptismul, adventismul, penticostalismul ș.a. De altfel, recunoașterea oficială a lutheranismului și calvinismului în spațiul german, conform principiului „*Cuius regio, eius religio*” s-a făcut prin pacea confesională de la Augsburg (1555).

Contrareforma, adică încercarea de reformare a catolicismului militant stabilită de Conciliul de la Trento de a reface unitatea Bisericii creștine occidentale în jurul autorității spirituale și temporale a papalității, se dovedește în timp irealistă și imposibil de realizat.

John Wycliffe (1320–1384), teolog și pre-reformator englez, a fost bine cunoscut în toată Europa pentru opoziția sa față de învățătura Bisericii organizate, pe care el a crezut a fi în contradicție cu Biblia. Cu ajutorul discipolilor săi, numiți *lollards*, el a inițiat prima traducere a Bibliei în limba engleză din latina *vulgata*, astfel fiind considerat precursorul principal al Reformei protestante.

Autoritatea supremă, explica teologul poporului, nu aparține Bisericii, și nu Biserica trebuie urmată, dacă aceasta urmează alte căi, ci Biblia. În predicile sale, care conțin mai multe teze sociopolitice, teologul comentează în spirit raționalist textele scripturale, aducând o critică la adresa clerului din Anglia care era solicitat să renunțe la bogăția lumească și la puterea politică, reîntorcându-se la viața modestă și morală. Astfel, el a fost printre cei care a susținut ideea de secularizare a averilor eclesiastice, care reprezentau (averile) interesul public.

În lucrările *De dominio divina*, *Ad parlamentum regi*, el ajunge la concluzia că reformarea Bisericii Romane este posibilă doar prin eliminarea clericilor imorali și depedarea ei de proprietăți, care erau, în concepția sa, o cauză a corupției. Opunându-se metodelor vechi de conlucrare ale statului și Bisericii, el pledează pentru neamestecul Bisericii în treburile civile și supunerea clerului față de coroană, se declară împotriva infailibilității Papei, a *indulgențelor* (document dat de Papă pentru iertarea păcatelor credincioșilor în schimbul unei sume de bani), a excomunicărilor, a canonizărilor, a ierarhiei bisericești. Cere secularizarea averilor bisericești, desființarea excepțiilor fiscale pentru cler, interzicerea dărilor și ofrandelor, suspendarea interdicției celibatului, acordarea de funcții religioase și laicilor.

John Wycliffe a ajuns la concluzia că există un contrast mare între ceea ce Biserica a fost și ce ar fi trebuit să fie. Astfel, el încuviințează cu fermitate necesitatea reformatoare a vieții bisericești. Sub efectul învățăturii lui Wycliffe în Anglia se constituie *mișcarea lollarzilor* (*lollardismul* urmărea răsturnarea întregii stări sociale existente), devenind o forță chiar revoluționară în sec. XV.

2. Mișcarea și ideologia Reformei în Cehia. Jan Huss

Jan Huss (1369/1371–1415), teolog reformator, ars pe rug pentru ideile sale antipapale, a contribuit la dezvoltarea limbii literare cehe prin scrierile sale. Spre deosebire de Anglia, în Cehia mișcarea *Reformei* poartă o anumită amprentă specifică, pentru că idealurile generale ale *Reformei* se împletesc aici cu lupta de eliberare națională de sub expansiunea Germaniei, Cehia aflându-se sub puterea așa-numitului „Sfântul Imperiu Roman”. Influențat de tezele lui Wycliffe, el critică lăcomia și viața de desfrâu a clerului, proprietățile și avuțiile lumești ale Bisericii. A luptat neobosit și înflăcărat pentru reformarea Bisericii, a militat pentru libertatea gândirii și introducerea limbii cehe în slujbele bisericești, recunoscând numai Biblia ca o autoritate supremă în credința creștină. El nu a acceptat teza conform căreia Papa „nu greșește”.

În 1410 Papa Ioan al XXIII-lea îl excomunică pe Jan Huss și este alungat din Praga, ceea ce a provocat nemulțumiri și revolte în oraș. El condamnă cruciadele și bula papală prin care iertarea păcatelor se realiza plătind bani Bisericii. În 1413, Jan Hus scrie lucrarea *Tratat despre Biserică*, prin care își exprimă părerea sa despre ierarhia bisericească. El susține că numai Isus poate să fie călăuzitor și conducător în

credință. A scris și alte lucrări în limba cehă, contribuind la traducerea Bibliei și a Vechiului Testament (1413) în lucrarea *Postila*.

Jan Huss revendică separarea Bisericii cehe de Biserica Regatului German și drepturi mai largi în folosirea limbii cehe. Doctrina lui afirmă ca ideal al fiecărui om, ca normă absolută și ca măsură a dreptății sociale cunoașterea rațională a „legii dumnezeiești”. Dacă guvernarea nesocotește legislația lui Dumnezeu, spune el, supușii sunt eliberați de obligația supunerii față de autorități.

Doctrina lui Jan Huss a dat naștere *mișcării husite*, care sub lozinca normei „legislației divine”, a avut un caracter social, național și religios. Ea a generat revolta populară, un adevărat război țărănesc ceh (1419–1437), care a zguduit Imperiul Habsburgic. Mișcarea, care la început avea un caracter strict religios, se transformă treptat într-o mișcare cu caracter național, social. Adepții lui Huss de mai târziu formulează un fel de doctrină religioasă în spiritul ideilor reformiste ale timpului, însă cele două tabere husite („ceașnicii”, moderați după natura lor, și „taboriții”, radicali) înțelegeau altfel această doctrină (cauza principală fiind baza socială diferită a acestor tabere).

Ulterior, învățătura husită trece hotarele Cehiei și se răspândește printre polonezi, unguri și chiar printre români (în unele ținuturi ale Ardealului apusean, iar în Moldova se fondează târgul Huși, husiții stabilindu-se și la Cioburciul de pe Nistru).

3. Concepțiile social-politice ale reformatorilor din Germania. Martin Luther și Thomas Müntzer

Martin Luther (1483–1546) – fondator al *lutheranismului*, doctrina religioasă prin intermediul căreia pentru prima oară în istoria Europei Occidentale a fost obținută libertatea față de catolicism. Una din definițiile sale cel mai frecvent repetate este următoarea: „Protestantismul reprezintă toate confesiunile creștine care nu sunt nici catolice, nici creștin-ortodoxe”, astfel încât se sugerează ideea că protestantismul poate fi considerat cel de-al treilea (după catolicism și ortodoxism) rit, curent religios.

La 31 octombrie 1517, Martin Luther afișa la Wittenberg cele 95 de teze ale sale (împotriva *indulgenței* papale). În 1524, când ideile lui au generat războiul țărănesc german, Luther a publicat speriat un *Îndemn la pace*. În lucrările sale („Împotriva hoardelor criminale și jefuitoare ale țăranilor”, „Dispută împotriva teologiei scolastice” ș.a.) autorul proclamă libertatea oamenilor în domeniul credinței prin intermediul tezei *achitării prin credință*. În perioada medievală Biserica a avut posibilitatea de a săvârși unele abuzuri prin statutul său de „intermediar”. Apogeul acestor abuzuri ale Bisericii a fost atins prin concepția *lucrurilor bune*. Această concepție a servit ulterior ca temei al practicii traficului de *indulgențe*. În baza tezei *achitării prin credință*, Martin Luther afirmă: comunicarea cu Dumnezeu poate fi atinsă de către fiecare om având spiritul și conștiința curate. Prin aceasta este respinsă necesitatea și posibilitatea controlului, realizat din partea Bisericii, asupra credinței și a conștiinței religioase.

În domeniul cunoștințelor sociopolitice, Martin Luther formulează concepția „celor două împărății” (spirituală și terestră), în baza căreia afirmă necesitatea unor modificări în teoria și practica statului. Astfel, autorul afirmă necesitatea delimitării competențelor puterii laice de cele ale puterii religioase, în baza instituirii unei delimitări între guvernarea laică și cea religioasă. Concepția „celor două împărății” a constituit pentru autor temeiul ideii, potrivit căreia omul și societatea trebuie eliberate de sub „tutela” Bisericii, impunându-se o delimitare dintre dreptul canonic și dreptul ce emană de la stat. Izvor al dreptului (emanând de la stat) este recunoscută de către gânditorul german rațiunea. Aceste și alte idei social-politice sunt dezvăluite de Luther în scrierile sale „Apel către nobilimea creștină de națiune germană”, „Captivitatea babiloneană a Bisericii”, „Libertatea creștină”.

Este necesară și separarea categoriilor de relații sociale, asupra cărora pot fi extinse competențele puterii religioase (lumea spirituală a omului: libertatea conștiinței, domeniul credinței) de cele ce constituie sfera de preocupare a puterii laice (relațiile din domeniul culturii, educației și învățământului, economiei,

politicii etc.). În felul acesta, Luther proclamă necesitatea „separării puterilor”: instituirea autonomiei instituțiilor religioase în raport cu statul. Cu toate acestea, autorul consideră statul drept o realitate cu caracter divin. Caracterul divin al statului reprezintă temeiul afirmației că cetățenii nu sunt în drept să răstoarne puterea.

Thomas Müntzer (cca 1490–1525) este, la fel ca și Martin Luther, reprezentant al Reformei germane. Spre deosebire de Luther, Müntzer este reprezentant al mișcării radicale plebeie (țăărănești) a Reformei, pentru care ideile și argumentele prezentau un interes mai mic decât acțiunile, deoarece credința reprezenta acțiuni active. Astfel, prin doctrina sa, el s-a impus ca ideolog și conducător al războiului țărănesc german din 1524–1525.

În opoziție cu reformatorul moderat M. Luther, Th. Müntzer a atacat cu hotărâre vehementă principiile de bază nu numai ale catolicismului, ci și pe cele ale creștinismului și ale feudalismului în general. El considera că principala sarcină a Reformei rezidă nu atât în înnoirea Bisericii și a doctrinei sale, cât în perfecționarea transformărilor social-economice cu ajutorul țărănimii și al plebei orășenești.

Concepția lui filosofico-religioasă despre lume era una *panteistă* (concepție filosofică, potrivit căreia Dumnezeu reprezintă un principiu impersonal, care nu se află în afara naturii, ci se identifică cu ea). Ea are la bază ideea necesității instaurării unei „puteri divine” pe pământ care ar aduce egalitatea socială, iar reforma religioasă e posibilă numai cu ajutorul revoluției sociale. Precum se observă, programul politic al lui Th. Müntzer este apropiat de comunismul utopic egalitar, care, fiind argumentată prin metoda panteistă, cerea instaurarea puterii supreme a poporului. Însă idealurile lui depășeau la moment cadrul intereselor țărănimii și plebeilor.

4. Teoria calvinistă și semnificații ei

Jean Calvin (1509–1564), teolog și gânditor francez, este considerat după Luther cel mai cunoscut reformator, „al doilea patriarh al Reformei”. Fiind reprezentant al Reformei elvețiene și fondator al *calvinismului*, aria de răspândire a căruia cuprinde Olanda, Franța și teritoriile nord-americane. El a avut nevoie de 15 ani pentru a-și impune ideile, după care orașul Geneva devenea un fel de *republică teocratică calvină*. Deși a spus în repetate rânduri ca nu are ambiții politice, Calvin a controlat Biserica și prin ea orașul Geneva (cu 20 mii de locuitori). Principiul lui era că „preoților le este dat să poruncească tuturor, de la cel mai de sus la cel mai de jos”.

Opera sa principală este *Institutio Religionis Christianae* („Instituția religiei creștine”), în care expune ideea predestinării absolute (soarta omului este predestinată de Dumnezeu), teză care chema toți credincioșii la activitate. Teza lui Luther cu privire la *achitarea prin credință* este completată de Calvin prin *teza predeterminării*. Prin *teza achitării prin credință*, Martin Luther afirmă: comunicarea cu Dumnezeu este realizabilă de către fiecare om, fiind posibilă și necesară respingerea Bisericii în calitate de intermediar dintre credincioși și Dumnezeu. În baza *tezei predeterminării*, Calvin afirmă că salvarea omului este în credința sa, care depinde de bunăvoința divină: a fi credincios înseamnă a fi ales pentru aceasta de însuși Dumnezeu. În consecință, salvarea omului întru totul depinde de Dumnezeu.

În baza *tezei predeterminării*, Calvin afirmă că fiecare om este dinainte „ales” spre a trăi veșnic sau a fi un „vas al revoltei divine”. Fondatorul *calvinismului* afirmă că, deoarece lui Dumnezeu îi sunt cunoscute toate faptele omenești, fiecare om este dinainte (de naștere) înscris în „cartea morții” sau în „cartea vieții”. În consecință, salvarea omului, al cărui nume este indicat în „cartea morții”, nu este posibilă.

Există totuși în această concepție un element, prin intermediul căruia sunt înlăturate manifestările extreme ale fatalismului, promovat de *Calvinism*: necunoașterea sorții sale de către fiecare om. Deoarece omul nu are posibilitatea să cunoască „hotărârea lui Dumnezeu” cu privire la soarta sa, fiecare om trebuie să se comporte urmărind cea mai bună soluție pentru sine. De aici și reiese *ideologia calvinistă* și *etica protestantă*. Această concepție constituie fundamentul cerinței morale, în conformitate cu care omul, prin

intermediul acțiunilor sale, trebuie să se dedice, în mod prioritar, profesiei sale, să iubească și să se dăruiască întru totul muncii sale, să fie întreprinzător și bun gospodar.

Prin intermediul acestor cerințe este respins și, cu timpul, înlăturat chipul moral-religios al omului, trăsăturile principale ale căruia sunt: virtutea și pietatea (evlavie), adică tendința de a se ruga în permanență și a citi Biblia; căutarea unor soluții pentru problemele cotidiene în baza semnelor divine și fundamentarea comportamentului pe baza acestor semne ale divinității ș.a. Această concepție va constitui mai târziu unul dintre temeiurile eticii protestante și, respectiv, ale individualismului, în baza cărora este întemeiată gândirea și practica societății actuale din Europa Occidentală.

Un element important pentru înțelegerea *calvinismului* îl reprezintă reforma ierarhiei Bisericii catolice, realizată de Calvin. În particular, este pus în practică principiul, în conformitate cu care conducerea vieții religioase trebuie să fie realizată de către predicatori (persoane având pregătire corespunzătoare, dar care nu dispun de funcție) și prezbiteri (laici). La fel, Calvin nu ezită să afirme în mod direct republica în calitate de cea mai adecvată formă de guvernământ. El a reușit chiar să confere doctrinei sale o aplicare practică directă și neîntârziată, transformând Geneva în ceea ce contemporanii săi au numit „Roma elvețiană”, iar autorul însuși s-a transformat într-un „Papa de la Roma” cu sediul la Geneva. Deținând puterea religioasă și laică, Calvin a ridicat doctrina sa la rang de doctrină religioasă oficială. Astfel, consecințele doctrinei calviniste au fost mai radicale decât cele ale lui Luther.

Cât privește aspectul politic al doctrinei calviniste, este de reținut că ea se concentra asupra justificării prin credință și nu prin fapte, asupra contrastului dintre libertatea creștinului și „tirania” Bisericii romane, asupra statului paradigmatic al Bisericii „invizibile”. Totodată, Jean Calvin exprima o preferință pentru o formă aristocratică de guvernare civilă, concepând statul ca pe o teocrație – o asociație, având un scop suprem, la care toți membrii, credincioșii, sunt obligați să participe (la conducere).

Subiecte de autoevaluare

1. Definiți termenul de reformă și să descrie semnificațiile lui.
2. Generalizați esența ideologiei Reformei din Anglia, Cehia și Germania și concepția social-politică a reformatorilor.
3. Examinați esența teoriei calvinismului și a reformismului francez.
4. Apreciați consecințele mișcării și ideologiei Reformei.

Bibliografie selectivă

- Eliade M. Istoria credințelor și ideilor religioase. Vol. 3. Chișinău, 1993.
- Enciclopedia Blackwell a gândirii politice / Coordonator D. Miller. București, 2000.
- Oțetea A. Renașterea și Reforma. București, 1993.
- Reforma religioasă în Europa secolului al XVI-lea. [on-line] <https://ru.scribd.com/document/52693818/Reforma-religioas%C4%83-in-Europa-secolului-al-XVI> (vizitat 13.09.2013).
- Reforma religioasă și urmările sale. [on-line] <https://ru.scribd.com/doc/95067908/12-Reforma-Religioasa-Si-Urmarile-Sale> (vizitat 13.09.2013).
- Stanciugelu Șt. Istoria ideilor politice. P. II. București, 2002. [on-line] <http://filosofiepolitica.files.wordpress.com/2008/03/stefan-stanciugelu-idei-politice-2.pdf> (vizitat 23.01.2010).
- Străuțiu E. Evoluția ideilor politice (*Note de curs*). Sibiu, 2007. [on-line] <http://ru.scribd.com/doc/85017334/60313817-idei> (vizitat 21.07.2014).
- Nay O. Istoria ideilor politice. Iași, 2008.
- Pisier Év. Istoria ideilor politice. Timișoara, 2000.
- Varzari P. Istoria gândirii politice (*Note de curs*). Chișinău, 2011.
- Weber M. Etica protestantă și spiritul capitalismului. București, 1995.
- Антология мировой политической мысли. В 5-ти томах / Рук. проекта Ю.Г. Семигин. Москва, 1997. [on-line] http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Polit/Sem/03.php (vizitat 16.01.2013).
- История политических и правовых учений: Электронная хрестоматия / Составитель: М.Н. Грачев. [on-line] <http://grachev62.narod.ru/hrest/content.html> (vizitat 13.09.2013).

- Хрестоматия по истории политических и правовых учений. Харьков, 1999. [on-line] <http://www.ukrreferat.com/index.php?referat=270&lang=book> (vizitat 16.01.2013).

TEMA IX. GÂNDIREA POLITICĂ ÎN EPOCA ILUMINISMULUI FRANCEZ ȘI ITALIAN DIN SEC. XVIII

1. Caracteristica generală a gândirii politice iluministe europene

Este necesar să subliniem faptul că între Umanismul sec. XIV–XVI și Iluminismul sec. XVIII sunt legături directe și semnificative: încrederea în puterea rațiunii, situarea omului în centrul existenței sociale, disocierea de Biserică și de religie ca factori dominanți ai vieții spirituale etc. Totuși între Umanism și Iluminism sunt și deosebiri esențiale. Și un curent și celălalt susțin că lumea este construită pe baze umane și raționale. Dar Iluminismul nu numai subliniază faptul că universul fizic și moral nu are vreo legătură cu religia; el are și o atitudine pronunțat critică față de religie, de practicile Bisericii și ale slujitorilor ei. Mișcarea renașcentistă și umanistă era redusă la grupuri restrânse de artiști și de savanți, adică de elita intelectuală. Era un fenomen spiritual dezvoltat în preajma unor curți princiare (mai ales, italiene), a civilizației aristocratice, fără iradiere în straturi mai adânci ale societății: *Humanitas* nu era umanitatea fiecărui om, ci rezultatul unui lung și dificil proces de autoeducare. Iluminismul îmbrățișează ideea de om într-o perspectivă socială mai largă. El nu mai propune un proces de selecție între oameni, nu creează o categorie de privilegiați, o aristocrație a inteligenței, ci manifestă un sentiment binevoitor pentru toți semenii, pentru ființa umană, în genere.

Fundamentul teoretic al revoluțiilor moderne din sec. XVII–XIX s-a bazat pe *religia protestantă* (revoluțiile olandeză și engleză) sau pe ideologia raționalistă, laică, care definea Iluminismul. Prin Iluminism s-a dezvoltat o adevărată reformă homocentrică, prin intermediul căreia omul, apelând la educație și cultură, își putea dobândi adevărata libertate. Tocmai de aceea un atribut de bază al rațiunii iluministe relaționa libertatea cu procesul egalității, cu drepturi naturale ale omului, prin care societatea, și autoritatea ei – statul, trebuiau organizate.

Iluminismul clasic s-a dezvoltat în Franța, unde, începând cu critica vechiului regim și a Bisericii, Voltaire a propus un „despotism luminat”, pentru început. Este timpul în care Montesquieu a realizat necesitatea separării puterilor în stat (legislativă, executivă, juridică) tocmai în scopul prevenirii despotismului (*Despre spiritul legilor*). Iar J.-J. Rousseau a exprimat aspirațiile micii burghezii (*Discurs asupra inegalității între oameni, Contractul social*). Vom reține, de asemenea, și faptul că Iluminismul devine un fenomen paneuropean, răspândindu-se în Italia, Germania, SUA, ulterior în Țările Române și în Rusia. De altfel, în Italia, Iluminismul nu a mai avut aceeași putere de iradiere și strălucire ca *Renașterea* și Umanismul, dar s-a afirmat totuși prin câteva figuri și opere importante.

Noua epocă va purta denumirea de *Epoca (Secolul) Luminilor* și reprezenta o perioadă de real progres al spiritului uman, remarcându-se printr-o importantă efervescență culturală și ideologică. Denumirea de *Iluminism* este explicată și prin faptul că reprezentanții acestui curent demonstau încredere în rațiunea umană și în capacitatea ei de a „lumina lumea”. „Rațiunea și progresul universal”, spunea Voltaire, „împing înaintea mersului istoriei”. Luminarea se realiza, în concepția lor, prin intermediul culturii, cunoașterii și educației, de aici rezultând și rolul important care era acordat școlii în *Epoca Luminilor*. De fapt, Iluminismul s-a adresat în general societății, nu doar unor elite sociale. Însă termenul de *Iluminism* a fost utilizat pentru prima dată de Voltaire și de Johan Gotfried Herder, despre care vom vorbi mai jos.

Reprezentanții iluminiști erau gânditori de excepție care s-au preocupat de cele mai diverse probleme ale epocii lor, inclusiv de alcătuirea rațională a instituțiilor politice în concordanță cu interesele burgheziei aflată în ascensiune. Reflecția asupra statului și a societății se afla în centrul filosofiei iluministe.

Iluminismul avea un caracter antifeudal, rațional și antiabsolutist imprimat de schimbările economice, sociale și de mentalitate produse în Europa apuseană în sec. XV–XVIII. Astfel, clasa mijlocie, burghezia, fiind interesată de afacerile comerciale și manufacturiere nu era mulțumită de privilegiile nobilimii, care opreau activitățile sale economice. Descoperirile geografice arătasera că în celelalte continente există societăți în care oamenii trăiau în pace și înțelegere fără prezența unor regimuri monarhice, ceea ce ridica în mintea unor gânditori întrebări despre posibilitatea existenței și a altor sisteme de guvernare eficiente. Descoperirile științifice, mai ales în mecanică, au dus la ideea că Universul poate fi cunoscut, iar evoluția sa poate fi anticipată pe baza unor legi, cu ajutorul cărora era posibil, după cum declarau gânditorii epocii, ca și comportamentul oamenilor să poată fi descris de legile descoperite de știință, așadar și sistemele de conducere ar putea fi analizate și modificate pe baza unor legi.

Noile valori ale Iluminismului, caracterul lui rațional a reușit să conducă la critica sistematică a societății pe plan politic, religios, economic și social, folosind diverse concepții: *doctrina dreptului natural* (drepturile naturale ale individului, la viață, libertate și proprietate, trebuiau să fie în concepția iluminiștilor, protejate în vederea existenței unei societăți care să tindă spre perfecțiune), *teoria contractualistă* (ierarhiile sociale și cele religioase care erau tipice unei societăți feudale aflate în declin, acestea erau criticate, deoarece erau bazate pe privilegii moștenite prin naștere), *deismul* (deiștii, spre exemplu, spre deosebire de *ateiști*, recunoșteau existența lui Dumnezeu, dar numai drept cauza primordială a universului și negau intervenția divinității în desfășurarea ulterioară a evenimentelor, acestea desfășurându-se după anumite legi ale naturii. Respingeau dogmele religioase, căutând să descopere în credință un nucleu rațional, care să îl apropie pe om de natură. Cei care erau adepții unor astfel de idei cereau respectarea libertății de conștiință a oamenilor. Susțineau că legile din fiecare stat sunt precedate de dreptul natural, care prevede faptul că oamenii sunt egali prin naștere) ș.a. Concepțiile și ideile iluminiștilor erau răspândite prin intermediul cărților (*Enciclopedia* lui Diderot și d'Alembert), al presei, al diferitelor societăți și asociații cu caracter cultural-educativ (una dintre acestea fiind *francmasoneria* care a apărut în Anglia, și ai cărei adepți susțineau realizarea unei fraternități între oameni dincolo de deosebirile existente între ei). Sumând, vom accentua faptul că *raționalismul*, *materialismul* și *deismul* sunt cele mai principale fundamente teoretico-metodologice ale iluminiștilor europeni.

Principalele principii ale gândirii iluministe sunt: universul este fundamental rațional, însemnând că poate fi înțeles doar prin simplu raționament; se poate ajunge la adevăr prin observație empirică, prin folosirea raționamentului și a îndoielii sistematice; experiența umană este fundamentală înțelegere a adevărului uman; acceptarea autorității în locul experienței este o greșeală; toată viața oamenilor, atât socială cât și individuală, poate fi înțeleasă în același fel ca și lumea naturală; o dată înțeleasă, viața umană, atât socială cât și individuală, poate fi manipulată sau modificată așa cum poate fi manipulată sau modificată și lumea naturală; istoria umană este în mare parte o istorie a progresului; oamenii pot fi mai buni prin educație și prin dezvoltarea rațională; doctrinele religioase nu au loc în înțelegerea lumii etc.

Există, de asemenea, *două idei* distincte în Iluminismul european: revoluția științifică a dus la o mai bună înțelegere a lumii fizice și la reorganizarea științei umane căreia i se aplică gândirea științifică. Suma cunoștințelor omenești, așa cum erau ele oferite publicului cititor în sec. XVIII, reprezintă o replică la pretențiile Bisericii catolice de a deține monopolul cunoașterii.

2. Iluminismul francez. Charles Montesquieu

Charles Montesquieu (1689–1755) prin opera sa oferă un spectru larg de preocupări, atât științifice cât și ideologice. Astfel, *Scrisorile persane* (1726) reprezintă primul său demers care-l situează în tabăra antiabsolutistă. Mai târziu, apare lucrarea de filosofie a istoriei *Meditații asupra cauzei măreției și decadenței romanilor* (1734), carte asemănătoare prin alură și interes cu lucrarea lui D. Cantemir despre „Creșterea și descreșterea Imperiului Otoman”. Lucrarea sa fundamentală, *Despre spiritul legilor* (1742),

lucrare care a exercitat o mare influență asupra gândirii politice, juridice și a vieții instituționale a Europei moderne. După doi ani el răspunde criticilor săi publicând *Apărarea spiritului legilor*. Astfel, este considerat, alături de N. Machiavelli, un alt fondator al științei politice, pe care a ferit-o de orice considerație teologică sau morală, ca și de orice metafizică a „naturii” umane.

Metodologia gânditorului pusă la baza cercetărilor sale sunt: respingerea elementelor teologice, autorul afirmându-și concepția materialistă a explicării realităților; negarea fatalismului și afirmarea primatului realităților volitive în determinarea relațiilor sociale; utilizarea metodei istorico-comparative; caracterul sistematic și sistematizat al concepțiilor expuse ș.a. El este adeptul liberalismului, susținătorul determinismului geografic și dezvoltă o teorie pacifistă.

Temeiul doctrinei politico-filosofice a lui Montesquieu este *teoria contractului social*, pe care autorul o acceptă cu anumite completări și precizări, acestea fiind: conceptualizarea teoriei în calitate de bază metodologică, realizând cercetarea apariției statului în calitate de proces istoric; delimitarea statului de societate, autorul afirmând că constituirea statului este realizată de către oameni care au atins starea de societate; concepția despre stat, potrivit căreia statul reprezintă un mijloc al luptei cu ostilitățile și războaiele dintre oameni; contractul social și contractul civil, respingând identificarea contractului social cu contractul juridico-civil, iar ca argument adus în acest sens este și natura conținutului contractului social care reprezintă o realitate natural-istorică; concepția guvernării legilor, arătând că esența contractului social este adoptarea legilor prin intermediul cărora sunt reglementate relațiile dintre guvernanți și guvernați, unde guvernanții au obligația de a respecta cerințele instituite atât prin dreptul natural, cât și prin dreptul volitiv; problema libertății este cercetată prin prisma a două categorii (libertatea naturală, pe care o caracterizează drept rezultat al manifestării stării presociale, și libertatea politică, care reprezintă „dreptul de a face ceea ce permite legea”) etc.

Politica, după Montesquieu, privește organizarea statului și, îndeosebi, reglementarea raporturilor dintre cei ce guvernează și cei guvernați. Meritul său principal constă în postularea principiului legității. Prima îndatorire a omului de știință este, după părerea sa, determinarea acelor principii generale, în lumina cărora să poată studia rațional evenimentele, pentru a descifra cauzele lucrurilor și a stabili legăturile dintre ele. În concepția sa există, așadar, *legi obiective fundamentale* care guvernează domeniul istoriei, al politicii, eticii, economiei și care sunt privite ca și legile naturii. De asemenea, el încearcă să surprindă *spiritul legilor*, adică totalitatea factorilor sau condițiilor geografice, politice, psihologico-sociale, care determină configurația și conținutul *dreptului politic* dintr-o anumită țară.

El subliniază ponderea factorilor naturali, cu deosebire geografici și climatici, plasându-se în linia Aristotel – Bodin. El era convins că orânduirea politică determină și „spiritul legilor”, și conținutul legislației și chiar poate frâna acțiunea factorului geografic. Alături de climă și instituțiile politice el recunoaște și însemnătatea altor factori: densitatea populației ar influența legislația, după cum caracterul legislației este influențat și de religie (creștinismul, propovăduind blândețea și respectul față de oameni favorizează o guvernare moderată, pe când islamul împinge spre despotism; dintre religiile creștine, catolicismul împinge spre monarhie absolută, pe când protestantismul se potrivește mai mult cu o orânduire liberă.

El formulează ideea că nicio formă de guvernământ nu are o valoare absolută. Tocmai pentru că Montesquieu acordă o deosebită importanță instituțiilor politice, el se oprește cu atenție asupra formelor statului, deosebindu-le în funcție de numărul persoanelor care conduc, dar mai ales în funcție de ceea ce el numește *natura guvernământului*. Pentru el, există *trei feluri de guvernământ*: republican, monarhic și despotic. Guvernământul republican este cel în care întreg poporul sau numai o parte a poporului deține suveranitatea populară; cel monarhic este cel în care unul singur guvernează, dar prin legi fixe și stabile, în timp ce în guvernământul despotic, unul singur, fără o lege sau o ordine, conduce numai prin voința sau capriciul său.

Acestea trei sunt, să le spunem, cele trei forme juste de guvernare. Dar fiecare formă de stat își are principiul său motric vital. Principiul democrației este *virtutea*, dar nu virtutea morală sau teologică, ci atașamentul pentru binele general, pe care unii l-au numit chiar patriotism. *Moderația* este principiul fundamental al aristocrației, pe când principiul monarhiei este desemnat a fi *onoarea* („tendința spre onoruri, dar cu păstrarea independenței proprii”, purtătoarea principiului onoarei fiind nobilimea). Despotismul se menține prin *teamă*.

Ideea fundamentală a lui Montesquieu e că legislația depinde de forma de guvernare. Astfel, anumite legi sunt necesare în democrație, care nu convin altor forme de stat, alte legi sunt necesare statului aristocratic și altele monarhiei. Ceea ce diferă în aceste forme de guvernământ sunt legile despre educație. De asemenea, relațiile patrimoniale sunt reglementate diferit în funcție de forma de stat. Montesquieu își pune și problema cauzelor care provoacă trecerea de la o formă de stat la alta. Explicația sa rămâne înăuntrul binomului natură – principiu, întrucât el crede că schimbarea formelor de stat e provocată cel mai adesea de insuficiența sau excesul în înfăptuirea principiilor de care ține o formă sau alta.

Considerentele sale despre importanța instituțiilor politice, despre „spiritul legilor”, sunt legate de încercările de definire a *esenței libertății* și căilor de garantare a acesteia. „Libertatea este dreptul de a face tot ce legile îngăduie” este definiția prin care libertatea este înțeleasă ca realizarea legalității. Totodată, libertatea politică constă în „siguranța noastră sau cel puțin în credința noastră că suntem în siguranță”. Această siguranță e garantată prin dominația legilor în stat. Legalitatea apare ca lucrul cel mai important pentru un stat liber, pentru că ea garantează libertatea politică. De aici și sarcina fundamentală a conducătorului politic: de a arăta mijlocul de asigurare a legalității.

Un astfel de mijloc Montesquieu consideră a fi *separațiunea puterilor*, pe care o apără urmându-l pe Locke. Găsim aici o semnificativă triadă care pune în lumină resortul fundamental al principiului separațiunii puterilor, înțeles prin scopul său principal de a garanta libertatea prin asigurarea legalității. Pentru Montesquieu nu poate exista o guvernare moderată dacă puterile nu sunt separate, pentru că altfel statul deviază inevitabil spre despotism. Montesquieu distinge în stat *trei puteri*: *legislativă*, *executivă* și *judiciară*. Este schema clasică pe care o va urma întregul drept constituțional modern. Aceste trei puteri, subliniază gânditorul, trebuie să aparțină unor organe diferite ale statului. Libertatea nu admite unirea a două și cu atât mai mult a trei puteri în sânul uneia și aceleași puteri a statului. După părerea sa, această ordine se realizează în monarhia constituțională unde puterea legiuitoare aparține reprezentanților poporului, monarhul e puterea executivă, iar *curtea cu juri* e organul căruia îi aparține puterea judecătorească. În idealul său politic deci Montesquieu reproduce multe trăsături ale monarhiei constituționale engleze, contemporane lui.

Dezvoltându-și doctrina separațiunii puterilor, Montesquieu emite teza că puterile în stat trebuie să se echilibreze reciproc, de aceea nu trebuie să se pună între ele granițe care ar limita cu totul amestecul unei puteri în activitatea alteia. El aprobă, așadar, o astfel de interacțiune a puterilor pentru că, chiar cu riscul de a se întârzia sau frâna una pe alta, această unitate și colaborare va avea ca rezultat o mișcare armonioasă înainte. Totuși doctrina separațiunii puterilor a lui Montesquieu justifică menținerea puterii regale, independentă de parlament, excluzând în fapt puterea deplină a organelor reprezentative. De aceea Rousseau, care dorea înfăptuirea mai largă a suveranității poporului, a criticat ideile lui Montesquieu și a respins principiul separațiunii puterilor. Voltaire denumea opera lui Montesquieu „codul rațiunii și libertății”. Se știe că doctrina lui Montesquieu s-a reflectat și în actele constituționale ale revoluției burgheze din Franța. Principiul separației puterilor s-a oglindit și în Constituția SUA, servind la fundamentarea ideologică a primatului președintelui și guvernului față de instituțiile reprezentative.

Se observă o poziție constructivă a lui Montesquieu în domeniul relațiilor internaționale și a dreptului internațional. El se declară pentru respectarea convențiilor internaționale și stabilirea de relații prietenești între popoare. Leagă politica externă pașnică de caracterul democratic al regimului politic:

„Spiritul monarhiei este războiul și cucerirea; spiritul republicii pacea și moderația”. Montesquieu condamnă cu indignare cuceririle coloniale ale europenilor, exterminarea de către ei a popoarelor coloniale, mai ales acțiunile cuceritorilor spanioli în Lumea Nouă. El se referă, de asemenea, la metodele de purtat războiul și prevede că vor fi inventate mijloace și mai crude de exterminare a oamenilor decât cele cunoscute pe vremea sa. Militând pentru relații pașnice între state, el acordă un rol deosebit comerțului. Comerțul, în viziunea sa, este sursa unor pacificări a relațiilor dintre oameni, intensificând comunicarea între ei: efectul natural al comerțului este a conduce spre împăcare. Comerțul este, în același timp, la originea progresului moravurilor, artelor și științelor și chiar a politicii.

3. Ideile politice ale iluministului francez Voltaire (François-Marie Arouet)

Voltaire (1694–1778), scriitor, gânditor iluminist, pamfletist, istoriograful oficial al lui Ludovic al XV-lea, simbolul sec. XVIII. Opera sa extrem de vastă, cuprinde nuvele, satire, poezii, piese de teatru, lucrări de istorie, filosofie etc., toate acestea îndreptându-se împotriva inechităților sociale, superstițiilor, intoleranței religioase. Opunându-se puterii, bogăției și privilegiilor Bisericii catolice, a militat pentru libertatea cuvântului și a gândirii și egalitatea cetățenilor în fața legii. A susținut ideea unei monarhii puternice, sprijinite de o elită de nobili educați. Într-o astfel de guvernare, monarhul ar fi condus cu înțelepciune, cu toleranță, puterea bisericilor și a clericilor fiind controlată.

În timpul exilării sale scrie *Scrisori filosofice* în care atacă absolutismul, clerul și fiscalitatea, opunând regimului despotismului francez regimul parlamentar englez. Cea mai importantă operă filosofică a sa este *Dicționarul filosofic*. La adresa Bisericii s-a exprimat foarte dur, iar despre existența lui Dumnezeu a spus cinic: *Dacă Dumnezeu nu ar exista, atunci ar trebui inventat*. Aceeași deschidere a înregistrat-o și în negarea fanatismului, a prejudecăților, a privilegiilor, considerate surse inerțiale în dezvoltarea liberă a personalității umane ca premisă pentru creșterea moralității în viața întregii societăți.

De o mai mare popularitate s-a bucurat opera lui Voltaire *Eseu asupra moravurilor și spiritului națiunilor* (1756). El folosește în această amplă lucrare termenul de *filosofia istoriei*, deși lucrarea, ca atare, nu este una de filosofie a istoriei. Ea se înscrie în tipologia lucrărilor de istoria civilizațiilor. În fapt, Voltaire căuta să valorifice realitatea istorică dincolo de fapta politico-militară a acesteia. El acorda atenție problemelor economice și sociale, prezintă aspecte legate de mentalitatea, obiceiurile și cultura popoarelor. Unii autori revendică pentru Voltaire privilegiul de a fi formulat prima oară *concepția modernă a istoriei*, a acelei istorii care prezintă tabloul și explicația civilizației.

În 1728 a publicat prima sa lucrare în proză, binecunoscutele *Scrisori filosofice*, în care a subliniat efectele benefice ale toleranței religioase. Viața spunea el, nu trebuie trăită cu grija față de răi, ci ajutându-i pe ceilalți să progreseze, prin obținerea unor rezultate în știință sau în domeniul artelor. Aceasta este unul dintre jaloanele gândirii din perioada Iluminismului și una dintre lucrările care au modelat gândirea modernă.

Cea mai celebră carte a sa este *Candide* (1758), un scurt roman filosofic, în care tânărul sau erou, naivul Candide, călătorește prin lume, suferă și vede tot felul de necazuri, doar pentru a se spune că trăiește în „cea mai bună dintre toate lumile posibile”. În cele din urmă, el decide că unicul mod de a fi fericit este de a trăi liniștit, înconjurat de familie și de prieteni și de „a-și cultiva grădina” (mintea și sufletul).

Ideile politice ale lui Voltaire sunt prezente în stare difuză în întreaga sa operă. Însă el era convins că „rațiunea s-a născut în secolul nostru, în Anglia”. El respinge religia care „se confundă cu superstițiile”, fiind părtașul unei religii raționaliste („religia și Dumnezeu trebuie păstrați ca mijloc de a ține oamenii în supunere”). Pot fi găsite și alte gânduri voltairiene care vizează aspectele politice ale vieții societății franceze: insista asupra subordonării politicii rațiunii umane, cerea lichidarea dependenței feudale, afirma că libertatea este cea mai importantă lege naturală, iar proprietarii trebuie înzestrați cu drepturi politice. Societatea, către care tindea iluministul francez, era o societate în care principiul de bază era inegalitatea

socială. Iar transformările social-politice din societate trebuie legate de educație și de dezvoltarea științei și culturii. Ca formă de guvernământ el preferă o monarhie luminată (ulterior este convins că cel mai bun tip de stat ar fi republica), iar la cârma statului trebuie să se găsească un rege „luminat”, un filosof, care ar fi înconjurat în activitatea sa de conducere, de prezidare a statului de o suită de filosofi.

4. Concepția politică în opera lui Jean-Jacques Rousseau

Jean-Jacques Rousseau (1712–1778) critică *instituția proprietății* din starea precontractuală care, în perioada respectivă, a condus la impunerea dreptului forței și la lupta continuă dintre oameni. În acest sens, el pune în prim-plan *conceptul de contract social*, prin intermediul căruia respectarea legilor primește o justificare rațională și umană. Societatea este necesară atât ca întreg, cât și ca elemente-indivizi, devenind un întreg social, un organism social.

Interesului de bază al lui Rousseau este cel al instituțiilor politice, problematizând modalitatea de formare a statului, cu specificitatea constituirii *Republicii*, teme care au fost intens exploatate din punct de vedere politic în lucrarea *Contractul social* (1762) și din punct de vedere educativ în lucrarea *Emil*. Prin conținutul său, contractul social corespunde numai intereselor celor înstăriți, care în momentul încheierii acestui contract, prin violență, au reușit să-și impună propriile interese categoriilor sociale sărace. În momentul încheierii contractului social au fost ignorate, în acest fel, interesele majorității membrilor societății.

Scopul contractului social este asigurarea libertății, constituirea poporului suveran. Este vorba despre o înstrăinare a libertății naturale, negarantată de nimic, lăsată la cheremul forței și al bogăției, pentru a obține în schimb o libertate convențională garantată prin contract. Tocmai suveranitatea poporului (care se exprimă și prin lege ca voință generală) este cea mai sigură garanție a drepturilor individuale. În aceste condiții este reabilitată concepția antică după care libertatea nu este decât supunerea față de legi. Rousseau își dădea seama că este necesar nu numai ca puterea suverană să aparțină comunității, ci și ca sarcinile să fie egal repartizate între toți cetățenii, astfel încât niciunul să nu fie avantajat sau împovărat în raport cu ceilalți.

Potrivit lui Rousseau, procesului de constituire a statului i-a precedat etapa unei stări naturale „fericite”, care poate fi divizată în două mari perioade: pe parcursul celei dintâi perioade, existența umană poate fi identificată cu „pulsul naturii”, deoarece omul era pur și simplu „sălbatic”, căci viața omului se reducea la necesitățile lui naturale, omului nefiindu-i cunoscute comunicarea, moralitatea, fundamentele raționale ale existenței; cea de-a doua etapă este demarcată prin constituirea societății. Apariția societății și, respectiv, a celei de-a doua etape este determinată de manifestarea caracterului social al omului, a tendinței omului către o viață mai bună și perfecționarea uneltelor de muncă. Astfel, își fac apariția familia și moralitatea, se impune agricultura și creșterea vitelor, iar datorită acestora – proprietatea privată și, în același timp, primele conflicte.

Analizează critic (în *Discurs asupra originii și fundamentelor inegalității dintre oameni*, 1755) dogmele monarhiste și absolutiste care consideră puterea monarhului întemeiată și legitimă ca efect și ca manifestare a rațiunii divine. Această putere este tocmai cea care justifică sclavia, în numele credinței, îl situează pe monarh ca legiuitor și îl situează deasupra legilor sociale, îl poziționează într-o autoritate naturală și paternală. Prin *Discursul* său gânditorul francez face o sistematizare teoretică a etapelor trecerii la „societatea civilă” (societatea omenească bazată pe proprietatea privată). În realitate, societatea civilă este un act voluntar care se stabilește între oameni. Rousseau, preluând ideile protestante, a pus în discuție, într-o modalitate eficientă și rațională, ideea constituirii statului prin semnarea unui contract ipotetic între indivizi. Contractul social, ca efect al manifestării sale, pentru a fi încheiat trebuie să cuprindă la nivel procedural două elemente. Un element este individul, fiecare individ din societate, care renunță la libertățile sale nelimitate, prin contractul pe care îl încheie. Cel de-al doilea element este statul stabil care, fără a fi o

abstracțiune, este o putere reprezentativă a garantării libertăților cu care individul, fiecare individ, rămâne. Elementul cel mai semnificativ asupra căruia Rousseau insistă subtil este cel prin care puterea este aleasă de către popor și nu reprezintă o putere impusă ca drept divin, ereditar sau de altă natură.

O tratare atentă și originală în opera lui Rousseau rezidă în raportul dintre libertate și egalitate. Pentru a înlătura starea de inegalitate și sclavie, în care se găseau oamenii, el propune un nou contract social care ar cuprinde următoarea clauză fundamentală, comună pentru toți: individul cu tot ce are, cu toate drepturile sale, se cedează comunității. Egalitatea devine astfel baza libertății. Ideea este genială și evident progresistă, dar fundamentul ei rămâne abstract-utopic (într-o societate întemeiată pe proprietatea privată). Încă în *Discurs asupra inegalității* el atrage atenția asupra rolului proprietății private în geneza inegalității, care, la rândul ei, reprezintă terenul de anulare a libertății. El și-a dat seama că acest pericol nu este înlăturat nici după stabilirea contractului social, care instituie libertatea și egalitatea în plan politic. Pentru Rousseau, proprietatea privată nu mai este privită ca un dat natural, ci ca un produs istoric. Puterea nu-i apare nici ca o esență teologică, nici ca o construcție juridică, nici ca o cucerire militară, ci ca o sumă de interese. Statul însuși este consecința apariției proprietății private: el a fost creat de bogați (statul existent în realitate devine un mijloc al dominației celor bogați), printr-un contract de înșelăciune, pentru a-și apăra proprietățile.

El este împotriva teoriei și practicii separațiunii și echilibrului puterilor pentru faptul că Rousseau nu crede în posibilitatea echilibrării reale a puterilor. El se ridică deci împotriva împărțirii suveranității în forță și voință, în puterea legiuitoare și cea executivă. Cei de procedează astfel greșesc, relevă Rousseau, pentru că iau drept părți ale acestei autorități ceea ce nu reprezintă decât emanații ale ei. Există o mare deosebire între Rousseau și Montesquieu. Pentru acesta din urmă diferitele puteri ale statului trebuie menținute separate, pentru ca ele să se pondereze reciproc și să se limiteze una pe alta; separațiunea puterilor nu este deci decât un mijloc de a limita suveranitatea. Scopul lui Rousseau este exact opus.

Esența suveranității fiind voința generală, puterea legislativă nu este suverană, iar toate celelalte provin din puterea legislativă și trebuie să-i fie subordonate. Finalitatea separației stricte preconizate între puterea legislativă și cea executivă este de a ține puterea legislativă la adăpost de corupție. Esențialul îl reprezintă principiul unicității și indivizibilității puterii suverane a poporului ca unică piatră de temelie a unei autentice democrații. Aceasta reprezintă una din marile sale contribuții la elaborarea teoriei democrației. Rousseau insistă asupra ideii că, întrucât suveranul trebuie să renunțe la exercitarea nemijlocită a puterii executive, el trebuie să păstreze asupra acestei puteri un control riguros și să-și rezerve dreptul de a o relua când va dori. Accentul pus pe stricta subordonare a guvernământului față de puterea legislativă ilustrează geniul politic al lui Rousseau. Astfel, în filosofia politică, el rămâne autorul unei originale și influente teorii despre democrație, în corpul căreia radicalismul, raționalismul și utopismul se îmbină în multe puncte.

O consecință directă a teoriei unicității puterii este concepția asupra raportului dintre suveran și guvernământ. Rousseau respinge teza lui Hobbes și a lui Locke după care instituirea guvernământului ar fi un contract (ce ar presupune angajarea ambelor părți). El insistă asupra ideii că „actul prin care un popor se supune unor șefi nu este un contract, nu este decât o însărcinare, în care ca simpli slujitori ai suveranului ei exercită în numele lui puterea pe care le-a încredințat-o și pe care el o poate limita, modifica și lua înapoi oricând dorește”. Trebuie deci ca puterea legislativă să controleze puterea executivă (guvernământul sau administrația), să facă în așa fel încât să o mențină în limitele funcției sale, astfel ca ea să rămână totdeauna supusă voinței generale.

Când trece la analiza guvernământului, el distinge *trei tipuri fundamentale*, în funcție de felul în care suveranul îl constituie: democrația, aristocrația, monarhia – după numărul celor care-l exercită. Clasificarea lui Rousseau are cu totul alt înțeles decât la ceilalți gânditori, începând cu Platon, Aristotel sau N. Machiavelli. Aici avem de-a face cu forme de guvernământ cu esență comună, poporul fiind în toate cazurile deținătorul puterii, întrucât pentru Rousseau legitim este doar sistemul politic în care poporul deține

și exercită suveranitatea – democrația. Democrația este greu de aplicat, aristocrația decade în oligarhie, iar monarhia în despotism; cea mai bună formă de guvernare este cea în care se păstrează pactul viabil social încheiat între popor și șefii guvernămintelor, în care libertatea și puterea sunt legitime. Importanța cea mai mare o are întrebarea constantă și periodică, prin adunări frecvente, a poporului asupra alegerii celor care îi guvernează.

Guvernământul ca putere executivă, care trebuie să fie despărțit de puterea legiuitoare, depinde de mărimea și numărul locuitorilor statului respectiv. Cu cât numărul locuitorilor este mai mare, cu atât guvernământul trebuie să fie mai puternic și trebuie să fie exercitat de un număr mai mic de persoane. Cu cât guvernământul este mai puternic, cu atât se reduce gradul de libertate al oamenilor; statelor mici le sunt specifice guvernăminte democratice – majoritatea poporului decide; statelor medii le sunt specifice guvernăminte aristocratice – decizia aparține unui număr mic de persoane; statelor mari le sunt specifice guvernăminte monarhice – decizia aparține unui magistrat unic; există și guvernăminte mixte. De aceea nicio formă de guvernare nu este perfectă.

5. Iluminismul italian. Giambattista Vico și Cezare Beccaria

Giambattista Vico (1668–1744) a fost un filosof italian al istoriei, culturii și dreptului, considerat ca și Beccaria iluminist. El a făcut o opera de pionierat, introducând anumite metode de lucru și propunând câteva principii generale. Astfel, Vico a pus problema posibilității cunoașterii în istorie. El a răspuns pozitiv la această problemă, subliniind însă că în istorie nu se pot formula legități precise, matematice. Dar omul, ca cercetător al propriilor acțiuni, poate explica cu destulă probabilitate procesele istoriei. El a făcut distincție între științele care se bazează pe metode cantitative (*științele naturii*), și cele care nu folosesc aceste metode, dar pot să furnizeze cunoștințe valide (*istoria* ca știință a omului în raport cu științele naturii).

Una din operele sale principale – „Principiile unei științe noi...” – este consacrată formulării, întemeierii și degajării specificului „științei noi”, despre lumea istorică a faptelor, creațiilor și instituțiilor omenești. „Noutatea” ei este revendicată de Vico atât în sens absolut, cât, mai ales, într-un sens polemic față de presupuzițiile și stilul raționalist-deductiv, matematizant în care s-a edificat paradigma cunoașterii moderne (a „naturii”), ilustrată de nume ca Descartes, Spinoza, Leibniz etc.

În lucrarea „Principii de filosofie a istoriei” consideră istoria ca pe un rezultat al activității oamenilor. Ca fondator al teoriei „ciclului istoric”, Vico a argumentat evoluția naturală (fără intervenția divinității) a societății pe baza unei legi universale în conformitate cu care toate popoarele lumii trec, periodic, prin *trei stadii de dezvoltare*, fără intervenția Divinității: 1) „vârsta zeilor”, în care puterea o dețin preoții, și se manifestă concret în mentalul colectiv de tip religios – îi corespunde statul teocratic; 2) „vârsta eroilor”, caracteristică apariției statului prin laicizarea eșalonului decizional, ca urmare a instituționalizării unor proiecte de dezvoltare în funcție de interesele aristocrației – statul aristocratic și 3) „vârsta oamenilor” în care oamenii se recunosc egali de la natură, definește stadiul maturității civice caracteristică statului democratic care deschide era rațiunii. După parcurgerea integrală a acestor stadii urmează o fază de decadență, la capătul căreia se reia ciclul.

Pe acest temei au fost constituite comunitățile orășenești (de tipul celor italiene) și monarhiile. Vico vedea istoria parcurgând anumite trepte („vârste”) ca pe niște procese conforme cu ideea de progres. Numai că fazele nu urmează un progres continuu ascendent. După parcurgerea unui ciclu (*corso*) istoria revine și reia ciclurile dezvoltării sale. Se produce ceea ce el numea *ricorso* (reluare a ciclului). Dar noul ciclu nu se reia din același punct, nu este o repetare a ceea ce precedea, ci se produce o reluare pe spirală a dezvoltării. Această idee a dezvoltării pe spirala și a dialecticii contradictorii a progresului s-au dovedit fecunde în etapele ulterioare ale abordării problemelor de metodă și de cunoaștere în istorie.

Vico în multe privințe a anticipat *sociologia științifică*, întemeiată de A. Comte. În planul gândirii politice, el s-a manifestat ca adversar al teoriei contractului social și al înțelegerii tradiționale a dreptului

natural. După el, dreptul nu se naște, ci se formează. Statul (societatea politică) s-a constituit nu în baza tratatului social, ci pe baza „bunului simț”, al ideii de adevăr și justiție. Ulterior, societatea politică, adică statul, a evoluat odată cu modificarea conceptului de justiție, iar forma statului și a guvernării a corespuns naturii populației guvernate. Ideile sale juridice sunt expuse în lucrarea „Despre principiul unic al universului juridic” (1720), iar cele politice – în „Principiile unei științe noi despre natura comună a națiunilor” (1725).

Cezare Beccaria (1738–1794) a fost un iluminist, jurist, economist și publicist italian, conducătorul organizației „Societatea pumnului”. El își exprima dorința ca legile să-și găsească originea în rațiune, scopul prim al legilor fiind de a asigura „cea mai mare fericire la cei mai mulți”. Prin acest act de acuzare a legislației existente pe atunci, scriitorul demasca cruzimea legilor, inumanitatea procedurilor, arbitrarul judecătorilor. El considera că gravitatea unui delict trebuie stabilită în funcție de prejudiciul social cauzat. Se declara împotriva acelor ce confundă ideea de justiție cu asprimea și sălbăticia, împotriva sistemului inchizitorial și torturii, a pedepsei cu moartea. Nefiind niciodată indiferent față de inegalitatea și nedreptatea socială, Beccaria critica cel mai adesea pe nobili, clerici și privilegiile acordate lor, consacrand egalitatea socială: pedepsele trebuie să fie „aceleași pentru primul și pentru ultimul cetățean”.

Opera *Despre infracțiuni și pedepse* a lui Cesare Beccaria a fost scrisă în a doua jumătate a sec. al XVIII-lea, în condițiile înfloririi Iluminismului, a filosofiei materialiste și a socialismului utopic. Cartea lui cuprinde patruzeci și doua de capitole, capitole prin care, prezentând diferite forme de pedepse, clasificând infracțiunile și explicându-le pe fiecare în parte, încearcă să demonstreze veridicitatea principiilor sale și ale cruzimii acelor vremi. Cartea începe cu un citat din Bacon folosit drept motto: „În orice lucruri mai grele nu este de așteptat ca cineva să semene și să culeagă în același timp, ci este necesar ca, printr-o pregătire, lucrurile să se coacă treptat”. Beccaria își dădea seama de amploarea transformărilor preconizate și de noutatea lor și își asuma rolul de a contribui la această pregătire îndelungată, dar necesară.

Beccaria și-a oprit atenția exclusiv asupra *dreptului penal*, prin opera sa atacând bazele justiției penale feudale, pornind de la ideile sale asupra originii dreptului de a pedepsi și asupra fundamentului acestui drept. Pentru el, ca și pentru majoritatea filosofilor din epoca respectivă, originea rezida în contractul social, teorie ce se înfățișează sub trei forme: prima, ca drept de apărare ce aparține individului și pe care acesta l-ar fi cedat în momentul intrării în societate; a doua – dreptul natural al individului de a aplica o pedeapsă agresorilor, drept transmis societății; a treia – individul ar fi cedat societății atât dreptul lui natural de apărare, cât și dreptul de a pedepsi în cazul încălcării legilor prin contractul social.

În legătură cu temeiul dreptului de a pedepsi, Beccaria considera că „nimeni nu a cedat în mod gratuit o parte din libertatea sa în vederea binelui public”; necesitatea e cea care i-a constrâns pe oameni. „Înmănuncherea acestor porțiuni care sunt cele mai mici cu puțină formează temeiul dreptului de a pedepsi; tot ce e mai mult este abuz, nu dreptate, este fapt, nu drept”.

Având o poziție critică față de sistemul social existent, față de puterea regală, Beccaria vedea soluția capabilă să asigure acea fericire și bunăstare generală și afirmarea deplină a personalității umane în persoana monarhului luminat. Fiind părtaș al teoriei dreptului natural și al doctrinei contractualiste, considera că oamenii, pentru a-și organiza viața, s-au unit în stat, jertfînd unele libertăți naturale ale lor și de aceea infracțiunile sunt născute de societatea contemporană. El observă că legile naturii ținesc fericirea pentru mulți, iar scopul guvernării ar trebui să ducă către fericire și libertate. Totodată, considera că proprietatea privată este cauza sărăciei și inegalității: dreptul la proprietate îi face pe unii bogați, iar pe alții – săraci. El nu propune altceva pentru ieșirea din impas, decât luminarea poporului, o educație mai bună pentru toți.

Subiecte de autoevaluare

1. Stabiliți legătura dintre învățătura politică iluministă și contextul ei istoric.
2. Prezentăți în comparație ideile politice ale iluminiștilor italieni și francezi.

3. Reproduceți principalele învățături politice ale iluminiștilor.
4. Apreciați rolul gândirii politice iluministe în istoria gândirii universale.

Bibliografie selectivă

- Din istoria gândirii filozofice. P. II (De la antichitate la renaștere). Manual / Red. științ. M. Bulgaru. Chișinău, 1999. [on-line] http://tempus2010.usm.md/ManualePDF/IstFilos_2.pdf (vizitat 23.01.2010).
- Nay O. Istoria ideilor politice. Iași, 2008.
- Pisier Év. Istoria ideilor politice. Timișoara, 2000.
- Sprincean S. Teoria și filosofia politică: concepții și personalități (*Compendiu*). Chișinău, 2014.
- Stanciugelu Șt. Istoria ideilor politice. P. II. București, 2002. [on-line] <http://filosofiepolitica.files.wordpress.com/2008/03/stefan-stanciugelu-idei-politice-2.pdf> (vizitat 23.01.2010).
- Străuțiu E. Evoluția ideilor politice (*Note de curs*). Sibiu, 2007. [on-line] <http://ru.scribd.com/doc/85017334/60313817-idei> (vizitat 21.07.2014).
- Varzari P. Istoria gândirii politice (*Note de curs*). Chișinău, 2011.
- Антология мировой политической мысли. В 5-ти томах / Рук. проекта Ю.Г. Семигин. Москва, 1997. [on-line] http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Polit/Sem/03.php (vizitat 16.01.2013).
- История политических и правовых учений: Электронная хрестоматия / Составитель: М.Н. Грачев. [on-line] <http://grachev62.narod.ru/hrest/content.html> (vizitat 13.09.2013).
- Хрестоматия по истории политических и правовых учений. Харьков, 1999. [on-line] <http://www.ukrreferat.com/index.php?referat=270&lang=book> (vizitat 16.01.2013).

COMPARTIMENTUL III.
SOCIOLOGIA DOCTRINELOR POLITICE
ÎN EPOCA MODERNĂ

TEMA X. GÂNDIREA POLITICĂ ÎN PERIOADA REVOLUȚIEI OLANDEZE
DIN SEC. XVII

1. Concepțiile social-politice și juridice în perioada revoluțiilor burgheze timpurii

Cele mai semnificative revoluții moderne sunt: 1) revoluțiile din sec. XVII – olandeză (1565–1609, caracter local, național) și engleză (1642–1649 – Marea revoltă / rebeliune și 1688–1689 – Revoluția glorioasă / victorioasă), și 2) revoluțiile din sec. XVIII – americană (Războiul de Independență a primelor 13 colonii americane – 1775–1783) și franceză (1789–1794). Însă vom specifica faptul că primele revoluții burgheze timpurii au avut loc în Olanda și Anglia, în care criza sistemului feudal și-a atins apogeul său. La fel, amintim și revoluțiile din iulie 1830 din Franța, revoluția pașoptistă din 1848–1849 dintr-o serie de țări europene, inclusiv în Țările Române, cele de eliberare națională din prima pătrime a sec. al XIX-lea din America Latină, revoluțiile din Rusia din anii 1905–1907 și 1917, din 1911–1912 din China, din Germania și Austro-Ungaria din 1918–1919 s.a.

Prin revoluțiile moderne din sec. XVII–XIX s-au depășit regimurile politice medievale și s-au afirmat relațiile ideologice care au stimulat formarea identității și conștiinței popoarelor, a stratificărilor sociale libere, s-au dezvoltat ca o necesitate a creșterii demografice, economice, vieții politice democratice și spirituale în societățile europene.

Idealurile revoluțiilor moderne presupun din punct de vedere politic: lichidarea monarhiei absolute, stabilirea republicii ca formă de organizare socială, acceptarea valorilor democratice, impunerea unor noi libertăți și a unor realități economice adecvate noilor realități. Un obiectiv major al majorității revoluțiilor moderne a fost cucerirea independenței individuale (prin soluționarea problemelor agrare, prin stabilirea unor relații economice specifice noii nobilimi în formare, a burgheziei și muncitorimii) sau a semnat cucerirea independenței naționale (de exemplu, revoluția olandeză, 1565–1609, și cea americană, 1775–1783).

Acțiunile specifice ale luptei împotriva regimurilor monarhice s-au realizat fie sub forma activităților ideologice și parlamentare, a comploturilor militare, fie sub forme ale războaielor antifeudale, ale grevelor, ale demonstrațiilor, fie ca degenerări ale acestor lupte în tipuri ale războiului civil (revoluțiile engleză, franceză s.a.).

Din cele expuse mai sus, reies câteva constatări: 1) În sec. XVII o piedică serioasă în dezvoltarea noilor relații sociale (de tip capitalist), în formarea noilor grupuri sociale erau relațiile sociale vechi (de tip feudal), existența statului absolutist și alte instituții politice, economice și sociale depășite. 2) Burghezia și alte pături și grupuri sociale noi apărute pe scena social-economică a societăților europene cereau asigurarea libertății, securității persoanei, proprietății private, garanții politice și juridice (asigurate de stat), insistând, totodată, anularea privilegiilor / înlesnirilor nobilimii și preoțimii, desființarea stărilor sociale (în special, în Franța), privilegiilor și prestațiilor proprii societății feudale și 3) Condițiile social-economice, politice și spirituale au condiționat apariția și dezvoltarea în istoria gândirii politice a două teorii / doctrine: concepția dreptului natural și cea contractualistă.

Teoria dreptului natural și teoria contractului social, bazate pe *raționalism* (doctrină filosofică în care se afirmă că adevărul trebuie să fie determinat în virtutea forței rațiunii și nu pe baza credinței sau a dogmelor religioase), reprezintă unul dintre pilonii principali ai culturii filosofico-politice în sec. XVI–XVIII, ai susținerii noilor realități sociopolitice. Vom aminti că ideea fundamentală a acestor teorii își face apariția în creația sofistilor, găsindu-și evoluția ulterioară în operele reprezentanților școlii epicuriene, la Marsilio de Padova, la reprezentanții *Renașterii* și *Reformei*. Anumite elemente ale teoriei contractualiste reprezentau o cucerire a practicii unor state existente în această perioadă. Ca exemplu, ideea suveranității

poporului și prezentarea poporului în calitate de legiuitor permanent al statului ș.a. *Renașterea* și utilizarea acestor teorii era determinată de anumite obiective practice: a) explicarea apariției statului; b) prezentarea manifestării libere a voinței fiecăruia dintre cetățeni în momentul constituirii puterii statului în calitate de realitate și impulsionează a acestei manifestări de voință în practica social-politică; c) legitimarea puterii statului și a activității guvernanților statului; d) explicarea raporturilor dintre stat și cetățeni etc.

Ideilor despre drepturile naturale ale omului și contractului social le este caracteristică unitatea teoretică: cele două construcții cognitive constituie elemente inseparabile ale unui tot întreg. În luptele social-politice din sec. al XVII-lea, doctrina care a avut cea mai mare influență a fost aceea a puterii bazate pe contract, a instituirii și funcționării puterii politice pe baze contractualiste. Cele mai puternice poziții le găsim afirmate în cursul evenimentelor revoluționare pe care le-a cunoscut societatea engleză. O asemenea epocă de efervescență politică nu putea să nu genereze concepții conflictuale, mergând de la tendința de reconsolidare a puterii regale, până la denunțarea acesteia și legitimarea răsturnării ei violente.

Această concepție despre caracterul contractual al formării statului era tipică pentru toate doctrinele dreptului natural și a ajutat lupta burgheziei împotriva organizației politice a vremii și a contribuit la fundamentarea politico-juridică a pretențiilor față de puterea supremă în cazul încălcării de către aceasta a contractului.

Pentru conștiința acestei perioade istorice, ideea drepturilor naturale ale omului dobândește o nouă interpretare: obținerea de noi calități ale omului, determinate de natura umană și dictate de conștiința morală. Spre exemplu, pentru reprezentanții gândirii politico-juridice olandeze concepția dreptului natural a devenit un temei teoretic general-acceptat. Exemple de drepturi naturale, izvorâte din gândirea acestei perioade, sunt: libertatea acțiunii, libertatea gândirii, dreptul de proprietate, egalitatea persoanelor ș.a.

Chiar dacă majoritatea gânditorilor acestei perioade își fundamentau cercetările pe bazele metodologice sus-menționate, în multe domenii erau prezente și polemici: a) unii autori afirmau existența dreptului natural, alții recunoșteau doar existența legilor (dreptului pozitiv); b) alții puneau în prim-plan drepturile naturale ale omului, alții – obligațiile și responsabilitatea individului în raport cu statul etc. Deoarece gânditorii prezintă principii diferite în baza cărora se constituie starea naturală, sunt indicați și factori diferiți care au contribuit la dispariția stării naturale: „păcatul originar” al lui Adam și Eva sau modificarea și degradarea „naturii umane” datorită dobândirii de către om a unor noi capacități și calități deosebite de cele originare, sau modificarea condițiilor de existență ale omului: dispariția bunăstării, anterior dăruită generos de natură, apariția proprietății private ș.a.

Datorită apariției noilor condiții de existență, oamenii sunt de acord să renunțe la starea naturală, pentru a constitui societatea. Trecerea de la starea naturală la starea socială și statală se realizează în urma încheierii unui contract. Prin contractul de constituire a societății și/sau a statului, se determină atât drepturile și obligațiile guvernanților, cât și ale poporului (guvernaților). Poporul se obligă să se subordoneze guvernului, numit prin acest contract.

În consecință, teoria contractului social era utilizată în vederea afirmării unor concepții politice, precum suveranitatea poporului, drepturile și libertățile fundamentale ale omului ș.a. Această teorie se impune, astfel, în calitate de premisă și temei al trecerii centrului de greutate al gândirii politico-juridice către teoria statului de drept, practica căreia este instituită prin intermediul revoluțiilor engleză, americană și franceză.

2. Doctrina politică a lui Hugo Grotius

Hugo Grotius (1583–1645), sociolog, jurist, considerat unul dintre fondatorii științelor juridice și sistematizatorul dreptului internațional. Opera lui poate fi considerată prima încercare de expunere sistematică a *teoriei dreptului natural*, conformă cu interesele burgheziei revoluționare din Olanda (Regatul Țărilor de Jos). Se poate spune chiar că sistemul concepțiilor lui s-a format sub influența directă a revoluției

burgheze din această țară (1565–1609) și a luptei poporului împotriva dominației monarho-feudale spaniole, fiind „amestecat” chiar și în luptele dintre partidele politice religioase (*Partidul Republican*, de orientare burghezo-patriciană, și *Partidul Oranj*, adepții guvernării *Casei Oran*, ai cărei reprezentanți ocupau prin ereditate funcția de *statgalter* – șeful statului). În decursul acestei lupte împotriva dinastiei Habsburg (din Spania catolică, care deținea puterea și în Olanda) de circa 45 ani la putere vine burghezia, în rezultatul căreia se instaurează republica burgheză, iar calvinismul devine religie oficială.

Acest lucru e probat de prima operă a lui Grotius *De Mare Liberum* („Marea liberă”, 1609). El apără aici interesele Olandei care devenise în acel timp o putere maritimă și colonială. Cu toate oscilările sale, Grotius poate fi considerat un inovator și un deschizător de drumuri în *teoria dreptului natural*. Inovația principală rezidă în proclamarea autonomiei dreptului natural (*jus naturae*) sau rațional. Acesta este distinct de morală și de politică, pentru că acest drept consistă în reglementarea înțeleaptă a condițiilor de existență proprii oricărui stat (*prudens dispensatio*). Dreptul natural este pentru el distinct și de dreptul pozitiv, pentru că nu există nicio autoritate superioară care să-i dicteze legile și să-l oblige la executarea lor. Există deci un câmp propriu dreptului natural, în timp ce, până la acel moment, acesta se găsea înglobat în politică, ea însăși inclusă în filosofie, depinzând la rândul său de teologie.

El face o rezervă că deși dreptul natural ar acționa și fără Dumnezeu, acesta există și este creatorul întregii existențe. Al doilea izvor este Dumnezeu (primul fiind natura omului) și astfel, alături de dreptul natural, recunoaște *dreptul divin*. Deoarece una din cerințele dreptului natural este obligația de a-și respecta promisiunile, și voința oamenilor este izvor de reguli obligatorii, stabilite prin consimțământ. Acesta, al treilea tip de drept – e *dreptul uman* care se împarte în drept intern și în drept ce reglementează relațiile dintre popoare (*jus gentium*). Aceste tipuri de drept sunt opuse dreptului natural, imuabil, iar acesta nu poate fi schimbat nici de Dumnezeu. Spre deosebire de stoici și juriștii romani, Grotius consideră că dreptul natural e un fenomen specific numai naturii raționale a omului. De gânditorii medievali îl deosebește tendința de a elibera concepția despre politică și drept de sub tutela religioasă, deși exprimată uneori inconsecvent.

Cea mai reputată carte a sa, *De jure belli ac pacis* („Despre dreptul războiului și al păcii”, 1625) e dedicată în principal problemelor de *drept internațional*, dând răspunsuri și unor probleme mult mai generale, în particular la problema dreptului și la cea a subiectului relațiilor internaționale, adică a statului. Logica și principiile puse de Grotius la baza dreptului internațional își găsesc originea în teoria contractului social. Temei al dreptului internațional sunt înțelegerile dintre popoare. La baza relațiilor internaționale trebuie să stea, după părerea sa, dreptul și dreptatea, dar nu forța. În ciuda concepțiilor teologice feudale, Grotius arată că dreptul nu se întemeiază pe voința lui Dumnezeu, ci pe „natura omului”. Pentru el, calitatea care distinge pe om de animale se exprimă în tendința spre comunitate, o comunitate pașnică, organizată conform cerințelor rațiunii. Astfel, gânditorul ajunge la convingerea că dreptul are originea în însuși natura omului și că există independent de legile stabilite la diferitele popoare. Din această tendință spre comunitate el deduce o serie de cerințe universale: a nu atinge bunul altuia; a restitui ceea ce nu ne aparține; a respecta promisiunile; a da despăgubiri pentru daunele pricinuite ș.a. Aceste cerințe el le considera norme ale dreptului natural. La fel, trebuie evidențiate și afirmațiile autorului despre delimitarea războaielor legitime de cele nelegitime, precum și despre necesitatea instituirii unor norme, în temeiul cărora urmează să se realizeze reglementarea relațiilor în timp de război.

Apariția statului este fundamentată de către gânditorul olandez în baza teoriei contractului social. Starea naturală este prezentată de autor în calitate de stare a bunăvoinței omului față de celelalte persoane. În starea naturală, potrivit doctrinarului olandez: a) lipsa proprietatea privată; b) persoana avea sentimentul de siguranță; c) își găsea manifestare instinctul comunicării; d) existau meșteșugăritul și arta. La un anumit moment al evoluției omenirii își face apariția proprietatea privată, care contribuie la apariția conflictelor dintre oameni și la dispariția sentimentului de siguranță. Dorindu-și (re)instituirea siguranței, oamenii, pe baze raționale, încheie un contract, în baza căruia își face apariția statul.

În problema statului remarcăm, în primul rând, prezentarea acestuia ca o organizație servind „binele general” cu următoarea definiție: „statul este o unire deplină de oameni liberi, întruniți spre a se bucura de ocrotirea dreptului și spre folosul lor obștesc”. După Grotius, statul este rezultatul acțiunii conștiente a oamenilor și a apărut ca urmare a contractului. Statul este natural, însă natural în sensul de rațional; el a ieșit din voința rezonabilă a oamenilor. Autorul respinge însă părerea că purtătorul suveranității ar fi poporul și că, în consecință, voința poporului ar fi superioară celei a suveranului. După părerea sa, s-ar putea admite că poporul a fost odată suveran, dar el a cedat suveranitatea persoanelor alese de el. Purtătorul suveranității, în viziunea lui, este suveranul, astfel că Grotius se aliază lui J. Bodin, autorul teoriei suveranității monarhului absolutist.

Cercetând apariția și esența proprietății private, Grotius afirmă că apariția proprietății este rezultatul relațiilor contractuale, în baza cărora a apărut statul. Proprietatea privată, după gânditor, a apărut ca rezultat al consimțământului oamenilor, fie explicit, ca de pildă prin împărțirea bunurilor, fie tacit, ca de pildă prin luarea în stăpânire. Întrucât dreptul de proprietate e stabilit de voința umană, uzurparea a ceva străin împotriva voinței posesorului este ilegală. Dreptul de proprietate el îl definește în spiritul dreptului roman, ca posibilitate de a dispune de lucru și de-al înstrăina.

3. Ideile politice ale lui Baruch (Benedict) Spinoza

Baruch (Benedict) Spinoza (1632–1677), cunoscut filosof olandez și gânditor politic, reprezentant de seamă al *teoriei dreptului natural*. Lucrarea sa filosofică fundamentală este *Etica more geometrico demonstrata* (*Etica demonstrată după metoda geometrică*, 1667), iar concepțiile sale politice le-a expus în alte două opere: *Tractatus theologico-politicus* (1670) și *Tractatus politicus* (1677, carte neterminată).

Starea naturală, potrivit doctrinarului, la început era binefăcătoare. Ulterior, datorită apariției conflictelor dintre oameni, principala caracteristică a stării naturale este instabilitatea. Dorind să-și cucerească autoconservarea, oamenii încheie un contract social, realizând trecerea de la starea naturală către starea statală, iar în baza acestui contract oamenii determină necesitatea constituirii statului. Statul reprezintă o putere cu caracter unic pentru toți oamenii și, totodată, caracter de arbitru al drepturilor fiecărui om. Contractul social este și temei al determinării valorilor juridice ale viitoarelor relații sociale, fiecare persoană obligându-se la o conviețuire întemeiată pe rațiune. În felul acesta, este posibilă înlăturarea pericolului ce se naște în cazul posibilității utilizării de către fiecare om a puterii sale nelimitate.

Statul domină asupra cetățenilor în temeiul deținerii unei puteri superioare în raport cu puterea cetățenilor, în baza faptului că este mai puternic. Statului îi aparține puterea legii, deoarece este capabil a impune constrângerea. În baza acestor idei, Spinoza impune o serie de idei care vor avea în viitor o influență considerabilă asupra culturii politico-filosofice europene: libertatea conștiinței – libertate fundamentală a omului, îngrădirea libertății conștiinței ș.a.

Esența originii statului și dreptului Spinoza încearcă să le explice perspectiva necesității naturale. De aici apelul la „natura” omului, la bazele naturale ale conviețuirii. De aceea punctul de plecare este noțiunea de drept natural, prin care el înțelege „înseși legile sau regulile naturii, în conformitate cu care se săvârșește totul”. Omul are atâtea drepturi naturale câtă putere are, însă această putere, el o identifică cu dreptul unui anumit om, nu este forța fizică, ci puterea sa socială, în principal puterea economică.

În afara societății omul nu poate fi dincolo de pericole, drepturile sale naturale nefiind asigurate. De aceea oamenii trec de la starea naturală la cea civilă. Prezentând statul ca organizație chemată să slujească interesele tuturor membrilor societății, Spinoza spune că oamenii își unesc forțele și drepturile lor naturale și creează puterea de stat pentru a trăi „fără pericol și în chipul cel mai bun”. De aceea contractul coincide cu unirea reală a forțelor oamenilor. El afirmă că odată cu crearea statului se făurește dreptul comun („general”) care e determinat de forța tuturor oamenilor uniți în el. Acest „drept comun”, care este rezultatul unificării drepturilor naturale ale oamenilor și a reunirii oamenilor într-un întreg (unitate), se numește

putere. Societatea și statul apar când oamenii își unesc forțele și prin aceasta sporesc și forțele fiecărui individ în parte.

Ca și alți reprezentanți ai curentului dreptului natural, Spinoza pune semn de egalitate între stat și societate. Spre deosebire de Grotius și Hobbes, el înțelege legea naturală ca lege a naturii, o identifică cu necesitatea naturală, căreia i se supun toate ființele din lume. Mai mult chiar, el afirmă că dreptul natural nu este suspendat odată cu formarea statului, ci se menține, că starea naturală nu e înlăturată cu totul, ci doar se transformă în stat.

Spinoza pune problema limitelor puterii de stat, a drepturilor naturale inalienabile la care statul nu poate atenta. Puterea supremă nu trebuie să atenteze la libertatea gândirii umane și la libertatea religioasă. Ipocrizia, perfidia, sperjurul (jurământul fals), minciuna etc. vor fi rezultatul înăbușirii libertății de gândire și de conștiință din partea statului. Aceste teze erau îndreptate în primul rând împotriva intoleranței religioase și fanatismului clerului. O anumită limitare introduce Spinoza și pentru activitatea cultelor: practica evlaviei, spune el, trebuie să se conformeze cu liniștea și binele statului.

În abordarea formelor de guvernământ el concepe atât monarhia, cât și aristocrația ca trepte într-un proces de pregătire a populației pentru guvernământul democratic. Întrucât statul nu este altceva decât ființa politică alcătuită de „puterea și voința tuturor”, Spinoza socotea că forma cea mai bună a statului, cea mai conformă cu „natura umană” și cu rațiunea este cea democratică, iar idealul politic al gânditorului era republica.

Subiecte de autoevaluare

1. Relateze despre condițiile și factorii care au favorizat destrămarea vechilor și afirmarea noilor relații sociale în unele țări europene.
2. Determinați conținutul concepției dreptului natural, doctrinei contractului social și teoriei dreptului internațional.
3. Analizați prin comparație ideile politice ale gânditorilor olandezi.
4. Apreciați locul și rolul noilor concepții social-politice și juridice în perioada revoluțiilor burgheze timpurii.

Bibliografie selectivă

- Din istoria gândirii filozofice. P. II (De la antichitate la renaștere). Manual / Red. științ. M. Bulgaru. Chișinău, 1999. [on-line] http://tempus2010.usm.md/ManualePDF/IstFilos_2.pdf (vizitat 23.01.2010).
- Enciclopedia Blackwell a gândirii politice / Coordonator D. Miller. București, 2000.
- Nay O. Istoria ideilor politice. Iași, 2008.
- Pisier Év. Istoria ideilor politice. Timișoara, 2000.
- Sprincean S. Teoria și filosofia politică: concepții și personalități (*Compendiu*). Chișinău, 2014.
- Râbca E., Zaharia V., Mărgineanu V. Istoria doctrinelor politice și de drept. Chișinău, 2005.
- Stanciugelu Șt. Istoria ideilor politice. P. II. București, 2002. [on-line] <http://filosofiepolitica.files.wordpress.com/2008/03/stefan-stanciugelu-idei-politice-2.pdf> (vizitat 23.01.2010).
- Străuțiu E. Evoluția ideilor politice (*Note de curs*). Sibiu, 2007. [on-line] <http://ru.scribd.com/doc/85017334/60313817-idei> (vizitat 21.07.2014).
- Varzari P. Istoria gândirii politice (*Note de curs*). Chișinău, 2011.
- Антология мировой политической мысли. В 5-ти томах / Рук. проекта Ю.Г. Семигин. Москва, 1997. [on-line] http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Polit/Sem/03.php (vizitat 16.01.2013).
- История политических и правовых учений: Электронная хрестоматия / Составитель: М.Н. Грачев. [on-line] <http://grachev62.narod.ru/hrest/content.html> (vizitat 13.09.2013).
- Хрестоматия по истории политических и правовых учений. Харьков, 1999. [on-line] <http://www.ukrreferat.com/index.php?referat=270&lang=book> (vizitat 16.01.2013).

TEMA XI. DOCTRINELE POLITICE ÎN PERIOADA REVOLUȚIEI ENGLEZE DIN SEC. XVII

1. Ideologia politică a revoluției engleze

La mijlocul sec. al XVII-lea industria și comerțul în Anglia au atins un nivel de dezvoltare înalt. Baza progresului economic o constituiau manufacturile, însă politica guvernului regal împiedica dezvoltarea economică. Principiul concurenței libere și cel al antreprizei libere au devenit principala revendicare a burgheziei. Nobilimea s-a scindat în două părți. „Noua nobilime”, adaptându-se la noile condiții ale producției capitaliste, a aderat la burghezie. Ca urmare, burghezia a participat la revoluție în alianță cu „noua nobilime” contra monarhiei absolutiste, nobilimii conservatoare și Bisericii anglicane dominante.

Revoluția engleză (săvârșită în două etape – „Marea Revoluție” din 1642–1649 și „Revoluția Victorioasă” din 1688–1689) a marcat începutul prăbușirii societății medievale în Europa și triumfului societății moderne. Specificul revoluției engleze a fost determinat de caracterul dezvoltării politice a Angliei. Specifică pentru revoluția engleză este și forma în care au fost exprimate cerințele ei. Ea este ultima mișcare revoluționară din Europa, care s-a desfășurat sub lozinci religioase. Lupta cu vechiul regim a fost îndreptată împotriva ideologiei lui, care era exprimată de Biserica anglicană. Revoluționarii s-au pronunțat ca reformatori ai Bisericii – *puritani* (adversarii regelui). Existau două curente ale puritanismului: *prezbiterienii* (moderat) și *independenții* (radical).

Evenimentele din anii 1688–1689 au fost numite în istoriografia britanică „Glorioasa Revoluție”, ele constituind un epilog al revoluției engleze, realizat prin compromisul între burghezie, care a avut din acel moment acces la puterea politică, și noua nobilime. Deoarece evenimentele au decurs fără vărsare de sânge, această denumire a fost acceptată de mulți istorici occidentali. Ca urmare, începe perioada triumfului parlamentarismului englez. Marea Britanie devine un model al monarhiei constituționale.

Prin „Declarația drepturilor” (1689) este stabilit principiul de bază al guvernării („regele domnește, dar nu guvernează”, separarea puterilor etc.). Revoluția a asigurat burgheziei libertatea completă, a curățat calea revoluției industriale din sec. al XVIII-lea. În domeniul politic ea a asigurat trecerea de la monarhia absolută medievală la cea burgheză din epoca modernă. De asemenea, a deschis calea cuceririlor coloniale. Principiile revoluției engleze au exercitat o influență puternică asupra luptei pentru modernizare în alte țări europene.

În cursul revoluției engleze s-au afirmat câteva puncte de vedere, care promovau ideea contractualistă. E vorba în primul rând de exponenții taberei revoluționare, cum a fost **partidul** sau **mișcarea independenților**, reprezentat de cunoscutul poet **John Milton** (1610–1674), autorul *Paradisului pierdut*, dar și al multor pamflete politice. Astfel, el opunea teoria contractualistă a originii statului concepțiilor feudal-teologice, subliniind interesul general ca mobil fundamental al apariției acestuia. Din teoria contractului el deducea obligația regelui de a da socoteală în fața poporului, subliniind că poporul poate oricând să destituie pe guvernantii care nu respectă contractul. Acesta ar fi un drept fundamental al poporului, în absența căruia acesta s-ar găsi la discreția tiranului. Din această perspectivă Milton va justifica judecarea și executarea regelui.

Din același „partid” face parte și **Algernon Sidney** (1622–1683), care, deși provenea dintr-o mare familie nobiliară, se ridică împotriva absolutismului regal și declară că singurul fundament legal al puterii este acordul liber al oamenilor în scopul autoconservării. Din teoria contractualistă a originii statului el trage concluzii în favoarea principiilor democratice, declarând că oamenii, instituind puterea de stat își limitează libertatea doar în măsura în care e necesar pentru folosul general și că păstrează pentru ei dreptul de a institui și răsturna guvernul. Revoluția, adică răscoala generală a poporului împotriva monarhului, este considerată pe deplin legitimă în condițiile în care monarhul încalcă contractul.

Ca atare, *mișcarea independenților*, fiind cel mai important și influent „partid” în perioada revoluției engleze, era reprezentată de burghezia și nobilimea mijlocie care înainta anumite lozinci politico-religioase

(instaurarea monarhiei constituționale, independența și autoconducerea comunităților religioase, lichidarea Bisericii anglicane centralizate și supuse regelui) și cerințe politice (libertatea presei și a conștiinței cetățenilor, abrogarea persecuțiilor religioase ș.a.).

Dar cel mai radical partid al revoluției engleze este reprezentat de **levelleri (egalitari)**, care în programul lor „Acordul poporului” (1647) se pronunțau hotărâți în favoarea republicii, cereau desființarea Camerei lorzilor și organizarea Camerei inferioare pe principii democratice. Cel mai important exponent al acestui grup, care a avut o mare influență în armata lui Cromwell, a fost **John Lilburne** (1618–1653). El consideră că la baza oricărei puteri trebuie să stea contractul poporului liber al Angliei care instituie guvernul pe calea consimțământului. Lilburne preconizează o structură democratică a puterii, prin alegerea Camerei inferioare prin drept de vot universal. Se pronunța de asemenea pentru libertatea conștiinței și libertatea religioasă în genere și abordează necesitatea revizuirii radicale a dreptului penal, pe baza principiului că nu trebuie să existe vreun delict și nici pedeapsă fără o lege penală corespunzătoare (*nullum crimen, nulla poena sine lege*). Trebuie subliniat că egalizarea de care vorbeau *levellerii* nu privea proprietatea privată, ci se limita doar la domeniul drepturilor politice. În privința proprietății, Lilburne sublinia direct: „Parlamentul nu are dreptul de a egaliza situația oamenilor, de a desființa proprietatea, sau de a face toate bunurile comune”.

De fapt, *mișcarea levellerilor (egalitarilor sau nivelatorilor)*, întrunind, în principal, mica burghezie a păturilor orășenești și țăranilor înstăriți, a luat naștere din aripa stângă a *independenților*, reprezentanții cărora au ieșit în apărarea principiilor democratice, cereau continuarea revoluției și realizarea mai hotărâtă a reformelor democratice, precum și anumite cerințe (negarea oricărei forme monarhice și oligarhice de conducere, libertatea religioasă și a presei, libertatea activității industriale și comerciale, egalitatea tuturor în fața legii și a justiției).

La rândul său, în rezultatul sciziunii *mișcării levellerilor* în toiul revoluției burgheze, în 1648, pe arena politică a societății engleze apare **mișcarea diggerilor (săpătorilor)**. *Adevărații levelleri/egalitari* sau „*diggeri*” (*săpători*), desprinși din *mișcarea egalitarilor*, reprezentau țăranimea săracă și păturile inferioare ale populației orășenești. Cu alte cuvinte, *diggerii* reprezentau, de fapt, aripa mai radicală, revoluționară, de stânga a *mișcării nivelatorilor* și reflectau năzuințele novatoare ale populației sărace rurale și urbane. Printre cerințele politice mai importante erau ideile cu privire la înlăturarea sclaviei, desființarea regalității, înlăturarea bogaților, lichidarea proprietății private asupra pământului, înlăturarea statului absolutist, instaurarea republicii care trebuie să fie condusă de reprezentanții poporului ș.a. Ideologia reprezentanților acestei mișcări prevedea proiectarea unei noi societăți cu principiul obligativității tuturor pentru muncă, care ar asigura repartitia după nevoi. Astfel, ei propagau ideile comunismului egalitar primitiv și încercau să le înfăptuiască prin cultivarea în colectiv a pământurilor comunale.

Cel mai important reprezentant al *mișcării și ideologiei diggerilor* este **Gerard Winstanley** (1609–1652/1676), protestant englez, reformator religios și activist politic. El este considerat unul dintre fondatorii grupului englez cunoscut sub numele de *diggers (nivelatorii/săpătorii)*, care, având convingeri bazate pe un comunism creștin și reprezentând astfel sărăcimea rurală și urbană, au proclamat idealul său „republica liberă”, au întreprins chiar și unele acțiuni concrete, iar proprietatea și munca a fost declarată colectivă), ulterior însă colonia (comuna) lor din Sioree a fost distrusă și abandonată. De fapt, gânditorul devine unul din primii exponenți al celor mai sărace pături ale populației engleze care reprezenta curentul de extrema stângă în perioada revoluției engleze de la mijlocul sec. XVII.

2. Francis Bacon și societatea ideală sau „Veacul de aur”

Francis Bacon (1561–1626/1629) a fost un filosof englez și gânditor politic (nu trebuie confundat cu pictorul Francis Bacon, 1909–1992, sau cu filosoful Roger Bacon, 1214–1294), om de stat, cel mai de seamă gânditor al *Renașterii* engleze. Este cunoscut prin *aforisme celebre*: *Știința înseamnă putere; Oamenii*

nu pot stăpâni natura decât supunându-se legilor ei; A cunoaște cu adevărat înseamnă a cunoaște prin cauze; Cititul îl face pe om deplin, vorbirea îl face prompt, iar scrisul îl face exact ș.a. care exprimă plastic spiritul epocii.

Bacon a scris mai multe lucrări filosofice, dar și o utopie neterminată, *Noua Atlantidă* (1617). El imaginează o societate organizată pe baze raționale, științifice, dar în care erau menținute diferențieri de clasă, inclusiv clasa dominantă și deci proprietatea privată. În roman se descrie o societate utopică pe coasta de vest a Americii. Un personaj al romanului face o descriere a *Atlantidei* care seamănă cu cea a lui Platon, și o așează în America (primele referințe la *Atlantida* se află în dialogurile lui Platon *Timaios* și *Critias*, scrise în 360 î.Hr.). Această societate ideală sau „Veacul de aur”, cum îl numește autorul, are menirea să reglementeze situația mizeră și nedreaptă din societate. În spirit iluminist, el considera că această nouă societate se poate asigura nu prin anumite transformări economice fundamentale, ci pe baza științei, instruirii, a pregătirii populației care ar face posibil progresul social.

Niciuna din scrierile lui Bacon nu ne-a oferit într-un spațiu așa de scurt o imagine atât de vie asupra preferințelor și aspirațiilor politice ale autorului așa cum o face acest fragment, parte a unui plan grandios de organizare a unui stat ideal. Generozitatea, spiritul iluminist, demnitatea și splendoarea, spiritul public și pietatea locuitorilor din *Bensalem*, reprezintă acele calități ideale pe care omul de stat Bacon și le-a dorit mai degrabă decât a sperat să le vadă devenite trăsături caracteristice pentru propria sa țară.

Noua Atlantidă reprezintă în același timp o altă cale aleasă de către Bacon pentru a exprima convingerile sale interioare. În ciuda schemei entuziaste și a largului orizont ce-l înfățișează în căutarea adevărului, Bacon are întotdeauna un ochi pentru utilitate. Progresul urmărit de știință este conceput de el doar ca o cale către aplicabilitatea practică, menită a spori controlul omului asupra naturii, a gradului de confort și comoditate a omenirii. Pentru metafizica pură, sau oricare alta formă de gândire abstractă care nu are ca rezultat niciun „fruct”, Bacon are un interes scăzut. Pentru că aici sunt expuse multe din idealurile sale științifice și politice: idei despre stat, despre forma de guvernământ, despre popor ș.a.

Astfel, în *Eseuri de morală, economie și politică* (1597) se observă necesitatea unui stat centralizat puternic, capabil să asigure și să apere interesele burgheziei în dezvoltare. În altă lucrare a sa, *Eseuri sau sfaturi civile și morale*, gânditorul englez se referă la politica pe care trebuie să o probeze acest stat, la respingerea tuturor nedreptăților sociale, explicate de autor prin prezența abuzurilor, exagerărilor și privilegiilor feudale și nobiliare. Iar cauza și motivul răzvrătirilor sunt inovațiile mari și bruște în chestiunile religioase, mărirea impozitelor, schimbarea de legi și obiceiuri, infracțiunile legate de privilegii ș.a.

În fine, dacă concepția filosofică a lui Bacon este de o mare valoare, atunci în problematica politologică găsim idei îndrăznețe, dar și unele teze retrograde (față de popor, de războaie), care, de altfel, reflectau situația reală a societății engleze din sec. XVI–XVII.

3. Thomas Hobbes și teoria sa despre drept și despre stat

Thomas Hobbes (1588–1679) a fost un filosof materialist englez, secretarul lui Francis Bacon și continuatorul filosofiei lui. Principalele opere filosofice și politice ale Hobbes sunt: *Despre cetățean* (1642), *Despre corp* (1655), *Despre om* (1658), *Elementele dreptului natural și politic* (1640) și *Leviathan sau materia, forma și puterea unui stat ecleziastic și civil* (1651/1652). Sistemul filosofic al autorului este scris în formă de trilogie, cuprinzând trei mari sfere de cercetare: cercetarea naturii (*Despre corp*), a omului (*Despre om*) și a statului (*Despre cetățean* și *Leviathan*).

Leviathan, nume luat din *Cartea lui Iov*, este un uriaș care ține într-o mână cârja papală, în cealaltă sabia, reunind spiritualul cu temporalul și al cărui corp este alcătuit din omuleți alipiți. *Statul-Leviathan* (monstru biblic, dragon al haosului, simbol al forței, Dumnezeu nemuritor), portretizat astfel, se bazează pe contractul care leagă toți oamenii între ei și îi supune în totalitate. Ideile de bază ale *Leviathanului*,

capodoperă a gândirii sale politice, pot fi sintetizate astfel: starea naturală a omului este cea de „război al fiecăruia împotriva fiecăruia”.

Concepțiile materialist-mecaniciste ale lui Hobbes domină și în doctrina sa despre stat. Referindu-se la contractul social, el prezintă apariția și activitatea statului ca efect al voinței, manifestată de toți cetățenii lui prin însăși constituirea sa. Totuși statele însele, în relațiile lor reciproce, se află în continuare în stare naturală; ele nu se supun niciunor norme de drept pozitiv.

El concepe statul ca un mare mecanism care s-a format ca rezultat al ciocnirii intereselor și pasiunilor umane. Ca și Grotius, Hobbes încearcă să cerceteze în primul rând natura omului luată în abstract și din ea să deducă ceea ce reprezintă statul. Elementul primordial este deci omul izolat aflat în stare naturală. El nu e de acord cu Grotius care afirmase că de la natură omului îi e proprie tendința spre comunitate, ci consideră că teama și nu instinctul de conviețuire generează societatea, pentru că omul de la natură e egoist în esența sa. Așadar, tendințele egoiste și teama caracterizează omul în starea naturală. El exprimă această situație prin expresia dintr-o piesă a dramaturgului roman Plaut, *Homo homini lupus* (omul este lup pentru om), iar starea naturală nu ar fi decât o stare de război universal – *bellum omnium contra omnes* (războiul tuturor împotriva tuturor). Starea de natură este deci cel mai jalnic destin al omenirii, spune Hobbes.

Urmând rațiunea, fiecare trebuie să caute să iasă din starea naturală, să caute pacea, oriunde ar fi. Cerințele rațiunii sunt numite de Hobbes, ca și de Spinoza, legi naturale. *Prima lege naturală*, fundamentală, impune: trebuie căutată pacea, trebuie să se pună capăt acestei stări de ostilitate generală a omului față de om (*homo homini lupus est*). Și pentru aceasta trebuie să se încheie *contractul social* care permite ieșirea din starea naturală, întemeierea și statornicirea unei noi forme de conviețuire a oamenilor – statul. De aceea, *cea de-a doua lege naturală* glăsuiește: trebuie respectat contractul. Din legea fundamentală a naturii, Hobbes deduce și o serie de alte legi, care stabilesc datorii sau obligații ale omului, a căror respectare e necesară pentru menținerea păcii: obligația de a arăta recunoștință, de a ierta vechile ofense, de a nutri respect față de alții, de a recunoaște egalitatea oamenilor de la natură etc. Legile naturale în concepția lui Hobbes sunt cele morale.

Pentru a curma această stare intolerabilă a războiului general, Hobbes consideră că oamenii trebuie să încheie contractul, să renunțe deplin la toate drepturile naturale în folosul unei singure persoane sau unei singure adunări și să se supună necondiționat puterii de stat constituite de ei. În viziunea lui Hobbes, contractul social duce la făurirea concomitentă a societății și a statului. După gânditor, contractul social reprezintă unirea fiecăruia cu fiecare, acesta e un contract *sui generis* de uniune prin intermediul căruia masa, mulțimea, se transformă în societate organizată și formează o singură persoană. Prin aceasta se naște statul – o nouă „persoană”.

Pentru Thomas Hobbes, la fel ca și pentru Hugo Grotius, contractul social reprezintă mijlocul instituirii și menținerii vieții sociale pașnice. Spre deosebire de doctrinarul olandez, Hobbes afirmă un conținut exact și predeterminat al contractului social. Esența contractului social pentru gânditorul englez constă în subordonarea necondiționată a omului în raport cu puterea statului. Această subordonare se realizează și atunci când relațiile social-politice și juridice aduc fiecărui cetățean și societății în ansamblu doar dezavantaje. Prin această ultimă idee, Hobbes se manifestă în calitate de reprezentant al absolutismului. Scopul statului, bazat pe această doctrină, este instituirea și menținerea relațiilor pașnice dintre oameni. Acest scop poate fi atins, după părerea doctrinarului englez, prin intermediul unei puteri neîngrădite. Simbol al acestei concepții a statului este *Leviathanul*.

Statul este o creație artificială (umană), instituită în calitate de instituție ce deține puterea nelimitată (absolută) asupra oamenilor. Statul are ca scop înlăturarea războiului dintre cetățeni. Niciun cetățean sau instituție socială, inclusiv Biserica, nu este în drept să-și abroge vreun drept în raport cu statul: puterea statului se exercită în mod nelimitat. În concordanță cu scopul statului, pe care-l impune, autorul afirmă

caracterul indivizibil și absolut al puterii de stat, respingând concepția separării activităților organelor statului, în conformitate cu funcțiile statului.

Puterea de stat este unică și absolută, ea se exercită fără control și este responsabilă. Ea stă deasupra legilor civile, care numai de la ea își dobândesc întreaga lor putere. Doar puterea supremă e singura în măsură să hotărască ce e bine și ce e rău și tot ceea ce stabilește în această direcție este obligatoriu pentru cetățeni. Chiar și proprietatea, după Hobbes, se stabilește de stat: ea este ceea ce acordă cetățeanului puterea de stat. Supușii sunt asemănători sclavilor, cu diferența doar că supusul servește statului, iar sclavul slujește și cetățeanului.

În privința organizării puterii de stat, aceasta poate lua, după Hobbes, forme diferite. Puterea supremă poate aparține unei singure persoane (monarhia), mai multora dintre cei mai buni (aristocrația), dar poate fi organizată și democratic, numai că, în toate cazurile, întreaga putere trebuie să se găsească în mâinile acelei persoane sau acelui organ căruia i-a fost acordată. Hobbes nu admite niciun fel de guvernări „mixte”, după cum nu recunoaște niciun fel de formă de guvernare denaturată sau deviată, întrucât prin această noțiune, după părerea sa, se dă o apreciere și nu se definește caracterul sau volumul puterii. El consideră, de asemenea, imposibilă o oarecare împărțire a puterii între diferitele organe ale statului: puterea trebuie întotdeauna încredințată în întregime în mâinile unui singur organ, fie el monarh sau adunare.

Căutând un răspuns la problemele epocii sale, Hobbes pleacă în analiza vieții politice de la interpretarea omului ca având trei ipostaze: om, cetățean și creștin, sugerându-se ideea că fiecare membru al societății posedă un corp natural și, totodată, este parte a corpului politic și al celui religios. Aceste ipostaze ale omului sunt niște surse de tensiuni și conflicte. După gânditor, în natura umană găsim trei cauze principale ale discordiei: concurența (asigură omului câștigul), neîncrederea (ar fi un motiv al siguranței) și gloria (pentru a-și crea reputația). Nu vom scăpa din vedere și faptul că în teoria lui contractualistă el pleacă de la două teze (false): omul este o ființă antisocială prin natura lui și existența unui om izolat, claustrat (retras).

4. John Locke și teoria sa despre puterea de stat și despre drept

John Locke (1632–1704), filosof și gânditor politic englez, este considerat a fi un precursor al conceptelor democratice moderne prin impunerea supremației statului de drept. Totodată, Locke a definitivat, prin rigoarea fundamentelor empirismului, consolidarea ideologiilor de bază ale liberalismului, ale conceptelor operaționale de constituționalism și parlamentarism (în lucrările *Două tratate despre guvernare*, *Cugetări despre educație*, *Eseu asupra intelectului omenesc* ș.a.).

În același timp, el este considerat și primul mare iluminist european teoretician al toleranței religioase, întemeietor al principiilor pe care se va axa toleranța modernă și în alte domenii (moral, intelectual, politic) (în lucrările *Gândiri asupra vieții creștine*, *Raționalitatea creștinismului expus după Scriptură* ș.a.). De altfel, doctrina lui Locke, examinată în cunoscutele sale *Scrisori despre toleranță* (1689), prezintă două teze principale privitoare la natura autorității politice și la imposibilitatea de a obține credința prin forță. Spre deosebire de Hobbes, Locke va pune bazele unei riguroase separări între biserică și stat. Statul este o asociere a oamenilor pentru păstrarea intereselor temporale proprii, iar Biserica este o asociere nesilită cu scopul căutării mântuirii. Din această precizare a resorturilor guvernării civile decurg scopurile care legitimează folosirea forței: apărarea păcii civile, a libertății și a proprietății. Cât privește credințele personale care nu afectează relațiile sociale, ele trebuie să fie tolerate de către puterea civilă.

Prima inovație în câmpul teoriei contractualiste realizată de Locke stă în concepția sa asupra stării de natură. Este o stare a omenirii lipsită de societate în sensul propriu al termenului, fără putere politică, dar în care există dreptul de proprietate, acesta incluzând dreptul de viață, libertate și patrimoniu (bunuri). Starea naturală este o stare de pace, de bunăvoință, de asistență reciprocă și de conservare. Pe scurt, principiul fiecăruia este autoconservarea, iar principiul tuturor este conservarea genului uman. Pentru a scăpa, așadar,

de riscul insecurității, pentru a fi în același timp liber și proprietar, oamenii întemeiază societatea politică sau cea civilă: fiecare renunță la puterea sa de a executa legea naturală și o cedează colectivității. Cauza fundamentală a pactului social constă în renunțarea la dreptul de a reprimă infracțiunile la adresa legii naturale.

A doua inovație rezultă din teza că puterea corpului politic se naște din suma abdicărilor individuale. Abdicarea însă nu are caracter nelimitat. Născută dintr-un pact, puterea politică nu se întinde decât asupra a ceea ce este necesar în scopul societății, adică bunăstarea persoanelor și conservarea bunurilor, conservarea proprietății ca scop suprem al statului. În consecință, formarea societății politice reduce dar nu anihilează libertățile și proprietățile existente în starea de natură. Aici apare distincția, ce va deveni fundamentală, între liberalism și totalitarism.

Realizarea contractului în descrierea făcută de Locke are trei stadii: 1) oamenii trebuie să convină unanim, trebuie să se asocieze în comunitate și să pună puterile lor naturale, astfel încât să poată acționa împreună pentru a putea susține drepturile altuia; 2) această comunitate trebuie să fie de acord, pe baza unui vot majoritar, să inițieze instituții legislative ș.a.; 3) deținătorii de proprietate într-o societate trebuie să fie de acord, fie personal sau prin reprezentanții lor, asupra oricăror taxe care sunt impuse asupra poporului, adică nicio taxă nu poate fi stabilită fără acordul proprietarilor.

De fapt, apariția statului își găsește temei, potrivit doctrinei lui Locke, în teoria contractului social. Această teorie constituie, în viziunea autorului, un argument pentru a respinge ideea cuceririlor militare în calitate de fundament al constituirii statului. În baza teoriei contractului social Locke deduce și conceptualizarea puterii politice în calitate de drept la legiferarea și drept la exercitarea activității aplicativ-juridice. El remarcă necesitatea delimitării puterii politice de alte forme ale puterii. Astfel, doctrinarul englez distinge: a) puterea politică de puterea părintească (puterea părinților asupra copiilor); b) puterea politică de puterea proprietarului asupra sclavului; c) puterea soțului asupra soției etc. În calitate de trăsătură distinctă a puterii politice (activitatea legislativă și executivă) autorul menționează utilizarea forței de constrângere a societății, organizate politic.

John Locke afirmă că în momentul încheierii contractului social oamenii își păstrează libertatea și bunăstarea dobândite în starea naturală și, totodată, dobândesc siguranța care este specifică stării statale. Spre deosebire de doctrina lui Thomas Hobbes, pentru care în momentul încheierii contractului social oamenii trebuie să-și sacrifice libertatea și să se supună necondiționat statului în vederea dobândirii securității personale, Locke afirmă posibilitatea îmbinării acestor două realități contradictorii ale existenței sociale. Libertatea este percepută de gânditor în calitate de drept natural fundamental. În baza acestui drept natural oamenii își valorifică partea rămasă a „piramidei” drepturilor naturale. Totodată, libertatea obligă la respectarea legilor, excluzându-se, astfel, posibilitatea manifestării libertății în calitate de practică a liberului arbitru și haos.

Opera lui Locke vizează cu precumpănire problemele instituirii și garantării libertății civice și de conștiință, ca și crearea instrumentelor instituționale capabile să le garanteze. Principala sa lucrare o reprezintă cele *Două tratate despre guvernare* (1689). Punctul de plecare al filosofiei politice a gânditorului este că de la natură ființele umane sunt egale și că prin urmare nimic nu poate să pună pe cineva sub autoritatea altuia, altfel decât prin propriul consimțământ al acestuia. Aceste premise îl situează pe Locke în tradiția contractualistă a gândirii politice liberale timpurii.

În prelungirea eforturilor lui Grotius și Spinoza, Locke a făcut să treacă dreptul natural de partea libertății individuale. Societatea civilă, care după Locke, spre deosebire de alți autori, există numai în abundență, este ținută împreună de protecția scopurilor private. Binele comun este realizat în armonia individuală a binelui privat. Această concepție face din Locke părintele filosofic al liberalismului clasic de tip *laissez-faire*, oferind astfel idei programatice nu numai revoluției engleze, ci și celor americană și franceză.

John Locke leagă revoluția engleză de o filosofie politică generală. El este astfel nu numai *părintele liberalismului*, ci și artizanul intelectual al unei revoluții reușite. El fundamentează filosofic noua legitimitate bazată pe contract, adică pe consimțământ „tacit”. Este vorba deci de o putere încredințată, de o monarhie consensuală/constituțională fondată pe un pact. De aceea el preconizează instituții speciale și în primul rând *distincția sau separația puterilor în stat*. Puterea e astfel împărțită între legislativ (reprezentat de o adunare); puterea executivă (având sarcina aplicării legii prin administrație și justiție), astfel încât observăm că executivul înghite și puterea judiciară pe care Montesquieu o va trata ca putere distinctă; puterea federativă, care este o putere continuă și care vizează cu deosebire înfăptuirea relațiilor cu celelalte state. Pentru Locke, aceste două puteri executivă și federativă ar putea fi unite în mâinile monarhului.

Abordând problema formelor de stat, el numește trei forme principale (monarhia, oligarhia și democrația), iar fiecare dintre aceste forme își face apariția în urma încheierii contractului social, poporul rămânând în continuare deținător al suveranității. Deși gânditorul nu numește vreo formă de stat ca fiind cea mai bună, în lucrările sale democrația poate fi înțeleasă ca cea perfectă, respingându-se într-o manieră polemică guvernarea absolută.

Subiecte de autoevaluare

1. Distingeți particularitățile definitorii ale revoluției engleze.
2. Generalizați esența mișcării „independenților”, orientării „nivelatorilor” și ideologiei diggerilor.
3. Apreciați consecințele revoluției engleze din sec. XVII.
4. Reproduceți problematica politologică pusă în discuție de către gânditorii englezi.
5. Relatați despre esența societății ideale („Veacul de aur”) după Fr. Bacon.
6. Comentați vestita formulă a lui Fr. Bacon: „Puterea omului stă numai în știință”.

Bibliografie selectivă

- Din istoria gândirii filozofice. P. II (De la antichitate la renaștere). Manual / Red. științ. M. Bulgaru. Chișinău, 1999. [on-line] http://tempus2010.usm.md/ManualePDF/IstFilos_2.pdf (vizitat 23.01.2010).
- Enciclopedia Blackwell a gândirii politice / Coordonator D. Miller. București, 2000.
- Fundamentele gândirii politice moderne (Antologie comentată). Iași, 1999.
- Nay O. Istoria ideilor politice. Iași, 2008.
- Pisier Év. Istoria ideilor politice. Timișoara, 2000.
- Râbca E., Zaharia V., Mărgineanu V. Istoria doctrinelor politice și de drept. Chișinău, 2005.
- Sprincean S. Teoria și filosofia politică: concepții și personalități (*Compendiu*). Chișinău, 2014.
- Stanciugelu Șt. Istoria ideilor politice. P. II. București, 2002. [on-line] <http://filosofiepolitica.files.wordpress.com/2008/03/stefan-stanciugelu-idei-politice-2.pdf> (vizitat 23.01.2010).
- Străuțiu E. Evoluția ideilor politice (*Note de curs*). Sibiu, 2007. [on-line] <http://ru.scribd.com/doc/85017334/60313817-idei> (vizitat 21.07.2014).
- Varzari P. Istoria gândirii politice (*Note de curs*). Chișinău, 2011.
- Антология мировой политической мысли. В 5-ти томах / Рук. проекта Ю.Г. Семигин. Москва, 1997. [on-line] http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Polit/Sem/03.php (vizitat 16.01.2013).
- История политических и правовых учений: Электронная хрестоматия / Составитель: М.Н. Грачев. [on-line] <http://grachev62.narod.ru/hrest/content.html> (vizitat 13.09.2013).
- Хрестоматия по истории политических и правовых учений. Харьков, 1999. [on-line] <http://www.ukrreferat.com/index.php?referat=270&lang=book> (vizitat 16.01.2013).

TEMA XII. GÂNDIREA POLITICĂ ÎN PERIOADA RĂZBOIULUI DE INDEPENDENȚĂ A SUA (1775–1783)

1. Ideile politice ale republicanilor americani (Benjamin Franklin, Thomas Jefferson și Thomas Paine)

Războiul de Independență a SUA (1775–1783), inițiat de 13 colonii din America de Nord împotriva dominației coloniale engleze, este considerat prima revoluție burgheză de pe continentul american. Dezvoltarea capitalismului în colonii și procesul formării națiunii americane au intrat în contradicție cu politica metropolei engleze, care le privea ca pe niște izvoare de materie primă și piețe de desfacere a producției. Guvernul englez promova în colonii o politică de interdicere a producției industriale locale și a comerțului extern independent. A fost oprită colonizarea pământurilor la vest de Munții Alegani (1763), introduse noi impozite și taxe, ce lezau interesele tuturor coloniștilor. Războiul pentru independență a înlăturat multe bariere în calea dezvoltării libere a capitalismului și a lichidat latifundiile funciare ale aristocrației engleze, rămășițele obligațiilor feudale (renta, majoratul s.a.), robia în statele de nord, a anulat interdicția de a coloniza pământurile din Vest, a permis antrepriza liberă în industrie, comerț și agricultură, însă s-a păstrat un înalt cens de avere electoral și robia la Sud.

Specificul revoluției americane a constatat în aceea că ea era o mișcare de eliberare națională, una de unificare națională și una antifeudală. Rolul principal l-au jucat masele populare, iar conducerea politică a realizat-o burghezia în alianță cu plantatorii. Revoluția americană a dus la răsturnarea regimului colonial, triumful definitiv al capitalismului și crearea statului național independent – SUA. De asemenea, aceasta a fost prima revoluție în istorie ce s-a desfășurat sub lozinci laice (lupta pentru stabilirea unei democrații în *Lumea Nouă*, înlăturarea sclaviei de pe continentul american, împărțirea echilibrată a pământurilor, separarea Bisericii de stat, înlăturarea abuzurilor instituțiilor bisericești etc.). Războiul pentru independență a influențat și mișcarea revoluționară și de eliberare națională din Europa și America Latină.

Împotriva dominației metropolei coloniștii apelează la o ideologie având două surse – protestantismul și raționalismul. *Protestantismul* a dat naștere la mai multe secte, între care există uneori diferențe, dar în ansamblu a servit interesele coloniștilor în raporturile cu metropola. Poate fi considerat ca o replică americană la puritanismul revoluționarilor englezi din sec. al XVII-lea. *Raționalismul*, la rândul său, a fost preluat din iluminismul francez de o valoare universală, aceasta fiind adaptată specificului societății americane. Astfel, protestantismul și raționalismul au constituit baza programului revoluționar american, clarificat în perioada anterioară războiului de independență prin dezvoltarea culturală a coloniilor, legăturile stabilite între ele, crearea unor societăți revoluționare.

În iarna anilor 1774–1775 au apărut primele detașamente armate ale coloniștilor, care, în 1775, au creat o armată regulată și au obținut primele victorii asupra englezilor. Comandant-șef al armatei americane a devenit George Washington. La 10 mai 1775 la Philadelphia și-a desfășurat lucrările celui de-al II-lea *Congres Continental*, care, la 4 iulie 1776, a adoptat **Declarația de Independență** (citatul „Toți oamenii sunt creați egali” este, fără nicio îndoială, cea mai cunoscută frază din toate documentele politice ale SUA), având la bază *principiul raționalist al suveranității poporului*, argumentat însă prin realități concrete americane. Declarația, al cărei autor este Thomas Jefferson, a anunțat despre desprinderea celor 13 colonii de metropolă și crearea statului independent – SUA. A fost primul document juridic de stat, care a proclamat suveranitatea poporului, dreptul lui de a răsturna tirania, libertățile și drepturile sale democratice. A urmat confiscarea pământurilor *loialiștilor* (părtașilor păstrării dominației engleze), ale coroanei engleze și Bisericii anglicane. Operațiunile militare au durat până în 1781. Conform *Tratatului de pace* de la Versailles din 1783, Marea Britanie a recunoscut independența SUA. **Constituția** din 1787 a proclamat *SUA republică federativă*, constituită din 13 state, fiecare cu legi și instituții proprii, care nu puteau fi încălcate de puterea

centrală. Primul Președinte al SUA a devenit *G. Washington*. În 1791 au intrat în vigoare 10 amendamente la Constituție – „Bula despre drepturi”, care au proclamat principalele libertăți democratice.

Mișcarea de eliberare din America de Nord s-a împletit cu lupta de eliberare socială, evidențiindu-se două aripi: *liberalii* și *conservatorii*. La războiul de independență a SUA, frontul unic al adeptilor luptei pentru independență se reformează, în viața politică constituindu-se două mari curente politice: 1) **republicanii**, a căror idee centrală era apărarea drepturilor poporului și limitarea competențelor statului. Din punct de vedere politic, republicanii reprezentau interesele categoriilor sociale mijlocii (fermierii, meșteșugarii ș.a.). Printre cele mai reprezentative nume ale republicanilor sunt: Benjamin Franklin, Thomas Jefferson și Thomas Paine; 2) **federaliștii**, care apărau ideea unei puteri federale centralizate. Din punct de vedere politic, federaliștii apărau interesele marilor proprietari latifundiați. Printre numele reprezentative ale federaliștilor pot fi amintite: Alexander Hamilton, John Adams și James Madison.

Benjamin Franklin (1706–1790) este una dintre cele mai cunoscute personalități din istoria Statelor Unite, unul din „părinții fondatori” ai SUA, om de știință, filosof și om politic, iluminist și democrat, coautorul *Declarației de Independență a SUA* și semnatarul Constituției americane. De asemenea, el este glorificat prin rezultatele cercetărilor științifice (ochelarii bifocali și paratrăsnetul; i-a uimit pe oamenii de știință din toată lumea cu experimentele sale din domeniul electricității) și în domeniul activității diplomatice. Ultimul său act politic a fost un memoriu pentru abolirea sclaviei negrilor. Este cunoscut prin expresia „Timpul înseamnă bani”.

El credea că materiile predate în școli nu erau actualizate. Franklin era împotriva teologiei, limbilor clasice și voia o școală mai practică, scriind și o carte în acest domeniu „Propuneri pentru educația tinerilor în Pennsylvania”, în care cerea crearea unei academii, numită mai târziu Universitatea Pennsylvania.

Principalele idei și concepții ce determina pozițiile lui Franklin în domeniul politico-juridic sunt: a) dreptul poporului de a răsturna guvernul; b) dreptul coloniilor nord-americane de a-și hotărâ destinul politic și de a-și institui propria guvernare ș.a. Prin unele articole publicate a cerut drepturi egale cu cele ale englezilor, însă englezii au ignorat aceste propuneri.

B. Franklin dezvoltă ideea *home rule* (autoconducerea și autodeterminarea politică a coloniilor), demonstrând că emigrarea englezilor în America (*Lumea Nouă*) însemna ruperea lor de la legile și Constituția Angliei; de aceea coloniștii nu pot fi considerați supușii coroanei engleze. El este primul care a numit provinciile nord-americane *state*.

În lucrările sale (*Cugetări despre libertate și necesitate, delectare și suferință*, 1725; *Calea spre belșug*, 1758 ș.a.) arată că omului, prin natura lui, îi sunt proprii dreptul la viață, la libertate și proprietate. De aceea omul trebuie să fie prezent în deplinătatea forțelor sale la viața publică și la cea politică. El a blamat sclavagismul și a apărut dreptul minorităților naționale, respingând, totodată, și privilegiile feudale.

Fiind după concepțiile sale democrat, Franklin se pronunța ferm pentru o democrație modernă care ar asigura dezvoltarea industriei și comerțului, în acest sens perfecționând regimul existent cu ajutorul reformelor. Ca mare iluminist, el apăra științele de amestecul teologiei. Propagarea cunoștințelor, propovăduirea toleranței religioase, a libertății conștiinței constituie, după părerea lui, un factor important al progresului social. Dezvoltarea rapidă a societății el o vedea nu numai în transformarea tuturor domeniilor ei de activitate, ci și în știința despre politică. El devine unul din coorganizatorii și primul președinte al „Societății cercetărilor politice”, funcția căreia era dezvoltarea cunoștințelor despre conducerea de stat și perfecționarea științelor politice.

Thomas Jefferson (1743–1826), iluminist american și filosof, este autorul proiectului *Declarației de Independență a SUA*, vicepreședinte al SUA (ales în anul 1796) și președinte al Statelor Unite ale Americii, fiind ales de două ori (în 1800 și în 1804), precum și unul dintre cei mai influenți dintre „părinții fondatori” ai Statelor Unite.

Jefferson a fost un filosof al politicii, care a promovat liberalismul clasic, republicanismul și separarea Bisericii de stat. Jefferson a fost autorul lucrării *Statutul Virginiei pentru libertatea religioasă* (1779, 1786), care a fost baza scrierii *Primului Amendament* al Constituției Statelor Unite și, totodată, parte a seriei primelor zece amendamente ale Constituției Statelor Unite (*The Bill of Rights*, 1791).

Numele lui Jefferson a devenit omonimul conceptului de *democrație jeffersoniană*, iar Thomas Jefferson însuși a fost atât fondatorul și liderul Partidului Democrat-Republican care a dominat scena politică americană pentru circa un sfert de secol, fiind precursorul Partidului Democrat de astăzi din Statele Unite.

Fundamentele general-metodologice ale doctrinei politico-juridice a lui Jefferson sunt teoria contractului social și teoria drepturilor naturale. De aici și reiese ideea suveranității poporului. Până la Revoluția Franceză Jefferson a utilizat teoria suveranității și în scopul fundamentării ideii înlăturării radicale a guvernelor indezirabile. De aceea învățătura lui politică era centrată asupra organizării democratice a puterii de stat și a drepturilor omului. Jefferson a fost un adept al formei republicane de guvernământ, respingând, din punct de vedere teoretic, teza lui Montesquieu cu privire la avantajele formei de guvernământ monarhice pentru statele care cuprind un teritoriu mare.

În calitate de temelie al drepturilor naturale sunt recunoscute libertatea și egalitatea oamenilor. Printre drepturile naturale, Jefferson include și libertatea conștiinței, libertatea gândirii, libertatea persoanei de a-și prezenta publicului propriile opinii. În tangență directă cu drepturile naturale ale omului, autorul *Declarației de Independență a SUA* elaborează primul sistem de învățământ, ce includea învățământul primar obligatoriu. Această concepție reprezenta o noutate chiar și pentru *Lumea Veche* (Europa).

În calitate de elemente indispensabile ale libertății gândirii, Jefferson recunoaște libertatea cuvântului și libertatea presei. În particular, și-a dobândit notorietate istorică afirmația lui Jefferson, potrivit căreia, dacă i-ar fi dat să aleagă între un guvern fără ziare și ziare fără guvern, el ar alege ziarul fără guvern. Fiind în primii ani în funcția de președinte al SUA, ani în care toate ziarul îl supuneau unei continue și acerbe critici, el a afirmat că va apăra presa chiar și în dreptul acesteia de a minți și a calomnia.

Thomas Paine (1737–1809), gânditor politic, filosof iluminist și democrat-revoluționar, a fost un emigrant englez care a avut un rol important în privința impunerii și popularizării ideilor de independență ale revoluției americane, fiind publicist și ideolog al acesteia. Ulterior se impune în viața politică a Franței revoluționare, fiind ales în calitate de deputat în *Conventul Național* (1792).

Principalele opere în care este expusă doctrina sa politică sunt *Drepturile omului* (1791) și *Conștiința trează* (1776). Este bine cunoscut și rolul pe care lucrarea lui *Simțul comun* (1776) l-a avut, ca atitudine simplă și pamfletară, în formularea și popularizarea ideilor autodeterminării în America colonială. Autorul găsește o deosebire între societate și stat, afirmând că societatea se constituie în virtutea necesităților oamenilor, iar guvernul – în baza neajunsurilor lor. El mai afirmă că societatea în orice împrejurare este un bine, guvernul chiar și în cel mai bun caz reprezintă doar un rău necesar, iar în cazul cel mai rău – un rău insuportabil. Alegerea este modalitatea în care între alegători și aleși se poate stabili o relație de fidelitate, prin organizarea de alegeri frecvente de care depinde forța guvernării și fericirea celor guvernați.

Thomas Paine afirmă că societatea și statul au cauze ale apariției și funcții diferite. Statul reprezintă rezultatul dezvoltării societății, făcându-și apariția în urma incapacității oamenilor de a-și organiza viața în societate în baza echității. Statul își face apariția în urma încheierii de către oameni a contractului social. În baza acestui contract puterea supremă în stat este deținută de către popor, care în temeiul unor alegeri generale delegă puterea organelor legislative. Cât privește drepturile civile ale omului, el arată ce acestea își fac apariția în urma constituirii statului și nu pot fi în contradicție cu drepturile naturale ale omului. Drepturile civile sunt dobândite de către om în virtutea calității de cetățean.

Analizând formele de stat, Paine deosebea pe cele „vechi” (monarhia) și cele „noi” (republica), iar în baza acestei clasificări erau puse principiile formării guvernării (ereditatea sau eligibilitatea). La baza

conducerii republicane, ca formă de guvernământ, se află suveranitatea populară, nefiind, printre altele, de acord cu teoria separației puterilor a lui Montesquieu. În baza contractului social poporul este în drept să instituie orice formă de organizare a statului, selectând și înlăturând de la putere, inclusiv prin intermediul revoluțiilor, componenta nominală a guvernului, în întregime sau parțial. În felul acesta, el apare ca precursor ideatic al concepției sufragiului universal.

Thomas Paine a avut poate o contribuție mai puțin originală, el preluând și popularizând îndeosebi ideile gânditorilor politici europeni (în special, ale lui Locke) și reducându-le la nivelul înțelegerii „simțului comun”. Parafrazând ideile revoluției engleze, în lucrarea *Drepturile omului* el preia ca fundament următoarele postulate care constituie esența drepturilor fundamentale: dreptul de a-și alege propriii conducători, dreptul de a-i îndepărta în cazul unei proaste guvernări, dreptul de a institui o guvernare nouă ș.a.

2. Concepțiile politice ale federaliștilor americani (Alexander Hamilton, John Adams și James Madison)

Ideea centrală ce unifica *grupul federaliștilor* este ideea unei puteri federale centralizate în SUA. La formarea ideilor federaliștilor au contribuit o serie de elemente, principalele dintre care sunt: a) lipsa unei politici coordonate a confederației, interne și internaționale, fapt care pune la îndoială ideea existenței unui stat unic; b) deciziile organelor federației, care îndeplineau funcția legislativă, executivă și judecătorească, aveau un caracter de recomandare; c) comunitatea de viziuni, care s-a format pe parcursul participării la războiul pentru independență; d) toți federaliștii, fiind mari proprietari latifundiași, stăteau pe poziții conservatoare, fiind susținători ai unor concepții elitiste: „Cei care sunt proprietari ai țării, trebuie să guverneze statul”.

Alexander Hamilton (1757–1804), considerat unul din liderii federaliști americani care se opuneau antifederaliștilor, aceștia având o antipatie față de puterea centralizată și o teamă că Constituția federală nu va putea asigura protejarea drepturilor și libertăților personale la care ei aspirau. În esență, patrimoniul politico-juridic al federaliștilor prezintă unele caracteristici antidemocratice. Cu toate acestea, multe dintre ideile lor, deținând o anumită doză de echilibru, și-au găsit locul în teoria și practica politico-juridică a SUA. Astfel, toți federaliștii americani considerau că este necesară puterea supremă a poporului în stat și că ea trebuie aplicată în scopul estompării deprinderilor și predispozițiilor dezagreabile ale unor indivizi.

În lucrările sale (*Motivele federalistului*, *Federalistul*) Alexander Hamilton socotea că funcția principală a statului este protecția proprietății. Fundamentul stabilității relațiilor sociale el îl vedea în activitatea unei așa-numite „categorii sociale alese” – „oamenii superiori”. Această categorie, potrivit concepției autorului american, este interesată cel mai mult de existența instituțiilor sociale și înfrânarea majorității. Astfel, el diviza oamenii în două mari grupuri: 1) categoria oamenilor ce ar include pe cei „aleși”, „bogați și de viță nobilă” și 2) categoria oamenilor ce include „majoritatea populației”, a „oamenilor inferiori”, iar în vederea instituirii stabilității social-politice, Hamilton propunea consacrarea constituțională a statutului acestor două categorii sociale – minoritate și majoritate.

Alexander Hamilton înaintea o serie de idei prin care se aduc unele precizări privind locul și rolul fiecărei puteri a statului, parțial preluate în practica constituțională a SUA: 1) puterea legislativă, propunând constituirea organului legislativ în baza bicameralismului. Membrii camerei superioare a organului legislativ urmau a fi aleși pe viață, din rândul „oamenilor superiori”, iar membrii camerei inferioare a organului legislativ trebuiau să fie aleși în baza unor alegeri directe; 2) puterea executivă, care trebuie să devină centrul puterii de stat. Șeful puterii executive urma să-i fie încredințate largi atribuții, inclusiv: a) competența de a numi în funcție persoane cu funcții de răspundere în stat; b) competența de conducător suprem al forțelor armate ale statului; c) drept de veto absolut etc. Mai mult chiar, Hamilton înaintea ideea alegerii pe viață a șefului puterii executive. Având în vedere competențele largi cu care este înzestrat șeful puterii executive,

în lucrările sale autorul îl numește „monarh”, chiar dacă nu acceptă ideea transmiterii prin moștenire a puterii statului.

Doctrina sa politică s-a format sub influența teoriei separării puterilor a lui Montesquieu, demonstrând că realizarea acestui principiu trebuie să asigure evitarea faptelor și deciziilor autoritare din partea puterii. Astfel, el apără ideea puterii centralizate îndreptate împotriva revoltelor claselor inferioare. Invocând pericolul anarhiei, Hamilton se pronunță atât împotriva tendințelor separatiste, cât și împotriva confederației, chiar și a celei organizate democratic.

Hamilton afirmă necesitatea instituirii unui control judiciar al constituționalității legilor. El se pronunță pentru constituirea unui mecanism prin intermediul căruia legile care contravin Constituției urmează a fi declarate nule, deoarece constituția reprezintă expresia voinței poporului, care este temeiul puterii statului. Este necesară, de asemenea, instituirea unei interpretări extensive a Constituției, esența căreia se rezumă la formula: „Cea ce nu este interzis de constituție, este permis”.

John Adams (1735–1826) a fost primul vicepreședinte (între 1789–1797) și al doilea președinte al SUA (între 1797–1801). El a fost unul dintre cei mai importanți susținători ai *Războiului de Independență* al Statelor Unite și unul din diplomații majori ai a. 1770. Privit, pe bună dreptate, ca unul dintre „părinții fondatori” ai SUA, el a devenit fondatorul unei importante familii de politicieni și istorici. L-a asistat pe Thomas Jefferson în elaborarea *Declarației de Independență* din 1776.

Fiind întotdeauna pregătit pentru a afirma năzuința sa de libertate, în lucrările sale *Novanglus* (1774–1775) și *Gânduri despre Guvern* (1776) el sublinia principiile libertății și ordinii pentru americani. A publicat o serie de eseuri (spre exemplu, *Discursuri despre Davila*, 1791) care comentau dezordinea civilă existentă în Europa, făcând referință specială la Revoluția Franceză. Scrierile lui (scrisori, cărți, jurnale ș.a.) au oferit importante date despre viața politică din acea vreme, demonstrând o minte bine organizată și, în același timp, un visător.

El a fost profund mișcat de ideile iluminismului european, fapt care și-a găsit reflectare în activitatea sa politică și, în special, în promovarea valorilor republicane. Acestea din urmă au fost expuse în lucrarea *Apărarea Constituției Statelor Unite* (1887) și în broșura *Gânduri despre guvernare* (1776). În această lucrare au fost înșirate unele idei privind libertatea americană, iar formă de guvernare respectivă ar trebui să fie aleasă pentru a atinge scopurile dorite, care sunt fericirea și virtutea pentru cel mai mare număr de oameni. De asemenea, el a sugerat că ar trebui să existe o separare a puterilor între executiv, judiciar și legislativ.

Manifestându-se ca adversar al conducerii majoritare și criticând aspru democrația, Adams tratează celelalte forme de conducere (monarhia și aristocrația) ca o întruchipare a despotismului, pentru că ele în aceeași măsură poartă vina pentru uzurparea drepturilor omului. În acest context, el analizează termenul de popor, arătând că majoritatea întotdeauna și fără excepție a uzurpat drepturile minorității (conducătoare). De fapt, spune el, poporul de acum se asuprește, deoarece o parte din el (minoritatea conducătoare) oprimă cealaltă parte (majoritatea condusă). El conchide în lucrările sale că forma mixtă este cea mai bună formă de conducere, în care există puterea executivă, puterea supremă aristocratică și „palata de jos a pământului”, iar toate acestea ar trebui să constituie o formă echilibrată a puterii publice. Totuși el recunoștea forma monarhică de conducere ca un element dominant în evoluția civilizației, fiind și un adept al unei democrații solide.

James Madison (1751–1836), federalist și democrat american, considerat un militant activ pentru lichidarea sclaviei. În 1809 și 1812 el este ales președinte al Statelor Unite ale Americii. El este „arhitectul constituției americane” și cel al *Bilului drepturilor* din 1791. A fost coautor, împreună cu John Jay și Alexander Hamilton, al documentului cunoscut sub numele de *Federalist Papers* (prima constituție a Statelor Unite), fiind, de asemenea, considerat „tată al Constituției” Statelor Unite ale Americii și unul din importanții fondatori ai țării.

Fiind unul din autorii publicației „Federalistul”, autorul american își determină în calitate de sarcină politico-juridică constituirea teoretică a mecanismului practic de activitate a statului, prin intermediul căruia este posibilă garantarea stabilității relațiilor social-politice. Posibilitatea instituirii acestei stabilități autorul o vede, în primul rând, în oportunitatea reprezentării intereselor politice ale „veșnicilor actori” ai tiraniei, în înlăturarea posibilității instaurării tiraniei de către unul (unii) dintre aceștia. În felul acesta, unul din primele elemente ale mecanismului statului ce contribuie la înlăturarea tiraniei și instituirea armoniei în relațiile din societate este forma republicană de guvernământ. Republica, din punctul de vedere al reprezentării intereselor tuturor categoriilor sociale, este cea mai bună formă de guvernământ. De altfel, în seria celor ce au elogiat opinia publică, ca bază a guvernării se înscrie și James Madison.

Un alt element al stabilității relațiilor sociale se constituie în urma instituirii în viața politico-juridică a democrației reprezentative. În opoziție cu democrația directă, în care potrivit doctrinei lui James Madison, există un mare pericol al instituirii tiraniei majorității, democrația reprezentativă prezintă avantajul posibilității armonizării intereselor „tuturor” cu interesul „câtorva”. La drept vorbind, Madison nu respinge posibilitatea folosirii elementelor democrației directe în calitate de element secundar al vieții politice a statului. Este de menționat și faptul că în viața politică a țării, nu fără aportul considerabil al lui Thomas Jefferson, era preferat mecanismul democrației directe.

Următorul element al formei organizării de stat, prin intermediul căruia era posibilă reprezentarea intereselor întregii țări și a intereselor fiecăruia dintre state în parte, o reprezenta forma federativă de organizare a statului. Aceasta reprezenta, totodată, și un element al mecanismului statului prin intermediul căruia se ofereau garanții suplimentare pentru înlăturarea tiraniei la nivelul fiecăruia dintre state. Și încă un element al armonizării intereselor sociale îl reprezenta, potrivit acestei doctrine, limitarea în timp a competențelor persoanelor cu funcții de răspundere și amovibilitatea (înlocuirea) acestora, în principal, în baza principiului eligibilității.

Un alt domeniu important al rezultatelor cercetărilor politico-juridice ale lui Madison ține de perfecționarea concepției „greutăților și contragreutăților” (*teoria echilibrului puterilor divizate*). Autorul american respinge ideea, înaintată de republicani, în conformitate cu care egalitatea puterilor în stat trebuie să fie garantată prin intermediul activității unor *convente*, instituite periodic, care să reprezinte un element al mecanismului „terței forțe” în raport cu ramurile puterii de stat. Autorul susține, astfel, necesitatea instituirii unui mecanism viabil al „greutăților și contragreutăților”, un element important al căruia trebuia să-l reprezinte și determinarea exactă a competențelor fiecăreia dintre ramurile puterii de stat. Este necesară și delimitarea exactă a competențelor fiecăruia dintre organele statului, în parte. În acest sens, un real și eficient mecanism prin intermediul căruia este posibilă siguranța vieții social-politice în raport cu tirania puterii legislative trebuie constituit în baza bicameralismului. Divizarea organului legislativ în două camere, va face din fiecare cameră o contragreutate în raport cu cealaltă cameră a Legislativului american.

Subiecte de autoevaluare

1. Descrieți semnificația luptei coloniilor americane pentru independență.
2. Evidențiați și analizați în comparație postulatele politice ale republicanilor și federaliștilor americani.
3. Apreciați aportul federaliștilor americani în constituirea federației americane.

Bibliografie selectivă

- Constituția Statelor Unite ale Americii 1787. București, 2002.
- Declarația de Independență a Statelor Unite ale Americii (adoptată în unanimitate de Congres, la 4 iulie 1776, la Philadelphia). București, 2002.
- Enciclopedia Blackwell a gândirii politice / Coordonator D. Miller. București, 2000.
- Fundamentele gândirii politice moderne (Antologie comentată). Iași, 1999.
- Nay O. Istoria ideilor politice. Iași, 2008.
- Pisier Év. Istoria ideilor politice. Timișoara, 2000.

- Râbca E., Zaharia V., Mărgineanu V. Istoria doctrinelor politice și de drept. Chișinău, 2005.
- Stanciugelu Șt. Istoria ideilor politice. P. II. București, 2002. [on-line] <http://filosofiepolitica.files.wordpress.com/2008/03/stefan-stanciugelu-idei-politice-2.pdf> (vizitat 23.01.2010).
- Străuțiu E. Evoluția ideilor politice (*Note de curs*). Sibiu, 2007. [on-line] <http://ru.scribd.com/doc/85017334/60313817-idei> (vizitat 21.07.2014).
- Varzari P. Istoria gândirii politice (*Note de curs*). Chișinău, 2011.
- Антология мировой политической мысли. В 5-ти томах / Рук. проекта Ю.Г. Семигин. Москва, 1997. [on-line] http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Polit/Sem/03.php (vizitat 16.01.2013).
- История политических и правовых учений: Электронная хрестоматия / Составитель: М.Н. Грачев. [on-line] <http://grachev62.narod.ru/hrest/content.html> (vizitat 13.09.2013).
- Хрестоматия по истории политических и правовых учений. Харьков, 1999. [on-line] <http://www.ukrreferat.com/index.php?referat=270&lang=book> (vizitat 16.01.2013).

TEMA XIII. GÂNDIREA SOCIAL-POLITICĂ ÎN TIMPUL REVOLUȚIEI FRANCEZE (1789–1794)

1. Ideile și ideologiile politice în timpul revoluției franceze

Marea Revoluție Franceză din anii 1789–1794 a fost o revoluție burgheză clasică. Ea a dat o lovitură distrugătoare orânduirii feudale absolutiste și a deschis calea spre dezvoltarea societății moderne. Cauza ei principală a constituit-o conflictul între forțele vechi medievale și cele noi, moderne, care au luat naștere în interiorul sistemului feudal. Expresie a acestui conflict au fost contradicțiile între starea „a treia” (burghezia, țărănimea, sărăcimea orășenească), care alcătuia 95% din populație, și două stări privilegiate (nobilimea și clerul). Viața oamenilor de rând a devenit insuportabilă: mizeria era și mai mare, iar abuzurile și fărâdelegile autorităților și *seniorilor* – o realitate permanentă. În fruntea luptei antifeudale s-a situat burghezia. În anii 1788–1789 în țară s-a creat o situație critică: monarhia, nefiind în stare să-și mențină pozițiile, a fost nevoită să facă cedări. După o întrerupere de 175 ani, la 5 mai 1789, au fost convocate *Statele Generale*. La 17 iunie 1789 deputații din partea stării „a treia” au proclamat *Adunarea Națională*, iar la 9 iulie – *Adunarea Constituantă*, încercarea guvernului de a o dizolva prin forță a servit drept imbold pentru declanșarea răscoalei populare de la 14 iulie 1789.

Prima etapă a revoluției (14 iulie 1789 – 10 august 1792) a început cu asaltul Bastiliei – simbol al absolutismului francez. Luarea Bastiliei a fost prima victorie a poporului răsculat și a inițiat Marea Revoluție Franceză. Lozinca ei principală a devenit „Libertate, egalitate, fraternitate!” și în curând ea s-a răspândit în întreaga țară, iar absolutismul a fost lichidat. Este adoptată **Declarația drepturilor omului și cetățeanului** (26 august 1789), care a proclamat egalitatea tuturor oamenilor în fața legii, precum și libertățile cetățenești. Pentru prima dată s-a declarat că poporul este purtătorul puterii supreme, iar proprietatea privată este intangibilă și sfântă.

Adunarea Constituantă a înfăptuit o serie de reforme progresiste: a fost lichidată împărțirea în stări sociale, a fost confiscată averea Bisericii, țară este divizată în 83 de departamente, sunt lichidate breslele, înlăturate multe obstacole în calea dezvoltării comerțului și industriei ș.a. La 14 septembrie 1791 Adunarea Constituantă a adoptat **Constituția**. Puterea regelui a fost limitată și pusă sub controlul Constituantei, Franța este proclamată **monarhie constituantă**, sub controlul Constituantei. Dar a rămas nerezolvată problema agrară, s-au păstrat principalele drepturi ale nobilimii, pământul, ca și mai înainte, era în mâinile *seniorilor*. Toate acestea acutizau situația și împingeau revoluția mai departe pe cale ascendentă. Marea burghezie căuta să ajungă la un compromis cu nobilimea și regele. Aceasta a stârnit nemulțumirea țărănimii, sărăcimii orășenești, burgheziei mici și mijlocii. Au apărut cluburi revoluționare (*iacobin, cordelier* s.a.), care deveneau centre de dirijare și organizare a mișcării revoluționare. Deci, la această etapă puterea a fost

cucerită de către marea burghezie, de *constituanți*, care tindeau spre un compromis cu nobilimea și se pronunțau pentru ideea unei monarhii constituționale.

În ajutorul vechiului regim, în 1792, a venit toată Europa feudală, astfel încât începe războiul de apărare al Franței revoluționare contra Europei monarhice. Chiar la începutul operațiilor militare acțiunile contrarevoluției interne și celei externe s-au contopit, însă a luat naștere o puternică mișcare populară patriotică pentru apărarea Patriei și este creată armata revoluționară. Mișcarea împotriva monarhiei s-a transformat într-o puternică răscoală populară, care la 10 august a răsturnat-o.

A doua perioadă a revoluției (10 august 1792 – 2 iunie 1793) a fost determinată de lupta între *girondini* și *iacobini*. Dacă **girondinii** (denumirea provine de la Departamentul Girond, de unde au fost aleși reprezentanții grupării în Adunarea Națională), reprezentau burghezia comercială, industrială și agrară și erau de **orientare republicană**, în timp ce **iacobinii** înfățișau interesele burgheziei mici și mijlocii, ale țărănimii și plebei orășenești. Ales în baza dreptului universal (al bărbaților), *Conventul* a proclamat, la 21 septembrie 1792, Franța republică. Monarhia a fost înlăturată, iar Ludovic al XVI-lea și regina Maria Antoaneta și suita lor – executați. Dușmanii externi, de asemenea, au suferit înfrângere la Valmy (20 septembrie 1792). Situația maselor populare se înrăutățește și iarăși izbucnesc răscoale țărănești și apar mișcări ale sărăcimii orășenești, iar în urma unei insurecții (31 mai – 2 iunie 1793), girondinii sunt înlăturați din Convent și puterea trece la iacobini.

A treia fază a revoluției (2 iunie 1793 – 27 iulie 1794) se caracterizează prin venirea la putere, într-un moment critic pentru republică, a **iacobinilor** (denumirea provine de la mănăstirea Sfântului Iacob, în biblioteca căreia se adunau de la început membrii grupării), care reprezentau interesele acelor păături sociale, revendicările cărora n-au fost satisfăcute anterior și care tindeau spre continuarea revoluției. Deci, instaurarea dictaturii revoluționare a **iacobinilor** avea o bază socială destul de pestriță, grosul căreia o constituia așa-zisa „starea a treia” (96% din componența populației franceze și în primul rând burghezia mică, țărănimea și pleba orășenească).

Prin legislația sa agrară *Conventul iacobin* le-a transmis țăranilor pământurile obștești și ale emigranților și a desființat toate drepturile și privilegiile feudale. Aceasta a determinat trecerea de partea iacobinilor a țărănimii. Prin **Constituția** din 1793, iacobinii au lansat ideea ca „scopul societății este fericirea generală”. Se preconiza o largă participare a maselor la viața politică prin intermediul votului universal și plebiscitului. Dar în lupta cu contrarevoluția internă și cea externă guvernul revoluționar se conducea de metode extraordinare, dictatoriale. Au fost constituite organe revoluționare: *Comitetul Salvării Publice* (puterea executivă), *Comitetul Siguranței Generale* (ordinea), *Tribunalul Revoluționar* (judecata), numiți „reprezentanți cu misiune”, care supravegheau activitatea revoluționară în provincii și pe front. Dictatura se efectua prin teroare în masă. *Conventul* a adoptat decretul despre mobilizarea întregii națiuni franceze la lupta cu dușmanii Patriei. Armata a fost reorganizată: voluntarii erau incluși în unități împreună cu militarii de profesie. Din rândurile maselor sunt numiți noi comandanți de oști. Au fost, de asemenea, adoptate decrete despre stabilirea prețurilor maxime la produsele alimentare, despărțirea Bisericii de stat și introducerea calendarului republican, în care lunile erau numite după fenomene ale naturii.

Deci, fiecărei etape a revoluției franceze i-a corespuns o anumită orientare social-politică, ceea ce i-a conferit acesteia o însemnătate istorică excepțională. Fiind după caracterul ei populară, democratică, revoluția franceză a pus capăt vechiului regim și prin aceasta a contribuit la stabilirea și dezvoltarea de mai departe a societății moderne.

2. Concepțiile politice ale constituanților, girondinilor și iacobinilor

Ideologia fiecărei grupări politice enunțate mai sus (a constituanților, girondinilor și iacobinilor) se baza pe învățăturile politice ale ilumiiniștilor francezi care foloseau, într-un mod sau altul, ideile propuse de

Voltaire, Montesquieu, Rousseau și altor gânditori francezi în realizarea măsurilor revoluționare și în elaborarea legilor constituționale și actelor normative.

Constituanții/constituționaliști (*Onorés de Mirabó* și *Emmanuelle Syés*), exprimând interesele marii burghezii și căutând un compromis cu nobilimea, s-au proslăvit prin cuvântările sale împotriva absolutismului și militau pentru instaurarea monarhiei constituționale după modelul englez. Dominația lor (14 iulie 1789 – 10 august 1792) a determinat adoptarea la 26 august 1789 de către Adunarea Constituantă a „Declarației drepturilor omului și cetățeanului”, care devine ulterior preambulul Constituției din 1791. La baza *Declarației* au fost puse principiile filosofiei iluminismului (drepturile naturale și inalienabile ale omului, confirmate dreptul la securitate și la proprietate, libertatea personalității, egalitatea tuturor în fața legii, principiul separației puterilor etc.).

Onorés de Mirabó (1749–1791) este cel mai de seamă ideolog al constituanților. El s-a proslăvit prin chemări spre unirea împotriva aristocrației și absolutismului. În pofida faptului că ura democrația, susținea cu tărie ideea egalității generale și a libertății.

Emmanuelle Joseph Syés/Sieyès (1748–1836) a fost un politician francez, unul dintre principalii teoreticieni ai Revoluției franceze și al primului imperiu francez. Un pamflet de-al său „Ce este starea a treia” din 1788, fiind o încercare de sinteză a gândirii iluminismului, a ajuns să devină manifestul Revoluției. Syés întitulează doctrina sa ca o „artă socială”, o „artă de a asigura și a lărgi bunăstarea națiunilor”. El promova ideea unității „stării a treia”, demonstrând că, spre deosebire de minoritatea privilegiată, această pătură a populației (mica burghezie, țărănimea și sărăcimea orașelor) constituie majoritatea națiunii franceze, căreia îi aparține în mod immanent suveranitatea. Gânditorul susține că poporul este izvorul puterii suverane, iar voința poporului este izvorul oricărei legislații și de aceea toate mijloacele, de care dispune poporul, sunt legitime. În acest sens, el propaga teza luptei continue desfășurată de „starea a treia” împotriva privilegiilor existente, căci acestea, privilegiile, contrazic rațiunea umană și sunt împotriva „binelui comun”.

Girondinii (*Jean Condorsés*), fiind purtătorii concepției republicane, reprezentau burghezia mijlocie și parțial marea burghezie, în special, a burgheziei industrial-comerciale. Liderii acestei grupări (curent/orientări) politice erau considerați *Jacque Brasseur* și *Jean Rolan*. Pentru platforma politică a girondinilor era caracteristic apărarea regimului republican, principiile suveranității populare, voinței comune ca bază a legislației etc. Din punct de vedere constituțional, girondinii urmăreau formarea unui guvern mixt, a unui guvern de compromis, contribuind, totuși, la instaurarea republicii. Prin actele normative adoptate a fost lichidată monarhia și dominația aristocrației burgheze, divizarea cetățenilor în „activi” și „pasivi” după censul de avere. Astfel, pentru prima dată în practica istorico-politică mondială a fost instaurată guvernarea reprezentativă republicană (10 august 1792 – 2 iunie 1793) într-un stat unitar.

Jean Condorsés (1743–1794) în activitatea sa politică se conducea de concepțiile iluministe despre natura umană și despre progresul rațiunii umane. Contribuind la elaborarea de către girondini a Constituției, care nu a devenit lege supremă a Franței, el, în spiritul ideilor lui Rousseau, susținea principiile suveranității populare, conform căreia orice cetățean ar dreptul să participe la realizarea acestui principiu.

Iacobinii (*Maximilien de Robespierre*, *Saint-Just*, *Jean Paul Marat*), instaurând dictatura revoluționară (2 iunie 1793 – 27 iulie 1794), își dădeau seama că pentru lichidarea definitivă a feudalismului și instalarea puterii poporului (a suveranității populare, a democrației reale) sunt necesare un șir întreg de transformări revoluționare. Regimul constituțional era văzut de ei în forma republicii democratice care, în afară de democrația reprezentativă, trebuia să contribuie la exprimarea voinței directe a poporului francez. Astfel, Constituția iacobină din 1793, fiind mai democratică decât prima Constituție (adoptată de constituanți în 1791), prevedea, printre altele, că actele legislative adoptate de Adunarea Legislativă (Constituantă) trebuie aprobate de alegători.

În concepția iacobină, votul universal era socotit o condiție importantă în dezvoltarea egalitară a cetățenilor. În această perioadă s-a proclamat dreptul la muncă, interzicând, concomitent, organizarea

uniunilor și adunărilor muncitorești. Unii simpatizanți ai Clubului iacobin au înaintat unele proiecte de restructurare a societății în baza comunității de avere. Anume în perioada dată au apărut termenii „comunism” și „comunist”, continuă activitatea „Cercului social” (în frunte cu *Nicolas de Bonville* și *Clode Foché*), a fost creată în mod forțat „Societatea egalilor”. Însă republica iacobină, care prezenta, de fapt, un regim de dictatură, nu a putut construi „domnia virtuții și echității” și promova în viață majoritatea libertăților democratice din motive bine cunoscute. Dictatura (revoluționară) iacobină, ducând până la un bun sfârșit revoluția burgheză, cade și este lichidată în rezultatul loviturii *termidoriene* (27 iulie 1784), *termidorienii* instaurând la putere mica și marea burghezie, putere confirmată de aceștia în cea de-a treia Constituție din 1795.

Maximilien de Robespierre (1758–1794), unul din discipolii lui Jean-Jacques Rousseau, este cunoscut contemporanilor săi ca „Incoruptibilul”, pentru că ducea o viață simplă. A fost una dintre cele mai cunoscute figuri și simboluri ale revoluției franceze. Avocat, el a fost ales deputat al *stării a treia*. A devenit cunoscut prin discursurile sale din *Clubul iacobin* și din *Procesul regelui*. A fost ales lider al acestei grupări radicale.

Robespierre rămâne un personaj controversat, prezentat de unii ca un idealist, iar de alții – ca un fanatic. În 1793 a provocat căderea grupului *girondinilor*. Adânc devotat cauzei revoluției, Robespierre spunea: „Pentru patrie s-a făcut neîndestulător, dacă nu s-a făcut totul”. Lider al *iacobinilor* și al *Comitetului Salvării Publice*, el a fost inspiratorul politicii de teroare împotriva adversarilor politici, care a dus la ghilotinarea nu numai a dușmanilor revoluției, dar și a multor revoluționari și oamenilor nevinovați (ulterior și a sa).

Din concepțiile lui politice se poate evidenția ideea că în conducerea societății trebuie de reieșit din principiul „autocrației poporului”, identificând revoluția cu războiul, iar teroarea trebuie folosită când este necesară. Din punctul de vedere al suveranității populare, ca formă de conducere poate fi numai republica democratică, unde funcționarii trebuie aleși pe un anumit termen, purtând răspundere pentru activitatea lor și făcând periodic un raport în fața poporului. Totodată, el înaintează ideea că în stat nu trebuie să existe o delimitare strictă între conducători și conduși, pronunțându-se împotriva politicianilor și parlamentarilor profesioniști, căci fiecare cetățean (simplu agricultor sau meseriaș) poate și trebuie să guverneze.

După Robespierre, în funcționarea statului trebuie să prevaleze trei principii: apărarea și asigurarea drepturilor naturale ale cetățeanului; dreptul lui de a participa în activitatea legislativului și deci la guvernarea statului; dominarea poporului în stat. Nefiind adeptul teoriei dreptului natural, el considera că proprietatea nu este un drept natural, ci numai un institut social, pentru că proprietatea este un drept convențional supus dreptului suprem – dreptului la existență.

Louis Antoine de Saint-Just (1767–1794) a fost unul din activiștii Marii Revoluții Franceze și ideologul terorii. În 1791 scrie lucrarea „Spiritul revoluției și a constituției în Franța”. El a propus propriul proiect al Constituției Franței, iar multe prevederi ale acestuia au fost incluse în Constituția adoptată în 1793, fiind concomitent unul din alcătuitoarii acesteia. Examinarea diverselor sisteme și proiecte/planuri ale construcției sociale și de stat a fost reflectată în lucrarea „Fragmente asupra instituțiilor republicane”, având ca teză principală subordonarea individului societății. În această lucrare poate fi observată influența „Republicii” lui Platon și al „Contractului social” al lui Rousseau.

Aflându-se sub influența unor tradiții socialiste utopiste, în schițele sale teoretice el tindea să prezinte tabloul unei societăți ideale într-un viitor nedeterminat, introducând, de altfel, cerința muncii obligatorii pentru toți cetățenii de la 25 până la 50 de ani și darea de seamă anuală în fața statului despre rezultatele muncii lor.

Jean Paul Marat (1743–1793) a fost medic, filosof și om de știință francez de origine elvețiană, cunoscut pentru implicarea sa în Revoluția franceză ca jurnalist radical și politician. Odată cu începutul

revoluției, s-a dedicat în întregime intereselor ei. Din august 1789 editează ziarul „Prietenul poporului”, în care erau exprimate revendicările maselor populare.

Importanța libertății, zicea Marat, constă în aceea de a învăța poporul să se supună numai legilor drepte și înțelepte, să se împotrivescă legilor nedrepte și să se ridice împotriva legilor tiranice. În același timp, Marat considera că poporul trebuie condus, că el are nevoie de un dictator care să-l conducă. El a fost primul care a chemat la teroare. A fost ales în Convenția Națională în 1792, iar în cadrul acesteia, ca lider al facțiunii radicale *montaguarde*, a dus o luptă îndelungată cu girondinii de dreapta, care s-a concretizat în răsturnarea de la putere a acestora din urma, în mai 1793.

În pamfletul „Cătușele robiei” autorul abordează unele probleme generale ce țin fenomenul despotismului, geneza căruia este legată de însăși natura umană. Apărând principiile democratice de organizare a puterii de stat, Marat arată că puterea supremă în orice stat aparține națiunii, că ea este izvorul oricărei puteri legitime. Drept că, în viziunea sa, puterea legilor este nu altceva decât o tiranie camuflată a minorității asupra majorității. Cât privește forma de guvernământ, el cerea numirea unui dictator suprem și alegerea Tribunalului pentru a se răfui cu „trădătorii” poporului. Ca și Robespierre, Marat apăra ideea formării unui guvern revoluționar împuternicit cu drepturi cât mai largi în interesele revoluției.

3. Doctrina politică a lui François Noël Babeuf și ideologia mișcării babuviste

François Noël Babeuf (1760–1797), supranumit Gracchus (numele tribunilor reformatori din Roma antică, a fraților *Tiberius* și *Caius Gracchus*, ideologi ai plebeilor), revoluționar, adept al comunismului utopic. Doctrina sa comunitarist-egalitaristă este cunoscută sub numele de „babuvism”. El este cel care a pus bazele și a condus complotul „Conspirația egalilor” (1796), urmărirea transformarea „egalității de drept” în „egalitatea de fapt” (costume la fel, locuințe la fel, alimentație comună etc.), prin interzicerea practicării comerțului și a orice nu putea fi pus la dispoziția tuturor. De asemenea, el urmărea restaurarea constituției iacobine din 1793.

El preconiza în viitoarea republică (societate) ideală desființarea proprietății private asupra tuturor categoriilor de bunuri, abolirea dreptului de moștenire și constituirea unei comunități naționale de bunuri. Alocarea resurselor, producția și repartitia bunurilor urma să se realizeze centralizat, la nivelul instituțiilor de conducere ale statului. Comerțul exterior devenea monopol de stat, iar comerțul cu metale prețioase era interzis. Toți membrii apti de muncă ai noii societăți aveau obligația de a depune o activitate utilă în locurile de muncă desemnate de conducere, potrivit principiului utilității sociale. Plata muncii urma să se facă nu prin salariu în bani, ci printr-o cantitate de bunuri necesare pentru consumul colectiv și individual, calculată și distribuită pe baza principiului egalității între indivizi.

Din septembrie 1794 Babeuf editează ziarul „Tribunul poporului”, în care se critică feudalismul, fiind convins că acesta poate fi răsturnat pe cale revoluționară, că pământul trebuie împărțit egal și predat în arendă sărăcimii de la sat, iar muncitorii – asigurați cu dreptul la muncă. El creează din mai mulți revoluționari nucleul viitoarei organizații „Conspirația celor egali” („Societatea egalilor”), având drept scop distrugerea pe cale revoluționară a sistemului sociopolitic existent și crearea orânduirii „egalității dintre oameni”.

Babuviștii și-au expus viziunea lor politică în documentul de program al mișcării intitulat „Manifestul egalilor”: procesul restructurării societății nu este o legitate, ci este ceva rațional; se promova reglementarea excesivă în viața socială a statului; se propaga ideea unui egalitarism primitiv, a unui comunism de „cazarmă”; funcțiile legislative și executive trebuie exercitate de către profesioniști ș.a. Așa-zisele „adunări de cenzură” ocupă un rol important în activitatea propagandistică, în organismul politic al societății comuniste, unde poporul discută și apreciază comportamentul și activitatea funcționarilor și, în caz de necesitate, a cetățenilor simpli.

Ideile comunist-utopice ale lui Babeuf au constituit o sursă permanentă de inspirație atât pentru gândirea economică și politică antiliberală, în general, cât și pentru practica social-politică totalitară. După unele opinii, concepția sa social-economică reprezintă unul dintre izvoarele teoretice principale ale unor doctrine moderne și contemporane, cum sunt anarhismul, leninismul și corporatismul. Socialismul asociaționist s-a dezvoltat la sfârșitul sec. al XVIII-lea și în primele decenii ale sec. al XIX-lea. Exponenții săi au criticat vehement rezultatele funcționării economiei de piață și au propus înlocuirea ei cu forme asociaționiste de organizare social-economică, caracterizate prin instituirea proprietății sociale asupra mijloacelor de producție, executarea în comun a muncii și repartitia echitabilă a veniturilor. Principalii reprezentanți ai socialismului asociaționist sunt *Henri de Saint-Simon*, *Charles Fourier* și *Robert Owen*, la care vom reveni mai jos.

Subiecte de autoevaluare

1. Stabiliți conținutul (natura) etapelor revoluției franceze în corespundere cu orientările lor ideologice.
2. Apreciați valorile revoluției franceze din perspectiva principiilor democrației contemporane.
3. Determinați esența concepțiilor politice ale constituanților, girondinilor și a iacobinilor și să o compare cu revendicările revoluției franceze.
4. Descrieți condițiile socioistorice care au determinat apariția mișcării babuviste și principiile de organizare ale societății comuniste.
5. Reevaluați importanța istorică a doctrinei politice a lui Fr.N. Babeuf.

Bibliografie selectivă

- Enciclopedia Blackwell a gândirii politice / Coordonator D. Miller. București, 2000.
- Nay O. Istoria ideilor politice. Iași, 2008.
- Pisier Év. Istoria ideilor politice. Timișoara, 2000.
- Stanciugelu Șt. Istoria ideilor politice. P. II. București, 2002. [on-line] <http://filosofiepolitica.files.wordpress.com/2008/03/stefan-stanciugelu-idei-politice-2.pdf> (vizitat 23.01.2010).
- Străuțiu E. Evoluția ideilor politice (*Note de curs*). Sibiu, 2007. [on-line] <http://ru.scribd.com/doc/85017334/60313817-idei> (vizitat 21.07.2014).
- Varzari P. Istoria gândirii politice (*Note de curs*). Chișinău, 2011.
- Миллер Д. Политические учения (Краткое введение). Москва, 2007.
- Мир философии. Книга для чтения. В 2-х частях / Составители: П.С. Гуревич и В.И. Столяров. Москва, 1991. [on-line] <http://www.twirpx.com/file/905214/>; <http://mposhuk.com.ua/item/159612883515/lang/ru> (vizitat 13.09.2013).
- Политология. Энциклопедический словарь / Общая ред. и составитель Ю.И. Аверьянов. Москва, 1993.
- Семигин Г. Ю. Антология мировой политической мысли. В 5-ти т. Москва, 1997. [on-line] http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Polit/Sem/03.php (vizitat 16.01.2013).
- Утопический социализм (Хрестоматия) / Общ. ред. А.И. Володина. Москва, 1982.
- Антология мировой политической мысли. В 5-ти томах / Рук. проекта Ю.Г. Семигин. Москва, 1997. [on-line] http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Polit/Sem/03.php (vizitat 16.01.2013).
- История политических и правовых учений: Электронная хрестоматия / Составитель: М.Н. Грачев. [on-line] <http://grachev62.narod.ru/hrest/content.html> (vizitat 13.09.2013).
- Хрестоматия по истории политических и правовых учений. Харьков, 1999. [on-line] <http://www.ukrreferat.com/index.php?referat=270&lang=book> (vizitat 16.01.2013).

TEMA XIV. CONCEPȚIILE POLITICE ALE REPREZENTANȚILOR FILOSOFIEI CLASICE GERMANE LA SFÂRȘITUL SEC. XVIII – ÎNCEPUTUL SEC. XIX

1. Immanuel Kant și filosofia sa socială

Immanuel Kant (1724–1804), filosof german, unul din cei mai mari gânditori din perioada iluminismului german și unul din cei mai mari filosofi din istoria culturii apusene. În același timp, ideile

politice ale gânditorului din Königsberg din Prusia Orientală (astăzi or. Kaliningrad, Federația Rusă) reprezintă o extensie a filosofiei sale morale. El speculează asupra distincției între *sfera fenomenală* (lucrurile așa cum ni se prezintă) a experienței sensibile (sau morale) și *sfera noumenală* (lumea sau lucrul în sine).

Vorbind despre concepția politică a lui Kant, este de menționat că el a dezvoltat ideea de „libertate” pornind de la concepțiile sale asupra moralei. Prin libertate el nu înțelege un liber arbitru lipsit de legi, ci libertatea de autodeterminare, de respectare conștiinței a legilor, care derivă din rațiune. Deviza lui Kant „îndrăznește să știi”, să ai curajul de a te servi de rațiune, a devenit deviza mișcării iluministe împotriva absolutismului. O societate liberă trebuie să fie alcătuită din cetățeni capabili de a înțelege democrația și de a gândi liber. În lucrarea elaborată către sfârșitul vieții, „Spre pacea eternă” (1795), Kant preconizează o comunitate a popoarelor, o federație universală alcătuită din state reprezentativ republicane, în care să fie eliminate conflictele de interese ce duc la război. Premisele unei ordini pașnice ar trebui să fie: 1) constituția republicană a statelor; 2) uniunea pacifică de state libere; 3) libera circulație a cetățenilor bazată pe un drept de ospitalitate. În aceste condiții ar fi posibil un tratat de pace universală, al cărui miez l-ar constitui legea morală derivată din concepția etică a lui Kant.

Relațiile dintre state ar trebui să aibă același caracter ca și relațiile între indivizi. O privire teoretică asupra istoriei universale a propus-o Kant într-o broșura a sa. Mai interesant este însă un mic studiu al său *Despre pacea permanentă*, în care Kant încearcă să demonstreze cum pe temeiul raporturilor concrete interumane și interstatale existente, s-ar putea ajunge la o pace permanentă, perpetuă, pe baza domniei legii în raporturile dintre state. Ca instrument al arhitecturii păcii, Kant a propus crearea unui organism internațional, a unei alianțe, în genul *Ligii Națiunilor* de mai târziu (organizație interstatală care a existat între a. 1919–1946; *Liga Națiunilor* – precursora *Organizația Națiunilor Unite*, fondată în 1945), căreia popoarele suverane să-i delege o parte din prerogativele lor în scopul asigurării securității fiecăruia. Premisa pentru realizarea păcii perpetue Kant o vedea posibilă numai dacă popoarele și oamenii au ca îndreptar principiile justiției și ale moralei, care se transpun, pe terenul practicii sociale, în conștiința datoriei.

În alte două lucrări, „Fundamentarea metafizicii moravurilor” (1785) și „Critica rațiunii practice” (1788), Kant prezintă sistemul său etic, care se bazează pe convingerea, că rațiunea este cea mai înaltă instanță a moralei. Din acest punct de vedere, există două moduri în luarea unei decizii dictate de voință: un imperativ condiționat sau ipotetic, care decurge dintr-o înclinare subiectivă și urmează un anumit scop individual, și un „imperativ categoric”, care se supune unei legi obiective, universal valabilă și necesară. Kant formulează astfel principiul „imperativului categoric”, considerat ca fundament al moralei: „Acționează în așa fel, încât maxima acțiunilor tale să poată fi impusă ca lege universală”.

Gândirea politică kantiană este dezvoltată și în lucrările „Conflictul dintre facultăți”, „Elementele metafizice ale justiției”, „Principii metafizice ale teoriei dreptului”, în care politica trebuie „să încline spre morală”. Însă convingerea politică a filosofului este că morala și politica trebuie să coreleze, să se afle într-o legătură strânsă.

În general, gânditorul german era preocupat de problemele politice din perspectiva iluminismului european. Lui îi aparține întâietatea în fundamentarea sistemică a liberalismului, considerând că ideologia liberală este unica platformă (politică) dreaptă de organizare a societății. Reflectând pozițiile ideologice și politice ale noii clase burgheze germane, Kant considera că individul este, în esență, o ființă capabilă de a fi „stăpân pe sine însuși” și de aceea nu are nevoie de vreo tutelă din afară. Personalității umane, scria el, îi este immanent atributul libertății, adică darul de a-și determina modul de comportament în societate, demonstrând astfel existența posibilă a unei reale armonii între individ și societate. Fiind adeptul transformărilor în societate, el optează pentru reforme, pentru o cale pașnică și, deci, pentru o soluție fără revolte sociale.

Un loc aparte în teoria politică kantiană problematica statului ocupă un rol major, fiind vorba despre geneza statului (el apare în rezultatul înțelegerii dintre oameni, numită de Kant „tratat primar”), despre scopul lui (apărarea și dezvoltarea drepturilor inalienabile ale cetățenilor), despre constituirea „societății civile de drept” (care este cea mai măreață sarcină a neamului omenesc), despre formele optime posibile de organizare a statului (sistemul republican, spune gânditorul, este cel mai legitim, iar în temeiul principiului separării puterilor monarhia, ca formă de guvernare, este compatibilă cu republica).

2. Probleme social-politice în sistemul filosofic al lui Hegel

Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770–1831) este cel mai important reprezentant al filosofiei clasice germane. În sfera preocupărilor sale enciclopedice a formulat aprecieri cu incidență sociologică prin aplicarea sistemului complex al categoriilor logico-filosofice la studiul vieții sociale. În acest sens, este recunoscut ca *fondator al dialecticii* concepută de Hegel ca „paradigmă” în explicarea dezvoltării întregii lumi spirituale, materiale și sociale. În concepția sa actul dialectic începe de la o abstracție nedeterminată (*teza*) care prin alteritate se transformă în natura (*antiteza*) și se încheie cu depășirea contradicției dintre natură și idee (*sinteza*) la nivelul abstracției finale îmbogățită cu încărcătura umană acumulată de parcurgerea celor *trei stadii*. Pe aceste repere explicative, Hegel a descoperit și formulat *principiile dialecticii*: unitatea și lupta contrariilor, trecerea cantității în calitate și negarea ca sens al dezvoltării și ca semn al progresului.

Istoria universală apare, în opera lui Hegel, ca un proces logic și progresiv rezultat al autodezvoltării. Procesul dezvoltării istorice se împlinește, de fiecare dată, cu „împăcarea contrariilor”, iar antiteza dintre familie și societatea civilă este „depășită” prin apariția statului. Ideea de societate civilă reprezintă treapta de mijloc pe drumul organizării sociale de la familie la stat. *Teoria societății civile* este expusă în operele „Principiile filosofiei dreptului sau elemente de drept natural și de știință a statului” și „Prelegeri de filosofie a istoriei”. Destinul *conceptului de societate civilă* în opera lui Hegel trebuie judecat de pe un palier teoretic în care statul apare ca întruchipare absolută a ideilor universale de libertate, dreptate și moralitate. Totodată, statul exprimă ideea de întreg, de unitate civilă deplină și reprezintă un factor unic de stabilitate socială și politică.

În *Prelegerile de filosofie a dreptului* gânditorul german stabilește că la baza constituirii societății civile se află *trei momente esențiale*: deplina coerență între trebuințele individuale și sistemul trebuințelor sociale; asigurarea libertății individuale; alături de ocrotirea proprietății, impunerea unei puteri administrative care să aibă grijă de interese particulare și comune ale societății. Este necesar să precizăm că filosoful german a așezat omul în centrul preocupărilor sale juridice, l-a definit ca subiect al filosofiei morale și l-a transformat în cetățean, ca membru deplin al societății civile.

Referindu-se la ideea de stat Hegel și-a imaginat o structură piramidală de organizare politică și administrativă. În prefața „Prelegerilor de filosofie a istoriei” a oferit un top *cratologic* în cadrul căruia locul suprem revine monarhului. Următorul nivel este ocupat de funcționarii de stat și guvernanți, iar ultimul loc revine corporațiilor și stărilor. Este evident că, pentru prințul idealismului, cum a fost numit deseori Hegel, organizarea internă a statului este o chestiune profund rațională și ține de o ordine logică *a priori* stabilită.

Relația individului cu statul este mediată de societatea civilă, în sensul că realizarea idealurilor individuale este în strânsă legătură cu satisfacerea intereselor comune ale cetățenilor. Cu alte cuvinte, libertatea individuală se obține printr-un exercițiu intuitiv, în urma căruia voința individuală se supune de bună voie interesului general, adică puterii statale. Armonia în societate și constituirea unei organizări sociale profund etice, crede Hegel, este rezultatul punerii de acord a intereselor individuale și subiective cu interesul general și obiectiv al statului. În spirit etic, profesorul de la Heidelberg mizează pe puterea societății civile: de „a veghea” ca monarhia constituțională, care este formă ideală de organizare a statului,

să nu alunece în tiranie, statul rămânând ceea ce a fost dintotdeauna, adică „întruchiparea ideii divine pe pământ”.

Observăm că *filosofia politică* hegeliană are un profund caracter moral. Hegel acordă națiunilor dreptul de a-și făuri istoria, afirmând că interesele particulare sunt tributare satisfacerii intereselor statale. Idealul unității particularului cu universalul, în plan istoric și politico-administrativ, este dus mai departe de Hegel atunci când susține că „statul este condiția exclusivă a atingerii scopului și binelui particular”.

Trebuie să reținem că Hegel a fost, în primul rând, un *filosof idealist*, a cărui gândire nu a încremenit la nivelul unui cult al statului, adică la nivelul spiritului obiectiv; el a fost profund și definitiv atașat de *ideea absolută*. Una din nuanțele subtile ale spiritului universal se referă la spiritul-națiune. Fiecare popor are propria sa istorie ghidată de un spirit național specific, care atinge cea mai înaltă formă de exprimare în cadrul statului-națiune. Fiecare popor are constituția pe care o merită. Națiunile au o evoluție proprie și se dezvoltă gradual, trecând prin etapele de creștere, maturitate și declin. Dacă spiritul subiectiv aparține entităților individuale, iar spiritul obiectiv este specific contextelor sociale, spiritul absolut iese în evidență ca stadiu înalt de dezvoltare metafizică. Locul suprem în cadrul acestei evoluții e rezervat de Hegel artiștilor și filosofilor, singurele entități capabile să se simtă confortabil în cercul restrâns al gândirii pure.

Sistemul filosofic hegelian constituie vârful de lance al idealismului filosofic german. Este adevărat, Hegel a acceptat, spre finalul vieții, soluția monarhiei constituționale ca modalitate ideală de guvernare. Filosoful german a emis însă idei cu caracter general-uman și a elaborat o filosofie a dreptului profund etică. I s-a părut rațional lui Hegel să construiască un sistem de organizare politică după modelul *cetății* ateniene din Grecia antică. I s-a părut natural să acorde maxime prerogative reprezentantului absolut al statului și nu filosofului, contrar procedurilor lui Platon din dialogul „Republica”. În a sa filosofie a istoriei Hegel a apărut punctul de vedere al unui stat ideal considerat ca entitate subiectivă transcendențială care își are propria rațiune de a fi. Cu o constituție mai apropiată de realitatea ontologică de cât de realitatea social-politică, ideea statului hegelian a devenit forma cea mai grăitoare de manifestare a „raționalului în sine și pentru sine”, statul fiind expresia etică a libertății umane.

3. Ideile politice ale lui Fichte și Schelling

Johann Gottlieb Fichte (1762–1814) este unul din succesorii lui Kant. În operele *Bazele doctrinei științei* (apărută în prima versiune în 1794); *Sistemul moralității* (1798), *Destinația omului* (1800) a avansat ideea posibilității dispariției statului dizolvat în societate ca urmare a generalizării, la nivelul tuturor segmentelor de opinie, a normelor morale promovate de cultură și civilizație specifice păturilor sociale superioare. În *Critica oricărei revelații* se arată că moralitatea, ce domină din adâncul ființei sale întreaga personalitate spirituală, constituie o trăsătură a reformatorului moral, iar lucrarea *Cuvântări către națiunea germană* a avut un rol deosebit de mobilizator în redeșteptarea sentimentului național al tuturor germanilor.

Fichte pornește de la gândirea lui Kant, din care își însușește, în primul rând, acel principiu criticist, conform căruia libertatea constituie principiul absolut. Privită în ansamblul ei, concepția filosofico-politică a lui Fichte apare ca o încercare de fundamentare și demonstrare în manieră științifică a ideii de libertate pe care, desigur, i-a inspirat-o Marea Revoluție Franceză. Dar realizarea libertății ca scop al mișcării istorice a omenirii, reclama după autorul „doctrinei științei” mijloace cu totul diferite, chiar opuse celor puse în joc de Iluminism. Aceștia se angajaseră într-o acțiune de emancipare a omenirii, care urmează să fie condusă către limanul fericit al libertății, printr-o nouă formulă de organizare socială a vieții, ca urmare a difuzării filosofiei la nivelul tuturor straturilor sociale. Fichte abandonează această procedură, oarecum populară, a Iluminismului, punând la contribuție spre înfăptuirea idealului libertății mijloacele mai elevate ale unei științe filosofice abstracte, făcută din concepte cu totul altele decât ale simțului comun, care face apel la intuiție ca la un dat excepțional.

Între idealul de libertate al lui Fichte și cel dezordonat și anarhic al mișcării „Sturm und Drang” (*Furtună și Avânt*) se deschide o prăpastie de netrecut. Fichte visează o libertate în sens mai mult vag romantic, care se produce și se reproduce pe sine prin sine. Libertatea, depășindu-și permanent propriile sale creații care ar putea s-o limiteze, constituie principala forță a progresului, respingând totuși ideea de activitate arbitrară, irațională în esența sa. Libertatea lui Fichte se definește ca fidelitate față de rațiune și ordinea sa. Ea este perseverare a rațiunii în ea însăși, dar și o educație cu o largă deschidere socială, căci libertatea personală nu se poate obține decât în cadrul colectivității, care se asociază pe indivizi. Atomismul social al Iluminismului este străin gândirii lui Fichte, atrasă mai degrabă de exigență romantică a totalității.

După Fichte, libertatea nu se poate obține în mod individual, izolat; ea poate fi asigurată doar omenirii ca totalitate, fiind rezultatul efortului ei comun. Întrebarea gânditorului german este următoarea: dacă lucrurile alcătuiesc o lume separată, independentă, supusă legilor rigide ale determinismului, cum poate fi această lume cadrul exterior în care se realizează libertatea umană, cum poate să devină conținutul acestei lumi material al acțiunii omenești libere. Domeniul realității, în care este valabil principiul cauzalității, nu poate constitui locul de manifestare al libertății. Dacă libertatea este absolutul, așa cum credea Kant, atunci adevărata realitate nu e ceea ce este, ci ceea ce trebuie să fie.

Libertatea însăși constituie, după Fichte, o realitate ideală. Ea nu este o realitate în sensul de ceva împlinit, ci ceva care se împlinește, o activitate care permanent se face, ce tinde permanent să se realizeze pe ea însăși. Tocmai pe acest motiv, libertatea nici nu poate fi ceva de natură materială, ci numai de natură spirituală. Această activitate se produce numai pe ea însăși. Își scoate creațiile din ea însăși, căci în afara sa nu mai există nicio altă realitate.

Scopul acțiunii este întotdeauna un lucru ideal, o necesitate care încă nu există, dar vrea să fie. Aceasta pentru că lumea lucrurilor reglată de legile determinismului să devină penetrabilă în fața acțiunii omenești libere, trebuie să apară drept un produs al conștiinței omenești însăși, o proiecție în afara legilor gândirii omenești. Abia în felul acesta lumea devine transparentă pentru om, care o poate cunoaște și pătrunde până în intimitatea sa. Ambiția filosofică a lui Fichte va fi aceea de a demonstra că lumea lucrurilor nu este decât un produs al conștiinței omului, condiția pe care și-o pune libertatea însăși pentru propriul ei exercițiu și propriul ei progres. Lui Fichte i se pare că astfel legitimează mai convingător decât Kant primatul rațiunii practice asupra rațiunii pure, primat ce oferă garanția libertății morale.

Friedrich Wilhelm Schelling (1775–1854), filosof german, a fost, în prima perioadă a activității sale, unul din reprezentanții de seamă ai idealismului german, dar mai târziu a devenit tot mai influențat de romantism. În primele sale lucrări filosofice intitulate „Asupra posibilității unei reforme a filosofiei în genere” (1794) și „Despre Eu ca principiu al filosofiei” (1795), el dezvoltă în continuare ideile lui Fichte. Schelling încearcă să repună natura în drepturile ei și în opera „Ideal asupra unei filosofii a naturii” (1797).

Schelling încearcă să creeze un sistem filosofic nou al *idealismului obiectiv*, precum și un curent denumit „*filosofie pozitivă*”, adică o filozofie, care prețuind și subliniind și elementele neraționale, emotive, ale existenței, întrește „filosofia negativă”, pur rațională. Prin aceasta, el definește existența omului ca formă de prezență a conștiinței de sine în absolut; esența umană, dimpotrivă, – ca activitate creativă liberă. În fine, pentru sistemul său de gândire a elaborat conceptul de „*filosofie a identității*”, în care Dumnezeu se identifică cu forțele și legile universului. Mai târziu, renunțând la această abordare *panteistă* (concepție filosofică monistă care identifică divinitatea cu întreaga materie, cu forțele și legile universului).

Valoarea morală supremă, în opinia lui Schelling, este libertatea: „Începutul și sfârșitul oricărei filosofii este libertatea”. Ce este *Eul* pentru fiecare dintre noi? După Schelling, *Eul* este subiectul tuturor cunoștințelor sale – subiectul psihologic. *Eul* și *non-eul* sunt termeni corelativi, adică ei nu pot exista de sine stătător unul față de altul.

O problemă importantă ce l-a preocupat pe filosoful german a fost cea a vocațiilor spirituale ale omului, moravul, spiritul și sufletul. Schelling își pune scopul să creeze o „filosofie populară”, care ar fi

accesibilă pentru toți, numită „epocile mondiale”, pe care însă nu a terminat-o. Această filosofie trebuia să vizeze trei epoci – trecutul, prezentul și viitorul.

Schelling a înțeles bine rolul științei în dezvoltarea societății, considerând-o atotputernică. De aici apare și problema libertății omului de știință. Este insuficient ca acesta să dispună de cunoștințe bogate, deoarece ele pot să slujească nu numai binelui, ci și răului. De aceea, după Schelling, știința și omul de știință au nevoie de orientarea morală respectivă. Gânditorul german considera că sistemul său filosofic este atotcuprinzător, dat fiind că în el sunt cuprinse trei elemente – natura, Dumnezeu și omul. În majoritatea concepțiilor filosofice anterioare, natura lipsește. Sub acest aspect, sistemul filosofic a lui Schelling poate fi numit „filosofia naturii”.

Schelling admitea posibilitatea că în caz de război e posibilă stabilirea unei păci veșnice între state prin intermediul unui *tratat de pace*. În acest sens, el face o încercare de a-și expune principiile generale, reieșind nu din procesul de dezvoltare a noțiunilor, ci din studierea realității propriu-zise. Spre exemplu, pentru Schelling *ideea de unitate (europeană)* se exprimă prin reconcilierea totală a popoarelor europene („este obiectivul esențial”), prin cooperarea liberă între stat și Biserică, baza unității durabile a continentului în fața pericolelor care îl amenință „dinspre Răsărit”.

La fel, el condamna, deopotrivă, tendința Bisericii de a adopta forme de organizare caracteristice statului, ca și tirania statală dornică de a impune uniformizarea spirituală. Considera că adevărata unitate (a popoarelor) e posibilă doar prin religie, menirea statelor fiind să protejeze principiile religioase care permit uniunea popoarelor pe temeiul comunității convingerilor spirituale. Schelling propune instituirea unei *federații europene*, a unei *curți de justiție internaționale*, care să asigure supunerea statelor membre unor legi comune și durabilitatea *constituțiilor politice* garantate reciproc.

Subiecte de autoevaluare

1. Descrieți trăsăturile specifice ale vieții social-politice a Germaniei la sfârșitul sec. XVIII – începutul sec. XIX.
2. Distingeți factorii social-politici determinanți în apariția filosofiei clasice germane.
3. Evaluați problema kantiană despre pacea eternă între popoare.
4. Apreciați concepția hegeliană despre societatea civilă.

Bibliografie selectivă

- Dicționar de scrieri politice fundamentale / Coord. L. Ștefan-Scalat. București, 2000.
- Din istoria gândirii filozofice. P. II (De la antichitate la renaștere). Manual / Red. științ. M. Bulgaru. Chișinău, 1999. [on-line] http://tempus2010.usm.md/ManualePDF/IstFilos_2.pdf (vizitat 23.01.2010).
- Enciclopedia Blackwell a gândirii politice / Coordonator D. Miller. București, 2000.
- Nay O. Istoria ideilor politice. Iași, 2008.
- Pisier Év. Istoria ideilor politice. Timișoara, 2000.
- Stanciugelu Șt. Istoria ideilor politice. P. II. București, 2002. [on-line] <http://filosofiepolitica.files.wordpress.com/2008/03/stefan-stanciugelu-idei-politice-2.pdf> (vizitat 23.01.2010).
- Străuțiu E. Evoluția ideilor politice (*Note de curs*). Sibiu, 2007. [on-line] <http://ru.scribd.com/doc/85017334/60313817-idei> (vizitat 21.07.2014).
- Varzari P. Istoria gândirii politice (*Note de curs*). Chișinău, 2011.
- Мир философии. Книга для чтения. В 2-х частях / Составители: П.С.Гуревич и В.И. Столяров. Москва, 1991. [on-line] <http://www.twirpx.com/file/905214/>; <http://mposhuk.com.ua/item/159612883515/lang/ru> (vizitat 13.09.2013).
- Антология мировой политической мысли. В 5-ти томах / Рук. проекта Ю.Г. Семигин. Москва, 1997. [on-line] http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Polit/Sem/03.php (vizitat 16.01.2013).
- История политических и правовых учений: Электронная хрестоматия / Составитель: М.Н. Грачев. [on-line] <http://grachev62.narod.ru/hrest/content.html> (vizitat 13.09.2013).
- Хрестоматия по истории политических и правовых учений. Харьков, 1999. [on-line] <http://www.ukrreferat.com/index.php?referat=270&lang=book> (vizitat 16.01.2013).

TEMA XV. DOCTRINA LIBERALISMULUI CLASIC LA SFÂRȘITUL SEC. XVIII – PRIMA JUMĂTATE A SEC. XIX

1. Doctrina politică liberală și semnificațiile ei

Doctrinile și ideologiile semnificative ale sec. al XVIII-lea și al XIX-lea au fost conservatorismul, liberalismul și socialismul, iar ideologiile sec. al XX-lea – fascismul și comunismul. Fiecare dintre acestea au exercitat influențe în plan politic, economic și cultural asupra Europei. Liberalismul este unanim considerat a fi, cronologic, cea dintâi teorie socială a civilizației moderne. Geneza, conținutul și formele de manifestare ale liberalismului au fost și rămân inseparabile de particularitățile dezvoltării și de starea societății din câteva țări din Europa de Vest, începând cu sec. al XVI-lea și din fostele colonii britanice din America de Nord, din prima parte a sec. al XVII-lea.

Valorile liberale fundamentale sunt libertatea individuală, creativitatea individuală, responsabilitatea și independența personală, respectul drepturilor indivizilor, egalitatea în fața legii. Respectiv, liberalismul este definit prin *patru concepte de bază*: *libertatea individuală* (este definită ca fiind dreptul de a acționa fără nicio constrângere impusă din exterior, cu condiția să nu afecteze drepturile și libertățile legitime ale celorlalți indivizi); *proprietatea privată* (proprietatea este dreptul individului de a dispune de rezultatele activităților sale, de bunurile care-i aparțin. Proprietatea include dreptul la viață și cel de a dispune de propriul corp. Dreptul individului la securitate și rezistență la opresiune derivă din acestea); *responsabilitatea individuală* (principiul responsabilității individuale proclamă individul ca singur răspunzător pentru acțiunile sale proprii) și *egalitatea în fața legii* (egalitatea în fața legii derivă din principiul responsabilității individuale: fiecare individ răspunde pentru propriile fapte, indiferent de avere, sex, naționalitate, profesie sau alte caracteristici individuale sau sociale).

Elementele componente fundamentale ale concepției liberale sunt: *individualismul*, care consacră primatul individului față de colectivitate; *cultul libertății*, înțeles ca trăsătură care atribuie tuturor oamenilor aceleași posibilități de inițiativă și afirmare, respinge orice motivație cu privire la inegalitatea predeterminată dintre ființele umane; *universalismul*, care afirmă unitatea morală a speciei umane și acordă o importanță secundară specificului istoric al asociațiilor și formelor culturale pe care le adoptă anumite popoare; *perfectibilitatea*, adică afirmarea capacității de corecție și de progres a instituțiilor sociale și a organizării politico-economice a societății grație înzestrărilor naturale ale omului. Aceste și alte trăsături au impus o viziune specifică despre om și societate, care a asigurat liberalismului o identitate teoretico-ideologică precisă, ce transcende varietatea tipurilor și a formelor sale istorice.

În accepția sa cea mai comună, prin **liberalism** se înțelege o concepție despre stat, conform căreia statul are puteri și funcții limitate și, ca atare, el se opune statului absolut. Drept reacție la liberalism a apărut **doctrina politică conservatoare**, care a fost fundamentată de către gânditorul englez Edmund Burke (1729-1797) în lucrarea „Reflecții asupra revoluției din Franța” (1790).

Liberalismul este o doctrină politică și economică care proclamă principiul libertății politice și economice a indivizilor și se opune colectivismului, socialismului, etatismului și, în general, tuturor ideilor politice care pun interesele societății, statului sau națiunii înaintea individului. Individul și libertățile sale constituie elementul central al întregii doctrine liberale, ceea ce exprima o nouă orientare a burgheziei și capitalismului european: de la revoluție și radicalism spre evoluție și cumpănare, accentul fiind pus spre păstrarea și consolidarea celor cucerite anterior, iar statul și dreptul sunt considerate ca etape finale ale dezvoltării sociale.

Nucleul liberalismului clasic îl reprezintă teoria limitelor puterilor statului, derivate din presupunerea drepturilor sau intereselor individului, precedente formării puterii politice, dintre care nu poate lipsi dreptul la proprietatea individuală. Liberalismul este *doctrina statului minimal*. Spre deosebire de

anarhiști, pentru care statul este răul absolut și deci trebuie eliminat, liberalii cred că statul este tot un rău, dar unul necesar și de aceea el trebuie conservat între anumite limite și pe cât posibil restrânse.

Într-un sens strict, liberalismul, numit „clasic”, este un curent filosofic născut în Europa sec. al XVII-lea și al XVIII-lea, în care pleacă de la ideea că fiecare ființă umană are, prin naștere, drepturi naturale pe care nicio putere nu le poate impune și anume: dreptul la viață, la libertate și la proprietate. Premisa filosofică esențială a statului liberal o constituie doctrina drepturilor omului, care afirmă că omul, toți oamenii fără discriminare, au în mod natural, anumite drepturi fundamentale, ca dreptul la viață, la libertate, la siguranță, la fericire, drepturi pe care statul trebuie să le respecte și să le garanteze împotriva oricărei posibile încălcări din partea altcuiva. Ca urmare, liberalii vor să limiteze prerogativele statului și ale altor forme de putere, oricare ar fi forma și modul lor de manifestare. În sens larg, liberalismul proslăvește construirea unei societăți caracterizate prin: libertatea de gândire a indivizilor, domnia dreptului natural, liberul schimb de idei, economia de piață pe baza inițiativei private și un sistem transparent de guvernare, în care drepturile minorităților sunt garantate.

Liberalismul, ca atare, este un termen ce acoperă *trei orientări*: un sistem de valori întemeiat pe drepturile individului (dimensiunea valorică), un mod de organizare a economiei (dimensiunea economică) și, totodată, o filosofie politică (dimensiunea ideatică). La fel, în literatura științifică se pot depista *trei abordări* în analiza liberalismului: 1) *liberalismul ca un ansamblu de anumite instituții, metode, principii și proceduri de conducere a societății*, care ar da posibilitatea de a promova o politică (politici) liberală la nivel statal în toate sferele vieții sociale; 2) *liberalismul la nivelul unor mișcări social-politice de anumite partide și alte forțe politice* în diferite faze ale dezvoltării societății și 3) *liberalismul ca curent ideologic* reprezentat în diferite perioade istorice de forțe sociale destul de diversificate. Altfel spus, liberalismul trebuie privit sub toate unghiurile de vedere: politic, economic, filosofic, istoric, juridic, spiritual etc.

Există mai multe *curente de gândire liberală* care se diferențiază într-un mod mai precis prin fundamentele lor filosofice, prin limitele asigurate statului și prin domeniul asupra căruia ele aplică principiul libertății. *Liberalismul politic* este doctrina care vizează reducerea puterilor statului la protecția drepturilor și libertăților individuale, opunându-se ideii de „stat providențial”. Indivizii sunt liberi să își urmărească propriile interese atât timp cât nu afectează drepturile și libertățile celorlalți. *Liberalismul economic* este doctrina care proclamă libera concurență pe piață, neintervenția statului în economie și are ca principiu fundamental proprietatea individuală.

Pentru liberalism cu principiul unui „laissez-faire” nesupus niciunor îngrădiri, diferențele sociale și economice nu sunt un rău în sine, ci semnul unei societăți care funcționează, al unei activități economice sănătoase. Libertatea și egalitatea sunt, fiecare în parte, valorile centrale ale liberalismului, și respectiv, ale democrației. Liberalismul este mai degrabă o linie majoră a gândirii politice, în timp ce democrația este o metodă de guvernare. Liberalismul are în vedere îngrădirea puterii în scopul promovării individului, iar democrația promovează individul prin lărgirea accesului la putere. De aici și apar diferențe între cele *două forme* ale liberalismului: *liberalism conservator* și *liberalism radical*.

Conform liberalismului, statul e văzut ca un rău necesar: fiind un rău, chiar dacă necesar, statul trebuie să intervină cât mai puțin posibil în sfera de acțiune a indivizilor. Și la Kant și la Smith, doctrina limitelor, îndatoririlor statului se bazează pe primatul libertății individului față de puterea suverană și, în consecință, pe subordonarea sarcinilor suveranului, drepturilor sau intereselor individului. Tema libertății individuale ca unic obiectiv al statului și cea a statului ca mijloc, nu ca scop în sine. Liberalismul, ca teorie a statului, este modern, în vreme ce democrația, ca formă de guvernare, este antică.

În plan istoric, doctrina liberalismului clasic (puterea și maiestatea poporului; autoritatea și neatârarea parlamentelor; libertate; rezistență; excludere; abdicare; înlăturare etc.) a apărut și s-a dezvoltat în lupta cu alte doctrine ideologice (socialismul utopic, socialismul revoluționar, socialismul de stat ș.a.). Privite istoric, liberalismul și democrația sunt procese antitetice: liberalismul își propune ca țintă limitarea

drastică a domeniului de exercițiu al puterii, în schimb democrația vizează permanenta extindere a acestui domeniu, până la suprapunere cu societatea. Și liberalismul și democrația au ca punct de plecare o concepție individualistă asupra societății, dar cu deosebirea ca nu concep individul în același mod. De regulă, liberalismul valorizează individul sub specia libertății și a singularității destinului, pe când democrația își reprezintă individul sub specia egalității și a destinului solidar.

Criza liberalismului a dat naștere *doctrinei neoliberalismului*, prin care se înțelege astăzi o doctrină economică, consecventă, liberalismul politic fiind doar o modalitate de actualizare a acestuia, nu mereu necesară. Diferența dintre cele două principii devine mai clară dacă ne imaginăm cui li se opun ele: democrația se opune guvernării autoritare, iar liberalismul – totalitarismului. Framântările din cadrul doctrinei liberale s-au soldat cu apariția mai multor variante ale neoliberalismului: liberalismul „nostalgic”, liberalismul „organizat” și liberalismul „social”. Liberalismul a fost confruntat, în fiecare epocă istorică și în fiecare societate care i-a adoptat principiile și valorile, cu un larg evantai de probleme.

2. Liberalismul englez (Jeremy Bentham și John Stuart Mill)

Schimbările istorice din Anglia în plan politic și social din a doua jumătate a sec. XVII și-au găsit expresia și în gândirea politico-juridică, care încerca a explica, justifica și susține transformările sociale. Sporește interesul pentru așa domenii de cercetare, ca rolul individului în dezvoltarea societății, activismul individului, proprietatea privată și apărarea acesteia etc. Se vehicula ideea că în acțiunile sale individul este ghidat atât de impulsuri spontane, cât și de calcule premeditate în vederea obținerii unor beneficii maxime. În cadrul *curentului utilitarist*, aceste concepte capătă o conotație specială.

Începuturile liberalismului englez și european s-au făcut remarcate în disputa dintre *Edmund Burke* și *Charles James Fox* (1749–1806). În vreme ce Burke a ales să apeleze la tradiții, punând astfel bazele conservatorismului, Fox se interesa mai degrabă de libertatea individului față de stat și de orice formă de represiune. Liberalismul s-a impus cu timpul, pentru că unii autori au dezbătut problematica liberalismului în strânsă legătură cu problemele economice, *John Stuart Mill* reușind să dea o formă finală a doctrinei liberale.

Jeremy Bentham (1748–1832) în lucrările *Fragment on Government, Introducerea la principiile de morală și legislație*, (1789), *Tratat de legislație civilă și penală* (1802), *Cartea sofismelor* (1824), *Deontologia* (1834), fiind influențat de filosofii iluminiști francezi, a îmbinat abordarea empirică cu cea rațională.

La baza doctrinei politico-juridice a lui Bentham stau *patru principii*: 1) sensul activității umane este obținerea plăcerii și excluderea suferințelor; 2) cel mai adecvat criteriu de apreciere este criteriul utilității; 3) moralitatea se bazează pe ceea ce aduce plăcere pentru un număr cât mai mare de indivizi; 4) scopul dezvoltării societății este maximizarea binelui comun prin armonizarea intereselor individuale cu cele colective. În final, autorul ajunge la ideea că scopul suprem este „cea mai mare fericire a celui mai mare număr”, scopul legii fiind „cel mai mare folos pentru cel mai mare număr”. Statul și dreptul, astfel, sunt un sistem de echilibru între interesele fiecăruia și interesele comunității în care trăim. Menirea legiuitorului este de a cântări avantajele și inconvenientele, pentru a legifera ceea ce duce la maximum de utilitate. Legea va fi respectată dacă va prezenta pentru cel ce o urmează mai multe avantaje decât dezavantaje.

Autorul nu face distincție între drept și lege. Cei ce deosebesc dreptul de lege, acordă dreptului un caracter ilegal, în asemenea caz, dreptul ar fi dușmanul rațiunii și ceea ce distruge guvernul. Bentham tratează legea ca ceva negativ, deoarece restrânge libertatea, ceea ce este neplăcut pentru individul liber. Legea însă este necesară ordinii sociale și o guvernare bună presupune legi adecvate. Interesele individului se reflectă în asigurare din partea legii și garantare din partea guvernului. Atât guvernarea, cât și legea urmăresc scopul bunăstării comunității. Legea poate fi și rea, dacă impune obligații inutile. În asemenea

caz, trebuie de examinat dacă e mai periculos să încalci legea decât să te supui și dacă răul cauzat de respectarea legii e mai mare sau mai mic decât răul cauzat de nesupunere.

Bentham susține ideea revoluției franceze, dar nu putea fi de acord cu întemeierea schimbărilor pe dreptul natural. El prezintă o critică vehementă *Declarației franceze a drepturilor omului și cetățeanului*, calificând-o drept o operă metafizică, care, vorbind de drepturi naturale, de fapt, conține un nonsens. Dreptul natural este doar o ficțiune. Drepturile naturale, inalienabile, nici nu au existat. Dreptul natural (drept subiectiv) poate fi în mod analogic examinat ca beneficiul asigurat unui individ de către alți indivizi care se află în starea naturală.

Statul nu a apărut din contractul social, deoarece acest fapt nu poate fi demonstrat. Admitem că avem un guvern apărut din contractul social. În asemenea caz, indivizii au convenit să se supună guvernului, ceea ce pare dubios. Plus la toate, făcând o ficțiune că a fost semnat un contract, trebuie să existe un motiv pentru care ne respectăm obligațiile contractuale. Și acest motiv, spune Bentham, este utilitatea. Mai mult chiar, trebuie să existe un guvern care să tălmăcească contractul și deci nu putem utiliza acest contract în explicarea provenienței guvernului. Altfel spus, contractele derivă de la guvern și nu guvernul de la contracte. Existența guvernului este fundamentată pe utilitate.

În problemele organizării puterii de stat Bentham ia poziția democrației, criticând, în special, monarhia ereditară. Forma de guvernământ trebuie să fie republica. Puterea de stat trebuie separată în trei ramuri distincte, dar care funcționează interdependent și cooperează reciproc: legislativă (un parlament monocameral), executivă (constituită pe principiul numirii de către parlament și, respectiv, cu responsabilitatea în fața acestuia) și judecătorească (judecători aleși care se supun numai legii). Dacă ramurile puterii ar fi total independente, atunci permanent între acestea ar apărea conflicte.

În *Cartea sofismelor* Bentham încerca să critice practica de guvernare și mijloacele utilizate de guvernanți. Pornind de la faptul că sofismele reprezintă argumente avansate sau subiecte puse la discuție pentru a sugera, sau posibilitatea de a produce un efect înșelător ori de a induce o opinie eronată, autorul încearcă a le denunța prin clasificarea lor în categorii. De fapt, el apare ca adeptul neintervenționismului statului în economie și intervenționismului în domeniul social, în special, în vederea asigurării minimumului de viață și instruirii păturilor social vulnerabile. Este cunoscut ca unul din promotorii egalitarismului relativ, accentuând că relativa egalitate este justificată prin utilitate.

O contribuție considerabilă o are autorul în dezvoltarea dreptului internațional. Nu există o lege care ar reglementa comportamentul unei națiuni, lege ce urmează a fi respectată de către fiecare națiune în orice caz generic. Dacă asemenea lege ar exista, atunci ea ar trebui să cuprindă în mod obligatoriu o serie de principii utilitare. Abținerea de la cauzarea de daune altei națiuni, acordarea maximum de avantaje altei națiuni, semnarea în caz de război numai a acelor acorduri care pot cauza minimum de pagube – este în propriul beneficiu.

John Stuart Mill (1806–1873) este autor al multor opere (*Sistem de logică inductivă și deductivă* (1843), *Principii de economie politică* (1848), *Despre libertate* (1859), *Utilitarismul* (1863), *Subjugarea femeii* (1869) *Autobiografie* (1869) ș.a.), în care moderează utilitarismul radical promovat de Bentham. O acțiune este dreaptă în măsura în care tinde să aducă fericire și este incorectă în caz contrariu. Noțiunea de fericire, la fel ca la Bentham, echivalează cu cea de plăcere. Mill consideră însă calculul plăcerilor lui Bentham o absurditate.

El spunea că omul se deosebește de celelalte creaturi prin capacitatea sa de a raționa și de a decide cu privire la mijloacele și scopurile activităților sale. Prin ridicarea omului la statutul de ființă spontană și creatoare, Mill a considerat individualismul ca scopul cel mai de preț al acestuia. Pentru a atinge această stare ideală, omul trebuie să beneficieze de libertate: libertatea de exprimare și evaluare a opiniilor și dorințelor. Scopul desăvârșirii individului este desăvârșirea societății, pentru că cu cât mai mare este gradul

de individualitate, cu atât mai mare este și gradul de civilizație al unei societăți, garantând astfel „fericirea întregii comunități”.

Mill considera că problema fundamentală a societății engleze moderne era conformitatea acesteia, exprimată prin interese, speranțe și activități aparent identice. Pentru a împiedica o tiranie a maselor ce ar fi putut rezulta din acest fapt – una dintre marile probleme care ar putea apărea într-o democrație, statul trebuia să ia anumite măsuri de precauție, care să protejeze minoritățile și libertățile acestora. El crede, așadar, în democrație, dar doar atâta vreme cât societatea nu a atins încă starea ei ideală. Democrația este cea mai bună formă de stat. Pentru ca oamenii și societatea să se poată desăvârși, este nevoie de participare și competență.

Libertatea este baza oricăror instituții juridice. Orice persoană are nevoie de siguranță și garanții că nu vor exista imixtiuni în alegerea sa liberă. Astfel, scopul principal al legilor este apărarea securității și libertății. Individul va acționa liber însă atât timp cât aceasta nu afectează pe ceilalți, în caz contrar va trebui să răspundă. Restrângerea libertății urmărește scopul doar de a preveni prejudiciul adus altora.

Gânditorul englez arăta că intervenția excesivă a statului în economie este riscantă, deoarece duce la stimularea pasivității individului, încât aceștia vor aștepta de la puterea publică soluționarea unor probleme care în mod normal pot fi soluționate independent. Se pierde simțul libertății, conștiința demnității personale, responsabilitatea pentru ceea ce se întâmplă în jur.

Pentru a asigura o dezvoltare durabilă, statul trebuie să garanteze libertățile individuale tuturor membrilor comunității, fără excepții. Această garantare se realizează prin impunerea unei ordini, ceea ce semnifică și supunere din partea individului. Mill califica supunerea față de stat drept un lucru necesar, înțelegând prin aceasta respectarea drepturilor și intereselor legitime ale altor indivizi, dar și a obligațiilor stabilite prin lege. Supunerea față de lege nu încalcă, ci amplifică libertatea. Sub un alt aspect, ordinea permite a se manifesta inițiativa individuală în contextul inițiativei comune, ceea ce constituie o precondiție obligatorie pentru dezvoltare. Fundamentarea instituțiilor juridice pe baza libertății individuale creează o dependență corelativă a statului de libertatea individuală și „abilitatea de a forma comunitatea”. Statul nu este nici mai rău nici mai bun decât indivizii din care se compune.

Toți oamenii, indiferent de sex sau de clasă socială, trebuie să participe la procesul electoral. Mill trece factorul competență doar celor mai înțelepți, virtușilor și celor instruiți, indiferent de averea lor. Doar ei pot reprezenta poporul în parlamente, în locurile în care se dezbate pe teme controversate și în care se încearcă a se găsi adevăruri.

Criticii utilitarismului argumentau că morala nu este bazată pe consecințele acțiunii (precum susțineau utilitariștii), ci pe un concept general și fundamental de justiție. Mill apreciază această teză ca principala antiteză a utilitarismului. El încearcă a fundamenta justiția pe utilitate, prezentând două argumente de bază: a) toate elementele morale în noțiunea de justiție sunt dependente de conceptul de utilitate socială; b) dacă justiția nu ar fi legată de consecințele acțiunilor, atunci conceptul de justiție nu ar fi atât de echivoc precum este.

Cea mai bună formă de guvernare este cea reprezentativă, în care poporul, sau cea mai mare parte a acestuia (prin reprezentanți aleși periodic) deține puterea de stat. Democrația poate genera însă tirania majorității, prin instaurarea opiniei majoritare drept dominantă în societate. Aceasta duce la o tiranie în raport cu cei ce nu au reușit să se impună ca majoritate – minoritatea. Și mai periculoasă apare tirania comunității în privința anumitei persoane. Pentru succesul unei guvernări reprezentative, este necesar ca poporul să participe la guvernare, să respecte anumite obligații, să exercite unele funcții stabilite de către stat și, totodată, să susțină autoritățile în realizarea obiectivelor lor.

Fiind adept al teoriei separației puterilor, Mill menționează importanța strictei delimitări a puterii legislative de cea executivă. Puterea legislativă este cea care garantează ca reprezentanții puterii executive să-și îndeplinească funcțiile fără abuz de putere. Puterea executivă trebuie să aducă la îndeplinire și să supravegheze respectarea legilor.

Așadar, forma reprezentativă de conducere a statului propusă de Mill se caracterizează printr-o supremație a elitelor, limitată temporal. În plus, gânditorul englez se declară în favoarea dreptului de vot pluralist, persoanele educate dispunând, datorită competențelor care le revin, de mai multe voturi. Această teorie a fost deseori supusă criticilor, mai ales în ceea ce privea credința lui Mill într-o mântuire a lumii.

3. Liberalismul francez (Benjamin Constant și Alexis de Tocqueville)

Benjamin Constant (1767–1830) a fost un gânditor, scriitor și om politic francez (de origine elvețiană), unul dintre primii gânditori politici care s-a autodenumit liberal. În 1815, în timpul celor 100 de zile, se aliază lui Napoleon, care îl numește membru în *Consiliul de Stat* și este însărcinat să redacteze *Actul adițional* care face din Franța de până la căderea lui Napoleon un stat cu o formă de guvernământ reprezentativ de tip liberal. În timpul celor 100 de zile redactează lucrarea *Principii de politică aplicabile tuturor guvernelor reprezentative*.

Opera sa e vastă și tratează toate temele majore ale filosofiei politice liberale: egalitatea formală, libertatea, opoziția comerț – război, guvernarea reprezentativă, neutralitatea puterii, separația stat – societate, supremația ideilor ș.a. Cea mai concisă formulare a crezului său politic și filosofic este dată în prefața pentru *Amestecuri de literatură și politică*, apărută în 1829: „Am apărut 40 de ani același principiu: libertate în toate – în religie, în filosofie, în literatură, în industrie, în politică; și prin libertate înțeleg triumful individualității, atât asupra autorității care ar vrea să guverneze despotic, cât și asupra maselor care reclamă dreptul de a aservi minoritatea majorității”.

Cele mai importante lucrări ale lui Benjamin Constant sunt: *Despre forța guvernului actual al Franței și despre necesitatea de a i se alătura*, o replică la *Reflecțiile* lui Edmund Burke apărută în 1796; *Despre spiritul de cucerire și de uzurpare*, un pamflet antinapoleonian publicat în 1814 și urmat în același an de *Reflecții asupra Constituțiilor, distribuția puterilor și garanțiilor într-o monarhie constituțională*; *Colecție completă de lucrări publicate asupra guvernului reprezentativ și constituția actuală*, formând un fel de curs de politică constituțională, apărută în 1818; *Amestecuri de literatură și politică*, apărută în 1829; *Memorii asupra celor 100 de zile*, publicată în 1822; *Despre libertatea anticilor și modernilor*, cel mai cunoscut text al său, inițial fiind un discurs rostit la *Ateneul Regal* în 1819; în sfârșit, o monumentală lucrare în 5 volume consacrată religiei, ultimele două apărând abia în 1831.

Anticii, scria Benjamin Constant, urmăreau o împărțire a puterii sociale între toți cetățenii. Asta numeau ei libertate. Modernii urmăresc securitatea posesiunilor private, numind libertate garanțiile acordate prin intermediul unor instituții, acestor posesiuni private. Pe de altă parte, la popoarele antice era caracteristică *libertatea politică* (dreptul cetățeanului de a participa la realizarea puterii de stat – la rezolvarea problemelor războiului și ale păcii), în timp ce la popoarele civilizate moderne a apărut *libertatea civilă* în locul celei politice epuizate, dispărute, care prezintă un anumit grad de independență față de stat, iar individul a căpătat un șir de drepturi calitative noi. Dacă în societățile antice individul era independent în viața publică și sclav în viața privată, apoi în societățile civilizate, contemporane, libertatea are o semnificație mai restrânsă, mai îngrădită. De aceea astăzi se cere afirmarea unei libertăți mai depline, a unei libertăți civile, cetățenești, asigurată de către stat.

Spre deosebire de Ch. Montesquieu, Constant propune divizarea puterilor în stat în cinci și nu în trei: regală, executivă, reprezentativă sau a palatelor părilor, opiniei publice sau a palatei inferioare și judecătorească. Totodată, el se pronunță pentru lărgirea drepturilor autoconducerii locale, evidențiind astfel și puterea municipală care trebuie să fie independentă de celelalte cinci puteri ale statului.

Alexis de Tocqueville (1805–1859) a fost un gânditor politic, istoric și scriitor francez. În lucrările sale „Despre democrația în America” (1835–1840, în 2 volume), „Despre sistemul penitenciar în Statele Unite și despre aplicarea sa” și în „Vechiul regim și revoluția” pune problema centrală privind compatibilitatea dintre nobilime și democrație, evoluția umanității spre era democrației. Problema este cea

a cauzelor egalității și a consecințelor ei asupra civilizației. Paradoxal, dar autorul nu consideră statul american un exemplu pentru țările europene, ci le oferă doar material de gândire despre acest posibil viitor al lor, pentru a extrage maximum de avantaje și minimum de inconveniente ale acestui nou sistem de guvernare, precum este democrația. Astfel, el este considerat unul dintre filosofii politici care au prevăzut cu o uimitoare luciditate evoluția societății democratice moderne.

El este convins că în perspectivă sunt posibile *două tipuri de guvernare* – democratică și absolută, unde guvernarea democratică înlocuiește gradual aristocrația, iar progresul pe calea democrației înseamnă și o evoluție spre realizarea egalității între oameni. Pentru gânditor democrația în context politic constituie un sistem reprezentativ, iar în plan social – o societate în care egalitatea este acceptată ca prima valoare socială.

Nucleul democrației, după Tocqueville, este principiul egalității cu ale sale particularități de bază (caracter universal, îndelungat, mica dependență de voința cetățenilor etc.). El pune soarta libertății individuale în dependență de perspectivele dezvoltării democrației și egalității, făcând, totodată, deosebire între noțiunile de libertate și egalitate, fiindcă atitudinea oamenilor față de ele este diferită (oamenii întotdeauna, reieșind din interesele lor, dau prioritate egalității și nu libertății). Ca atare, libertatea și, în special, libertatea politică se deosebește în mod radical de egalitate, deoarece existența omului în condiții de libertate cere de la el multe eforturi. Gânditorul este convins că democrația contemporană este posibilă numai în unitatea strânsă dintre egalitate și libertate. Fiind și un sociolog comparatist, care, studiind diferite societăți, încearcă să găsească generalul, specificul și particularul, astfel încât el apare ca un *futurolog* (*viitorolog*), prezicând mai multe evenimente și procese ce urmau să aibă loc în Europa și în America de Nord.

Tocqueville arată că America nu constituie pentru Europa un model demn de urmat (democrația americană generează individualism și egoism, o slabă preocupare pentru problemele publice, o luptă sălbatică pentru accederea la putere, iar caracterul egoist al societății, apatia față de responsabilitățile publice, atomizarea societății etc. sunt datorate individualismului excesiv). El explică faptul că populația respinge o nouă formă de guvernare prin trecutul continentului european. În Europa statele au fost întotdeauna centralizate, această guvernare pe baza monarhiilor fiind menținută din generație în generație. Spre deosebire de Europa, America nu a avut un trecut în care monarhii erau singurii conducători: ei făceau legea, valabilă desigur, numai pentru supușii lor.

Analizând evoluția Europei, dând ca exemplu Franța, Alexis de Tocqueville ajunge la concluzia că pericolul cel mai mare îl constituie reinstaurarea unei puteri centrale, cu adevărat absolute. Autorul consideră că acesta este pericolul, care trebuie cunoscut pentru a fi evitat. Pe această linie, Tocqueville ajunge din nou la întrebarea dacă egalitatea e compatibilă cu celălalt principiu fundamental al democrației – libertatea – și răspunsul e negativ: sporirea egalității se face întotdeauna în detrimentul cuiva. O soluție posibilă, la paradox, sugerată de Tocqueville, constă în restaurarea corpurilor intermediare existente înainte de Revoluție (parlamente locale, asociații civice și politice etc.). Acestea ar permite individului izolat să reziste autorității centrale și „imperiului moral al majorității”. Numai un atare aranjament instituțional ar putea atenua tendința irezistibilă către un nou despotism, a cărui trăsătură definitorie e „blândețea”, a cărui imagine este schițată profetic de Tocqueville, fiind o sinteză între conformismul opiniei publice și centralismul birocratic, adică între ceea ce gânditorul francez identifică ca fiind, în epocă, specificul democrației americane și a celei franceze.

Istoria politică modernă este înțeleasă de Tocqueville ca o tendință generală, continuă și inevitabilă spre egalitatea condițiilor sau democratizare. Egalitatea condițiilor înseamnă, în primul rând, instaurarea unei egalități de drept între indivizi în locul unei jurisprudențe distincte pentru fiecare stare sau ordin, cum se întâmpla în *Vechiul Regim*. În al doilea rând, egalitatea condițiilor înseamnă mobilitate socială potențială ca urmare a abandonării principiului eredității. În sfârșit, egalitatea condițiilor înseamnă o puternică și

continuă aspirație spre egalitate ce ia locul viziunii ierarhice tradiționale asupra societății. Însă egalitatea condițiilor nu semnifică și dispariția diferențelor și inegalităților economice și sociale dintre indivizi. De fapt, spune Tocqueville, principiul democratic impune o egalitate imaginară în ciuda inegalității reale dintre aceștia. Or, acest refuz al inegalității în societățile moderne prezintă un pericol: cu cât se cred și se doresc mai egali, cu atât indivizii din societatea democratică sunt, în mod paradoxal, mai slabi, mai izolați, mai dependenți, căci dacă fiecare este la fel de bun ca oricare altul, singurul arbitru și criteriu al adevărului acceptabil tuturor trebuie găsit în exteriorul fiecăruia, și anume, în judecata opiniei publice sau în judecata celor mai mulți (cazul democrației americane) ori în delegarea unor puteri asfixiante administrației publice centrale (cazul Franței).

4. Liberalismul german (Wilhelm von Humboldt și Lorenz von Stein)

Punctele de pornire ale liberalismului în Germania au fost evenimentele din Hambacher (1832) și revoluția de la 1848 în statele germane. Aceste și alte evenimente au favorizat apariția ideilor privind monarhia constituțională, suveranitatea populară și republica parlamentară. Ulterior, liberalismul german s-a dezvoltat, combinând curentele precedente liberale și democratice și împărțindu-se în liberalism progresiv, în facțiuni liberale și național-liberale.

Wilhelm von Humboldt (1767–1835) este liberal prusac, lingvist și reformator al sistemului de învățământ german. El este cel mai mult amintit astăzi în Germania pentru contribuția sa la reformele sistemului de învățământ ale sec. XIX. Ca membru al guvernului reformei educaționale, el a creat Gimnaziul umanist și a fondat Universitatea din Berlin care îi poartă numele. În reformele sale de învățământ, Humboldt a extins rolul statului în anumite privințe, în speranța de educare a cetățenilor care ar avea capacitatea de a ridica nivelul de individualism și de încredere în sine.

Unii autori vorbesc despre liberalismul teleologic al lui Wilhelm von Humboldt care punea (împreună cu J.S. Mill) un mare accent pe educația și perfecționarea capacităților individului. Lucrările „Experiența stabilirii granițelor activității statului” și „Gânduri la încercarea de a defini limitele de acțiune ale statului” au ca idee principală corelația între om și stat sau „individualismul umanistic”. El își propune drept scop găsirea celor mai prielnice condiții pentru om în stat, acordând atenție diferențierii societății (civile) și statului, iar esența diferențierii constă în deosebirile dintre sistemul de instituții al statului.

El este un luptător pentru libertatea individuală completă și limitează rolul statului doar la securitatea externă. Humboldt a formulat doctrina despre individualitate. Credea că în fiecare individualitate este ascuns secretul oricărei existențe, exprimând pentru prima dată această idee de diversitate. Statul, după Humboldt, ar trebui să fie limitat numai de instituirea securității interne și externe. Orice includere a statului în problema bunăstării cetățenilor este imposibilă fără intervenția sa în toate sectoarele vieții umane. O astfel de implicare a statului, de care se temea Humboldt, va limita libertatea personală și va împiedica dezvoltarea unui sau altui individ. Scopul suprem, care ar trebui să definească limitele acțiunii statului, gânditorul german l-a trasat în dezvoltarea universală a individualității.

Humboldt susține că singura sursă de progres într-o societate liberală este interacțiunea liberă între oameni liberi. El credea că ființa umană trebuie să depună eforturi pentru autocultivare în cadrul societății pentru dezvoltarea lor deplină. De aceea statul trebuie să pună în aplicare legile necesare pentru libertatea individuală și proprietatea privată. Dar acest lucru nu înseamnă ca statul să se înlocuiască cu o creștere a unei birocrății care înăbușă diferențele individuale și care are o tendință profundă de a păstra în creștere și de a se reproduce pe ea însăși.

Lorenz von Stein (1815–1890), cunoscut liberal german, istoric, economist și critic al ideilor socialismului și comunismului utopic. În lucrările sale („Noțiunea despre societate”, „Învățătura despre administrare”, „Prezentul și viitorul științei despre drept în Germania”, „Socialismul și comunismul în Franța contemporană” ș.a.) promovează consecvent ideile liberalismului european. Semnificația

liberalismului lui Stein constă în faptul că în fruntea doctrinei sale social-politice a pus problema despre individ, drepturile și proprietățile lui. Motivul principal, care îl face pe individ să acționeze, autorul îl vede în tendința spre autorealizare, esența căreia este dobândirea, prelucrarea și înmulțirea binelui și a fericirii. Orice bun produs de individ îi aparține lui, devine inviolabil, iar această inviolabilitate a bunurilor și este dreptul, iar dreptul unit cu individul într-un tot întreg prezintă proprietatea.

Problema comunității (a societății) apare la Stein din cauza că omul singur nu poate să se autorealizeze izolat de alți oameni, iar punctul inițial de orânduire al oricărei societăți este împărțirea proprietății. De aici gânditorul ajunge la concluzia că societatea se împarte în clase și grupuri, iar lupta dintre clasele sociale l-a preocupat pe Stein, încât el s-a interesat de ideea socialismului și comunismului utopic.

Statul, după Stein, este forma superioară a societății care are alte scopuri și modalități de organizare decât statul. Acesta din urmă este un organism personificat de voință generală și de aceea trebuie să servească generalul, ceea ce înseamnă că anume statul asigură libertatea. Statul și societatea, sprijinindu-se pe principii opuse, sunt contrapuse și influențează unul asupra altuia. Statul, găsindu-se deasupra societății, trebuie să rămână și îndrumătorul ei.

Conform concepției politice a lui Stein, statul își îndeplinește funcțiile sale în cazul când puterea executivă va servi de nădejde puterea legislativă, iar aceasta este garanția transformării statului simplu în stat de drept, iar forma optimală a statului de drept poate fi monarhia constituțională, care servește interesele generale și nu interesele egoiste ale unor clase aparte.

Subiecte de autoevaluare

1. Specificați condițiile social-istorice și politice ale apariției doctrinei liberalismului clasic.
2. Identificați variantele și direcțiile dezvoltării concepției liberale în sec. XIX.
3. Gistingeți legătura dintre liberalismul sec. XX și cel de la mijlocul sec. XIX.
4. Relatați despre originea concepției liberalismului.
5. Analizați în comparație ideile politice ale reprezentanților liberalismului clasic englez, francez și german.
6. Deduceți formațiunile politice din Republica Moldova care promovează valorile doctrinei liberale.

Bibliografie selectivă

- Ball T., Dagger R. Ideologii politice și idealul democratic. Iași, 2000.
- Carpinski A. Doctrină politică contemporană (tipologii, dinamică, perspective). Iași, 1992.
- Doctrină politică (concepție universală și realități românești) / Coord. A. Mungiu-Pippidi. Iași, 1998.
- Enciclopedia Blackwell a gândirii politice / Coordonator D. Miller. București, 2000.
- Fundamentele gândirii politice moderne (Antologie comentată). Iași, 1999.
- Nay O. Istoria ideilor politice. Iași, 2008.
- Pisier Év. Istoria ideilor politice. Timișoara, 2000.
- Râbca E., Zaharia V., Mărgineanu V. Istoria doctinelor politice și de drept. Chișinău, 2005.
- Stanciugelu Șt. Istoria ideilor politice. P. II. București, 2002. [on-line] <http://filosofiepolitica.files.wordpress.com/2008/03/stefan-stanciugelu-idei-politice-2.pdf> (vizitat 23.01.2010).
- Străuțiu E. Evoluția ideilor politice (*Note de curs*). Sibiu, 2007. [on-line] <http://ru.scribd.com/doc/85017334/60313817-idei> (vizitat 21.07.2014).
- Varzari P. Istoria gândirii politice (*Note de curs*). Chișinău, 2011.
- Varzari P. Liberalismul și social-democrația – orientări valorice moderne. În: Revistă de filosofie și drept, 1997, nr. 2-3.
- Voiculescu M. Doctrină politică contemporană. București, 2000.
- Антология мировой политической мысли. В 5-ти томах / Рук. проекта Ю.Г. Семигин. Москва, 1997. [on-line] <http://www.gumer.info/bibliotek/Buks/Polit/Sem/03.php> (vizitat 16.01.2013).
- История политических и правовых учений: Электронная хрестоматия / Составитель: М.Н. Грачев. [on-line] <http://grachev62.narod.ru/hrest/content.html> (vizitat 13.09.2013).
- Хрестоматия по истории политических и правовых учений. Харьков, 1999. [on-line] <http://www.ukrreferat.com/index.php?referat=270&lang=book> (vizitat 16.01.2013).

TEMA XVI. DOCTRINA COMUNISMULUI UTOPIC ȘI TEORIILE SOCIALISTE DE LA MIJLOCUL SEC. XIX

1. Utopiile sociale ale lui Henri de Saint-Simon, Charles Fourier și Robert Owen

Paralel cu ascensiunea liberalismului, ca principala megatendință din gândirea politică modernă, în sec. XVII și XVIII ia amploare un curent de idei opus, în egală măsură, atât nedreptăților din feudalism cât și celor generate de economia modernă de piață (inegalități, mizerie, oprimare etc.), denumit ulterior socialism modern. Acesta a parcurs o serie de trepte în procesul constituirii, maturizării și răspândirii lui, cum au fost: socialismul episodic (Morelly, Babeuf), socialismul idealist laic (Rousseau), socialismul productivist (Saint-Simon), socialismul asociaționist (Fourier, Owen, Blanqui), socialismul mic-burghez, socialismul marxist denumit „științific”, socialismul de stat, socialismul de catedră etc. Socialiștii preconizau o formă de organizare socială, în care interesul societății primează în fața interesului individual sau al unui grup restrâns.

Termenul de socialism a fost introdus și folosit relativ târziu, cu mult după constituirea curentului de idei pe care îl desemnează acesta, mai precis la începutul sec. XIX. Este de reținut și faptul că dacă *prima generație a socialiștilor utopiști* din sec. XVI–XVII, poate fi numită și socialismul utopic timpuriu (Thomas Morus și Tommaso Campanella), *a doua generație este a comunismului utopic* din sec. XVIII, numită și socialismul utopic raționalist (Meslier, Morelly și Mably), atunci cea de-*a treia generație a socialismului utopic* în prima jumătate a sec. XIX este numită în literatura de specialitate **socialismul premarxist sau comunismul critic**, pentru că reprezentanții ei (Saint-Simon, Fourier și Owen) criticau vehement noile relații sociale de tip capitalist care se afirmau în societățile occidentale, proiectând o societate „cu adevărat”, o societate ideatică, o societate a egalității, libertății și progresului social-economic. Trecerea la o astfel de societate se preconiza fără luptă de clasă și de cea politică.

Spre sfârșitul sec. al XIX-lea ideile socialiste au pătruns și în România. Principalul teoretician al socialismului a fost Constantin Dobrogeanu Gherea, care a publicat în 1886 manifestul „Ce vor socialiștii români?”. Ideile cuprinse în acest manifest au stat la baza programului Partidului Social Democrat al Muncitorilor din România, înființat în 1893.

Henri de Saint-Simon (1760–1825), descendentul unei familii nobiliare franceze, fiind asistat în activitatea sa în calitate de secretar pe cunoscutul filosof și sociolog francez *Auguste Comte* (1798–1857). El este autorul unei opere întinse: *Sistemul industrial* (1821), *Noul creștinism* (1825), *Memorii asupra științei despre om*, *Politicianul*, *Introducere în lucrările științifice ale sec. XX* ș.a. Saint-Simon susținea, sub influența fiziocraților, existența unor legități atât în natură, cât și în societate. În evoluția istorică, perioadele de înflorire economică, numite stări organice, alternau cu cele de stagnare sau declin, numite stări critice. Progresul social se manifestă prin descompunerea formelor de organizare social-economică învechite și înlocuirea lor cu altele mai avansate, aflate în concordanță cu nivelul de dezvoltare al industriei, termen care, în înțelesul lui Saint-Simon, desemna știința, tehnica și organizarea producției.

Societatea franceză de după revoluția din 1789 parcurgea, în opinia sa, o stare critică, caracterizată, între altele, prin confruntarea dintre clasele sociale antagoniste. Pe de o parte, clasa productivă, numită și industrială, formată din muncitori, meseriași, țărani, întreprinzători, savanți, artiști și alte grupuri sociale care desfășurau activități socialmente utile. Pe de altă parte, clasele neproductive, numite și intermediare sau parazitare, compuse din juriști, clerici, militari, filosofi ș.a., care exercitau puterea politică.

Fiind un adept al ideii de progres și inspirându-se din determinismul mecanicist newtonian, Saint-Simon a încercat să elaboreze un model al evoluției societății. Printre primii autori el a descris trăsăturile viitoarei societăți industriale, promovând ideea conducerii societății de către experți (tehnocrați). În același context, el a lansat ideea despre transformarea statului dintr-o armă de conducere a oamenilor într-o armă de organizare a producției.

În noua orânduire socială preconizată de gânditor, el nu exclude forma monarhică de conducere, uniunea „industriașilor și savanților” ca forță conducătoare, păstrarea consiliului miniștrilor în sistemul parlamentar de două palate, iar dezvoltarea industriei este unicul scop în proiectul său al noii societăți. Criticând vehement moralitatea individualistă a liberalismului cu incapacitatea sa de a oferi condiții decente populației, Saint-Simon a lansat ideea unei „religii creștine noi”, capabile să creeze un paradis terestru pe baza industriei moderne care ar putea satisface nevoile de bază ale oamenilor.

Proiectul social-economic al lui Saint-Simon prevedea înfăptuirea unei societăți industriale organizate, în care statul urma să dispară treptat, iar preocuparea puterii politice avea să se îndrepte de la guvernarea oamenilor la administrarea lucrurilor. În societatea industrială, activitatea economică urma să se desfășoare după un plan general, elaborat potrivit unor obiective prestabilite. Pentru desfășurarea producției, Saint-Simon preconiza constituirea unor asociații la scară națională și mondială, care ar fi fost în măsură să elimine anarhia din producție și dezechilibrele economice. Contemporan cu revoluția industrială, el atribuia producției industriale un rol esențial în modernizarea și restructurarea economiei naționale, motiv pentru care doctrina lui este numită uneori „socialism productivist”.

Întreprinzătorii care continuau să dispună de dreptul de proprietate privată și savanții aveau să asigure organizarea producției pe baze raționale, eficiente, fapt de natură să înlăture exploatarea și sărăcia maselor muncitoare. Repartiția veniturilor urma să se facă potrivit principiului colectivist „De la fiecare după capacități, fiecăruia după nevoi”.

Gândirea politico-economică a lui Saint-Simon nu este lipsită de ambiguități și confuzii. Însă importanța ei rezidă, înainte de toate, în aducerea în circuitul de idei politice a unor principii, teorii și concepte care aveau să fie preluate de teoreticienii socialiști din generațiile ulterioare, ca și de exponenții noii școli istorice germane, de instituționaliști și de radicalii de stânga, inclusiv de marxiști.

François-Marie Charles Fourier (1772–1837) s-a format și și-a petrecut aproape întreaga viață în mediul comercianților (ca întreprinzător, funcționar comercial), fapt ce i-a permis să cunoască în mod direct efectele sociale negative ale fluctuației prețurilor, ruinării micilor producători, operațiunilor speculative și alte fenomene negative ale relațiilor capitaliste.

Dintre lucrările sale menționăm *Noua lume industrială* (1829), *Teoria unității universului* în care este elaborată o schemă generală a evoluției societății omenești, în care fazele superioare cunoșteau forme asociative de organizare socială, denumite *garantismul* (semi-asociație), *sociantismul* (asociația simplă) și *armonismul* (asociația compusă). Pentru a justifica principal necesitatea asocierii oamenilor în entități social-economice restrânse, el *a formulat legile mișcării omenești*, prin analogie cu legile mișcării fizice. Oamenii ar tinde să se aproprie unul de celălalt conform atracției și respingerii dintre ei, pe baza unor tipuri de pasiuni care îi unesc. *Principiile organizării asociative* erau, în optica lui Fourier, următoarele: atracția dintre oameni; dotarea proporțională cu capital, muncă și talent; reducerea ponderii grupurilor sociale neproductive și inactive. Aceste principii puteau fi materializate prin asocierea voluntară a membrilor societății în colectivități cuprinzând 1500-3000 persoane, numite *fanstere* (asociații de producție). Membrii acestor comunități urmau să se îndeletnicească, potrivit propriilor aptitudini și dorințe, cu agricultura, activitățile industriale, știința și arta.

Programul activităților zilnice era strict reglementat, oamenii bucurându-se de avantajele muncii și vieții în comun. Capitalul urma să provină atât de la membrii comunității, cât și de la unii filantropi, convinși de utilitatea acestui mod de organizare. Repartiția rezultatelor muncii avea să se facă în proporție de 5/12 pentru munca depusă de membrii apti ai fansterului, de 3/12 pentru talentul acestora și de 4/12 pentru capitalul investit.

Proiectul social-economic al lui Fourier cuprinde diverse ipoteze, constatări și previziuni fanteziste, ce au constituit obiectul unor repetate acuzații de neseriozitate științifică, atât în perioada vieții sale, cât și mai târziu. Cu toate acestea, ideile sale s-au bucurat de un ecou puternic în rândul reformatorilor sociali de

la mijlocul sec. al XIX-lea. Câțiva discipoli ai săi, între care și *Louis Blanqui* au întemeiat școala societară, care se considera singura reprezentantă autentică a gândirii socialiste. Un discipol al lui Fourier a fost și românul *Teodor Diamant* (1810–1841), întemeietorul falansterului de la Scăieni, Prahova, în 1835.

Robert Owen (1771–1858), cel mai important reprezentant al socialismului utopic din prima jumătate a sec. XIX. Principalele sale lucrări sunt: *Noua lume morală* (1834), *Ce este socialismul* (1841), precum și *Lecții despre o stare absolut nouă a societății*. La baza doctrinei sale utopice stau două idei fundamentale: răul care se află în structura societății și ideea despre schimbarea acesteia în baza transformării condițiilor (mediului) în care trăiesc membrii ei.

Noua societate, arată gânditorul, poate funcționa prin crearea unor comitete model, prin găsirea altor formule de organizare socială. În societatea model, numită de el „Noua armonie”, propune câteva principii utopice de funcționare (principiul muncii generale, desființarea salariului, înlocuirea banilor cu altă măsură de plată etc.). Proiectul social-economic al lui Owen prevedea așezarea producției și a muncii pe baze colective, prin trecerea în proprietate comună a mijloacelor de producție, înlocuirea concurenței cu unitatea de interese și împletirea muncii manuale cu cea a mașinilor. În acest scop, el preconiza constituirea unor colonii comuniste, sub forma unor asociații (sau cooperative) de producție și consum, alcătuite din câte 300–3000 de membri. Această formă de organizare urma să se extindă progresiv la nivelul unor regiuni, al unor țări și, în final, al lumii.

În opinia lui Owen, deposedarea celor ce depun o activitate productivă (muncitori, dar și meșteșugari și industriași) de către negustori, bancheri și alți intermediari se datora, în primul rând, utilizării banilor în procesul de repartitie a venitului național, fapt ce impunea desființarea lor. În locul banilor propriu-ziși, urmau să circule banii-muncă, care se prezentau sub forma unor chitanțe (sau *vouchere*), atestând prestarea în producție a unei anumite cantități de muncă. Aceste chitanțe puteau fi preschimbate, fără intermediari, cu orice alte produse necesare traiului, înglobând o cantitate similară de muncă. Schimbul de produse și, implicit, de activități avea loc în magazine special amenajate, numite *bazare ale muncii*.

Introducerea banilor-muncă oferea, în viziunea lui Owen, un criteriu echitabil atât pentru repartitia venitului național între participanții la procesul de producție, cât și pentru circulația mărfurilor între producătorii direcți. Suportul teoretic și metodologic al conceptului de bani-muncă era însă, deficitar, denotând: insuficiența înțelegere a rolului și a funcțiilor banilor în economia modernă de schimb, indiferent de modul de organizare a acesteia; imposibilitatea măsurării directe și validării sociale a cantității de muncă prestate de agenții economici individuali.

Ca și alți utopiști, R. Owen vedea calea realizării obiectivelor propuse prin perfecționarea morală, prin avantajele utilizării științei și tehnicii, pe rațiunea umană. Sigur, aceste teze revoluționare în acea perioadă erau limitate de cadrul social-istoric și valoric al epocii. Opera sa avea să exercite o influență durabilă asupra lui K. Marx (care a preluat, între altele, conceptul de forțe de producție) și a altor gânditori socialiști ai epocii. Owen a desprins din teoria valorii-muncă concluzii privind necesitatea înlocuirii economiei de piață cu o formă de organizare social-economică opusă acesteia. Deși critic consecvent al proprietății private, el nu a formulat, în mod paradoxal, ideea abolirii ei.

2. Concepțiile comunismului revoluționar-utopic (Étienne Cabet, Theodor Dezamy, Louis Auguste Blanqui și Wilhelm Weitling)

Comunismul revoluționar-utopic, ca orientare a gândirii politice, se deosebește de alte orientări utopice ale gândirii politice analizate mai sus, fiindcă socialiștii utopiști în proiectele lor de trecere la altă societate aveau o atitudine negativă față de lupta de clasă și lupta politică, în timp ce reprezentanții comunismului revoluționar-utopic recunoșteau necesitatea utilizării violenței, luptei de clasă și politice. Folosind unele idei ale predecesorilor săi contemporani (Saint-Simon, Fourier și Owen), teoreticienii comunismului utopic din a. '30–'50 ai sec. XIX au făcut unele propuneri mai radicale asupra construcției

viitoare societăți comuniste. Purtând în aceste construcții teoretice (ideatice) elemente de egalitarism, comuniștii revoluționari-utopiști au utilizat lozinca comunistă „De la fiecare după capacități, fiecăruia după necesități” (preluată ulterior de teoria și practica marxist-leninistă), respingeau din strat compromisul dintre muncitori și burghezie, salariat – năimit, muncă – capital, pledau pentru necesitatea reorganizării depline a societății pe baza proprietății comune (obștești). Cu alte cuvinte, teoreticienii comunismului utopic (revoluționar, politic, proletar, complotist) se îndreptau în raționamentele lor de la predecesorii săi (socialiști utopiști), de la socialismul nepolitic și se apropiau de gândirea politică revoluționară, deoarece în operele lor ei pledau pentru renașterea planurilor globale de schimbare a societății prin transformări revoluționare și dictatură revoluționară, fiind astfel un fel de marxism prematur, neargumentat, „neștiințific”.

Étienne Cabet (1788–1856), cunoscut filosof și socialist francez, conducătorul unei școli comuniste. Sub influența „Utopiei” lui Th. Morus devine un comunist convins și în 1840 editează romanul utopic „O călătorie în Icarie” în care susține o formă de comunism riguros organizat, mai apoi – „Credo communiste” (1841), „Realisation de la communauté d’Icarie” (1847–1850) ș.a., editând și revista „Populaire” de orientare deschisă comunistă. În 1847, în vederea punerii în aplicare a ideilor sale, el a cumpărat pământ în Illinois și organizează reinstalarea acolo a câteva sute de muncitori francezi pentru organizarea unei colonii *icariene* (cu succes limitat).

Dând tribut ideilor iluminiștilor francezi că natura este infinit rațională și dreaptă, Cabet arată că greșelile comise de oameni (ce rezultat al inculturii) au adus la instaurarea spiritului luptei, inegalității și concurenței. El contrapune acestei societăți concurențiale un nou sistem social instaurat într-o țară utopică numită „Icaria”. În ea este prezentă egalitatea generală și proprietatea comună, cetățenii formează o asociație (familie) comună, iar munca este obligatorie pentru fiecare cetățean al societății.

El este primul autor care argumentează necesitatea gospodăriilor planificate, unde lucrul greu îl îndeplinesc mașinile, durata zilei de muncă este de 6-7 ore. Aici, în *Icaria*, sunt recunoscuți fermierii individuali, însă rezultatele muncii (cu excepția necesarului) sunt predate în depozitele publice ale statului.

Sistemul de stat al societății ideale nu pretinde la teritorii străine, colaborând chiar cu alte popoare și proclamând principiul frăției între popoare. Suveranitatea poporului este principiul statului ideal, fiind astfel recunoscută puterea legislativă directă a poporului. După Cabet, educației îi revine un rol deosebit ca baza noului sistem social-politic, iar scopul educației este de a-l face pe om sănătos, profesionist, dezvoltat „multilateral”, cunoscător al constituției țării, legilor statului.

Theodor Dezamy (1803–1850), reprezentant al așa-zisului „comunism popular” al a. ’40 ai sec. XIX. În a. ’30 a aderat la societatea clandestină „Anotimpurile anului”, fondează revista „L’égalitaire, journal de l’organisation sociale”, iar în 1848 editează gazeta „Les droits de l’homme. Tribune des prolétaires”.

În lucrarea „Codul comunității” din 1842 (alte lucrări: „Discours sur l’égalité”, 1840; „Toute la vérité au peuple”, 1842; „Le jésuitisme vaincu et anéanti par le socialisme”, 1845; „Organisation de la liberté et du bien-être universel”, 1846 ș.a.) arată că noua societate trebuie construită pe baze științifice, cel mai principal fiind principiul comunității (al fericirii, egalității, frăției, unității), având în vedere unitatea educației, limbii, muncii, averii, locuinței, modului de viață, legislației, activității politice etc. Trecerea la o astfel de societate trebuie realizată în baza „dictaturii principilor” și nu a „dictaturii persoanelor”, a expropriării forțate a proprietății private.

Dezamy considera că baza noii societăți constituie munca fiecăruia, iar toate roadele muncii și bunurile statului se află în folosință comună, publică. În gospodăria sătească vor fi folosite nu numai animale domestice, dar și mașinile. Totodată, se va schimba și modul de viață al membrilor societății utopice: toți vor locui într-un palat mare cu apartamente, vor fi școli, magazine, iar cu știința și arta vor fi antrenați toți membrii societății. El prezicea că unele profesii vor dispărea cu timpul (de preot, de polițist, de avocat, de legislator, de medic curativ); la fel, va dispărea și armata.

În ceea ce privește sistemul politic, Dezamy arată că este necesar a instaura o democrație „pură” (o orânduire de stat în care legea va corespunde intereselor membrilor societății), fiindcă societatea contemporană lui (cuprinsă de bogăție și sărăcie, belșug și foamete) și moravurile ei nu sunt perfecte (chiar și comerțul este amoral). De aceea este necesar de refăcut societatea în mod radical. În fine, el spera că societatea viitorului va deveni o societate a frumosului, a armoniei, iar omenirea se va transforma într-o familie unică mare.

Louis Auguste Blanqui (1805–1881), activist politic, revoluționar de acțiune și comunist utopist francez. El a înființat organizația republicană „Prietenii poporului” și alte organizații secrete după revoluția din 1848, devenind ulterior și comunard (adept al Comunei din Paris din 1871). Este cel care datorită nereușitelor de tip fourierist (a fost discipolul lui Charles Fourier), și-a denumit noua ordine socială „comunism”, ordine în care masele sunt conduse de un partid unic, un rol fundamental în transformarea societății avându-l educația. Ideile sale se regăsesc în organizarea atelierelor naționale în Franța în timpul revoluției din 1848. După retragerea subvențiilor primite din partea statului, atelierelor naționale nu au putut rezista în lupta de concurență, încetându-și activitatea.

În condițiile societății contemporane lui, Blanqui considera că greva este un mijloc important de luptă al muncitorilor împotriva exploatării (oprimării), unde acest mijloc este socotit unica armă populară de luptă cu capitalul. În lucrarea „Texte alese” (editată la Paris, 1955) este descrisă teoria preluării puterii pe cale revoluționară, teorie care pune accentul pe necesitatea unei lovituri de stat exercitate rapid de o avangardă de conspiratori, ce își consolidează puterea prin metode dictatoriale, rezervând acestei elite un rol important agitatorilor individuali chiar și din rândul burgheziei. Însă poporul rămâne a fi forța motrică a progresului istoric și doar revoluția socială poate lichida exploatarea de clasă, iar dictatura revoluționară în perioada de tranziție de la capitalism la comunism trebuie să îndeplinească funcțiile sale aparte (dezarmarea claselor contrarevoluționare, înarmarea proletariatului, paza noii orânduiri de atacurile dușmanilor săi etc.).

În societatea postrevoluționară el pune accent pe importanța credințelor și a ideilor revoluționare în modelarea organizării sociale, iar educația este principalul agent al prefacerilor sociale. În condițiile comunismului, scrie Blanqui, puterea de stat va fi folosită pentru crearea unei societăți a muncitorilor care să trăiască în condiții de egalitate și care creează cooperative muncitorești (un gen de „sovhozuri”).

Aparținând unei generații mai tinere de socialiști asociaționiști, Blanqui a desprins unele învățăminte din eșecurile înregistrate pe termen lung de asociațiile muncitorești. Ca soluție de rezolvare durabilă a ocupării forței de muncă și de ameliorare a situației materiale a muncitorilor, el preconiza constituirea unor asociații sau cooperative de producție cu sprijinul financiar și sub controlul statului. Beneficiile obținute de asociațiile de producție urmau să fie repartizate atât muncitorilor (direct, sub formă de prime și indirect, sub formă de contribuții la fondul de asigurare pentru boală, invaliditate sau șomaj), cât și pentru noi investiții.

Wilhelm Weitling (1808–1871) este considerat primul teoretician german al comunismului utopic, agitator, propagandist și organizator al mișcării muncitorești germane. Fiind unul dintre teoreticienii așa-numitului comunism egalitar, el demonstrează că egalitatea deplină (economică și socială) se efectuează prin nivelarea nevoilor individuale și reglementarea strictă a vieții. În acest context, el a meditat asupra problemei echității și semnificației ei pentru muncitori. Aceasta pentru că a aderat la asociația cercurilor muncitorești „Uniunea dreptății”, scriind și lucrarea de program „Ce este omenirea și cum ea trebuie să fie” (1838). Ulterior, a elaborat lucrarea „Garanțiile armoniei și libertății” care este prima operă de mare calibru în literatura socialistă germană a epocii.

Criticând societatea contemporană lui, analizează starea deplorabilă a muncitorilor și proiectează în acest fel o societate comunistă care ar asigura armonie între vocația și pasiunile fiecărui individ în parte și a întregii societăți. Organizarea unei conduceri drepte în societate ar îndrepta pasiunile oamenilor într-o direcție cuvenită. Pentru opiniile sale sunt caracteristice recunoașterea necesității căii revoluționare pentru

stabilirea societății comuniste. Însă revoluția comunistă era analizată de el ca un proces spontan, în care rolul principal îi aparține elementelor declasate ale societății.

Conducerea în viitoarea societate comunistă, după Weitling, are o structură complexă, în fruntea ei s-ar afla *Colegiul Central al Maeștrilor* care alege un *trio*, iar pe treapta următoare s-ar afla *Colegiul Maeștrilor* care gestionează cu regiunile și raioanele societății. Cei de la guvernare nu se bucură de anumite privilegii, fiind remunerați, ca și funcționarul inferior, de guvernarea centrală a statului. În fine, repartizarea bunurilor are loc în baza respectării stricte a principiului egalității.

3. Ideologia politică a anarhismului (Pierre-Joseph Proudhon, Max Stirner, Piotr A. Kropotkin și Benjamin Tucker)

Anarhismul este o doctrină politică ce susține că societatea poate fi organizată fără autoritatea coercitivă a statului, dezvoltând autoguvernarea în acord cu rațiunea și justiția. Termenul provine de la grecescul *an* și *archos*, adică fără conducător, absența conducerii. În sensul cel mai general, „anarhismul” este convingerea fermă că toți conducătorii sunt în ultimă instanță opresivi (asupritori) și, ca atare, trebuie înlăturați.

Negând necesitatea oricărui stat, anarhiștii susțin că absența conducătorilor este o formă viabilă de sistem social care funcționează pentru maximizarea libertății individuale și a echității sociale. Idealul anarhic este o societate în care libertatea personală este maximă, bunurile materiale sunt repartizate just, iar obligațiile comune îndeplinite – în mod voluntar.

Acest curent a apărut în a. '40–'70 ai sec. XIX în țările Europei Occidentale, având numeroase variante – de la cei ce apără proprietatea și concurența prin piață până la partizanii proprietății și muncii în comun și a distribuției produselor după nevoi. Gânditorii anarhiști nu formează un grup omogen, iar singura trăsătură ce-i leagă este recunoașterea unui dușman comun care este statul, acesta fiind un „rău social”. Curentele politice anarhiste se deosebesc prin modul de a concepe funcționarea economiei într-o societate fără stat, prin înțelegerea unor chestiuni ca ideea de dreptate, libertate și posibilitățile naturii umane. Anarhiștii nu obiectează neapărat la orice fel de autoritate, recunoscând, de altfel, autoritatea specialiștilor (a savanților, medicilor etc.), autoritatea morală a deciziilor colective. Criticile lor sunt orientate nu numai asupra statului, dar și a altor forme de autoritate ierarhică – biserica, armata, întreprinderile conduse de patroni capitaliști, birocratiile impersonale ș.a. Însă anarhismul nu promovează lipsa ordinii sociale, ci menținerea ei fără ajutorul instituțiilor ierarhice, susținând că justiția reală este naturală, inerentă, și se va afirma prin dezvoltarea liberă a „socialității” omului.

Deși tendințe anarhiste se pot recunoaște la unii gânditori din antichitate, primul teoretician al acestei doctrine a fost gânditorul englez *William Godwin* (1756–1836). În „Cercetarea concernului justiției politice” (1793) acuză statul ca izvor al tuturor relelor sociale, argumentând astfel neechivoc în favoarea unei societăți fără stat. Însă primul care s-a intitulat anarhist a fost *P.-J. Proudhon*, iar cei mai recunoscuți teoreticieni și ideologi ai anarhismului sunt *M. Stirner*, *B. Tucker*, *M.A. Bakunin* și *P.A. Kropotkin*.

În cadrul gândirii anarhiste există *patru curente principale*: 1) individualismul (ca punct de plecare părtașii acestui curent iau individul suveran; acest curent al anarhismului a fost revigorat astăzi în cadrul mișcării libertariene care se autodefineste ca „anarhio-capitalistă”); 2) mutualismul (se plasează între versiunea individualistă și cea colectivistă); 3) colectivismul (preconizau munca organizată în comun) și 4) comunismul (prevedeau ca individul să se folosească după nevoi de resursele comune).

Anarhismul și marxismul sunt asemănătoare după ideologie, însă s-au războit între ele (în urma cărții „Filosofia mizeriei” a lui P.-J. Proudhon, K. Marx a ripostat prin lucrarea „Mizeria filosofiei”) din cauza locului și rolului statului în societate. În societatea contemporană anarhismul supraviețuiește prin anumite grupări politice marginale și teroriste (*brigăzile roșii*, spre exemplu) sau prin mișcările feministe, grupări pacifiste ș.a.m.d. De asemenea, el are o influență predominantă în multe mișcări politice

contemporane, inclusiv în campaniile împotriva brutalității poliției, pedepsei capitale, în mișcările pentru drepturile homosexualilor și cele pentru drepturile animalelor, vegetarianism, dreptul la avort, abolirea penitenciarelor, legalizarea marijuanei etc. Anarhiștii de astăzi nu refuză de celebrul slogan de la începutul sec. XX „Anarhia – mama ordinii!”.

Pierre-Joseph Proudhon (1809–1865), filosof și sociolog francez, teoretician al socialismului, considerat părintele anarhismului. El folosea inițial conceptul de „socialism științific”.

În 1840 publică lucrarea sa de căpetenie, *Ce e proprietatea?*, întrebare la care răspunde: „Proprietatea e furt!”. Principala contribuție a lui Proudhon în domeniul teoriei politice o constituie argumentele sale împotriva guvernării legale și propunerea unui model „mutualist” de societate (căuta o cale de mijloc între principiile proprietății private și comunism prin crearea de asociații muncitorești de credit mutual), iar cooperarea să se realizeze fără constrângere din partea statului.

P.-J. Proudhon își exprimă atașamentul său față de valoarea individului ca membru al comunității. Fiecare individ trebuie să dispună de mijloace de protecție (singur sau în colectiv), dar să fie recompensat pentru munca sa, iar schimbul între indivizi trebuie să se realizeze prin negocieri.

Max Stirner (1806–1856), pseudonimul lui Johann Casper Schmidt, filosof german, considerat apărător al variantei individualiste a anarhismului. În principala sa lucrare – „Unic și proprietatea sa” – dezvoltă idei despre individualitatea care se identifică cu personalitatea empirică, aceasta din urmă obținând semnificația unei realități unice și absolute. Bazându-se pe individ ca centru al universului, Stirner ajunge la negarea noțiunii de obligație și altor categorii morale. Teza principală a lui constă într-aceea că individul trebuie să acționeze așa cum îi place fără să țină seama de Dumnezeu, stat sau reguli morale.

Astfel, gânditorul ajunge la negarea fenomenului de societate și a celui de stat. Acestea ar fi valori intrinseci și ar fi numai un instrument al intereselor ființelor umane aparte. Dreptul omului de a urmări interesele sale este fără limită. Negarea completă a oricărui fel de moralitate și anarhia perfectă – iată trăsăturile principale ale concepției lui M. Stirner. Anarhismul lui este un anarhism al unei personalități puternice și domnitoare și nu a unei personalități umilite și oprite.

Piotr A. Kropotkin (1842-1921), kneaz rus, savant geograf, sociolog și ideolog al anarhismului, dându-i acestei doctrine o bază științifică. El a demonstrat legea sa devenită celebră: „Anarhismul este născut printre oameni și va păstra vitalitatea și puterea sa creatoare numai atâta timp cât are popularitate”. În 1873 a elaborat documentul-program al anarhiștilor „Ar trebui să ne ocupăm de idealul viitoarei orânduiri?”, demonstrând că în orice altă ordine socială, în care predomină concurența, cooperarea poate fi considerată antiumană.

Gânditorul promova ideea anarho-comunistă, conform căreia comunismul poate fi realizat fără intervenția statului. În viziunea sa, resursele sunt posedate în comun, iar munca este organizată pe baze voluntare în cadrul asociațiilor de muncitori organizate la nivel local, formând comune și federații bazate pe „legea ajutorului reciproc”. „În comun cu toți socialiștii, scria P.A. Kropotkin, anarhiștii susțin că proprietatea privată a pământului, capitalului și mijloacelor de producție a fost utilă, dar timpul ei a trecut și trebuie să dispară. Toate trebuie să devină proprietatea comună a societății și să fie gestionate în comun de producători... Idealul organizării societății este de a reduce la minim funcțiile guvernului, până le anulează și se ajunge la anarhie”.

În lucrările sale („Pâinea și libertatea”, „Anarhismul, filosofia și idealul său”, „Statul și rolul lui în istorie”, „Anarhia și filosofia sa”, „Știința contemporană și anarhia” ș.a.) el arăta că anarhismul „atacă nu numai capitalul [ca formă de exercitare a autorității], ci și sursele principale de putere în capitalism: legea, autoritatea și statul”. P.A. Kropotkin considera revoluția drept un fenomen legitim, demonstrând necesitatea revoluției, ca, de altfel, și a instaurării unei noi ordini sociale, din idealul său utopic creat de anarhiști în timpul epocii. Idealul său social, fiind bazat pe federația comunelor de producție libere, prevedea o personalitate eliberată de sub tutela statului care va primi posibilități nelimitate de dezvoltare.

Benjamin Tucker (1854/1859–1939), anarhist american, exponent moderat al anarhismului individualist. El însuși prefera numele de „socialism anarhic”, zicând: „Socialismul perfect este posibil doar cu condiția unui perfect individualism”. Însă nu poate fi considerat socialist în terminologia contemporană, pentru că pe timpul lui prin socialism se înțelegea orice ideologie care cerea modificări în societatea capitalistă și protecția juridică a drepturilor muncitorilor. De altfel, B. Tucker s-a opus în mod constant comunismului, subliniind că societatea comunistă chiar abolită de stat va restrânge în mod inevitabil libertatea individului (idee contrară lui *P.A. Kropotkin* despre libertatea individului).

Din Europa anarhismul se extinde și în SUA. B. Tucker și alți gânditori (*Lysander Spooner*, *Josiah Warren* ș.a.) pun bazele unui curent anarhist distinct față de cel european, acesta caracterizându-se prin pragmatism și individualism. Astfel, există două mari curente anarhiste corespunzătoare locurilor de apariție, conturându-se un anarhism de stânga (european), bazat pe scrierile lui *P.-J. Proudhon* sau *P.A. Kropotkin*, și un anarhism de dreapta (american), fundamentat prin scrierile lui *B. Tucker*, *L. Spooner*, *M. Rothbard*, *D. Friedmann* ș.a. Punctul lor comun este opoziția la orice formă de guvernare de către om sau capital. La fel, și B. Tucker insista pentru „abolirea statului și abolirea dobânzilor în orice formă”.

Cea mai cunoscută operă a sa este intitulată „În locul cărții”, având ca postulat ideea că „pentru anarhiști, anarhia nu înseamnă absența ordinii, ci absența autorității”. El pleda pentru un maximum de libertate personală compatibilă cu libertatea altora și dreptul de a dispune fără limită de bunurile de pe piață. În lipsa statului, indivizii își apără libertatea singuri sau apelând la asociații private de protecție. Tucker susținea că într-o societate anarhistă, noncapitalistă, de piață liberă, capitaliștii vor deveni neutili și exploatarea muncii de către capital va înceta, pentru că munca va primi recompensa ei naturală: produsul ei în întregime. O asemenea economie ar fi bazată pe un sistem liber și mutual de schimb al produselor între cooperative, artizani și țărani. Pentru Tucker, și alți anarhiști individualiști, capitalismul nu este o piață liberă adevărată, căci este dominată de diverse legi și monopoluri care asigură avantajul capitalistului asupra angajaților lui.

Subiecte de autoevaluare

1. Identificați contextul social-economic și politic al apariției socialismului utopic critic.
2. Descrieți premisele social-economice și spirituale ale apariției teoriilor socialiste la mijlocul sec. XIX.
3. Analizați în comparație concepțiile politice ale lui H. Saint-Simon, Ch. Fourier și R. Owen.
4. Apreciați legătura dintre comunismul utopic și spiritul epocii moderne.
5. Analizați și comparați concepția comunismului revoluționar-utopic și ideologia politică a anarhismului.
6. Marcați cauzele supraviețuirii anarhismului în societatea contemporană.

Bibliografie selectivă

- Enciclopedia Blackwell a gândirii politice / Coordonator D. Miller. București, 2000.
- Nay O. Istoria ideilor politice. Iași, 2008.
- Pisier Év. Istoria ideilor politice. Timișoara, 2000.
- Stanciugelu Șt. Istoria ideilor politice. P. II. București, 2002. [on-line] <http://filosofiepolitica.files.wordpress.com/2008/03/stefan-stanciugelu-idei-politice-2.pdf> (vizitat 23.01.2010).
- Străuțiu E. Evoluția ideilor politice (*Note de curs*). Sibiu, 2007. [on-line] <http://ru.scribd.com/doc/85017334/60313817-idei> (vizitat 21.07.2014).
- Varzari P. Istoria gândirii politice (*Note de curs*). Chișinău, 2011.
- Утопический социализм (Хрестоматия) / Общ. ред. А.И. Володина. Москва, 1982.
- Антология мировой политической мысли. В 5-ти томах / Рук. проекта Ю.Г. Семин. Москва, 1997. [on-line] <http://www.gumer.info/bibliotek/Buks/Polit/Sem/03.php> (vizitat 16.01.2013).

- История политических и правовых учений: Электронная хрестоматия / Составитель: М.Н. Грачев. [on-line] <http://grachev62.narod.ru/hrest/content.html> (vizitat 13.09.2013).
- Хрестоматия по истории политических и правовых учений. Харьков, 1999. [on-line] <http://www.ukrreferat.com/index.php?referat=270&lang=book> (vizitat 16.01.2013).

TEMA XVII. DOCTRINA POLITICĂ MARXISTĂ ȘI DESTINELE EI ISTORICE

1. Socialismul și comunismul – piatra de temelie a doctrinei marxiste

Ideologia socialistă propriu-zisă, așa-numitul „socialism științific”, a fost fundamentată de germanii **Karl Marx**, 1818–1883, și **Friedrich Engels**, 1820–1895. Aceștia publică în 1848 lucrarea „Manifestul Partidului Comunist” care devine baza teoretică a ideologiei socialiste. Marx susținea că societatea capitalistă este împărțită în clase sociale antagonice datorită modului inechitabil de repartitie a mijloacelor de producție și a bunurilor. Socialismul marxist este o teorie bazată pe concepția materialismului istoric care susține ideea ca „lupta de clasă” este motorul istoriei. Clasa muncitoare este cea oprimată și munca ei exploatată de burghezie. De aceea „proletariatul” era clasa revoluționară care va înlocui capitalismul cu o nouă societate, cea socialistă/comunistă, în care se va institui proprietatea comună, va avea loc o repartitie echitabilă a bunurilor, iar membrii societății se vor bucura de egalitate deplină.

Marxismul a abordat o multitudine întreagă de fenomene și procese politice, sociale, economice și cultural-spirituale, însă chintesența doctrinei marxiste îl constituie ideea socialismului și comunismului ca două faze ale societății comuniste, proiect utopic demonstrat de practica social-politică a unor țări în perioada sec. XX. Karl Marx și Friedrich Engels subliniau că rădăcinile ideilor socialiste și comuniste, ca formă deosebită a dezvoltării omenirii, trebuie căutate în primul rând în factorii materiali, economici, în proprietatea privată asupra mijloacelor de producție. Din această perspectivă, ei deosebeau *trei forme ale comunismului*: comunism sălbatic, comunism cu caracter politic „democratic” sau despotic și comunism fără „stat” sau comunism „desăvârșit”.

Comunismul este un termen care se poate referi la una din mai multe noțiuni: un anumit sistem social, o ideologie care promovează acest sistem social, sau o mișcare care dorește să implementeze acest sistem. **Ca sistem social**, comunismul este un tip de societate egalitaristă în care nu există proprietate privată și nici clase sociale. În comunism toate bunurile aparțin societății ca întreg și toți membrii acesteia se bucură de același statut social și economic. Cel mai cunoscut principiu al unei societăți comuniste este: *De la fiecare după posibilități, fiecăruia după necesități*. Sintagma a fost preluată (aproape literal) din *Noul Testament*. Comunismul are, astfel, o istorie străveche: după ce a fost propus în *Republica* lui Platon, el a fost adoptat de *apostolii creștinismului*, ei întemeind o societate „comunistă”, obligatorie pentru toți creștinii primari din Israel (*primele comunități creștine* în sec. I d.Hr.). O astfel de formă de organizare socială bazată pe sintagma enunțată, de-a lungul istoriei a mai fost încercată în epoca modernă (*falansterul* de la Scăieni, județul Prahova, de la jumătatea sec. XIX, sau mai nou, organizarea *chibuturilor* din Israel pentru noii imigranți).

La originea comunismului **ca ideologie** a stat *Liga Comuniștilor* (organizație comunistă fondată la Londra în 1836 sub numele de *Liga celor Drepti*, membru fiind ulterior și K. Marx), mai apoi *Internaționala Comunistă* (K. Marx și Fr. Engels fiind fondatorii *Internaționalii I*, 1864-1876). Ca ideologie mai nouă, comunismul, după revoluția bolșevică din octombrie 1917 din Rusia țaristă, este sinonim cu marxismul și diversele **ideologii derivate** (marxism-leninismul, marxism troțkist, marxism gramscian, marxismul școlii de la Frankfurt și maoismul), cea mai notabilă fiind a marxism-leninismului.

Comunismul, *ca mișcare politică, socială și economică* a fost implementat inițial în Rusia după revoluția bolșevică din 25 octombrie 1917, precum și în alte țări (Germania de Est –RDG, Polonia, Cehoslovacia, Ungaria, România, Bulgaria, Iugoslavia, China, Vietnam, Laos, Coreea de Nord, Cuba ș.a.) după cel de-al Doilea Război Mondial. Marxismul ca doctrină are dreptul la existență ca, de altfel, și alte doctrine contemporane, însă ca ideologie și practică a eșuat spre sfârșitul sec. XX. Având în vedere încercările de a realiza proiectul socialist în fosta URSS și în alte țări ale lumii, acest eșec este interpretat ca o versiune experimentală care obligă partidele și alte mișcări politice, ce susțin ideile marxismului, să reexamineze tezele sale prin prisma noilor fenomene ale sec. XX–XXI. În prezent, societățile de tip socialist din China, Vietnam, Laos, Coreea de Nord și Cuba se află într-un proces de adaptare la situația creată după prăbușirea sistemului socialist la sfârșitul a. '80 ai sec. XX.

La baza teoriei marxiste a socialismului și comunismului au stat **trei izvoare teoretice**: filosofia clasică germană (metoda dialectică și ideea înțelegerii materialiste a istoriei, spre exemplu), economia politică clasică engleză (cum ar fi, de pildă, teoria plusvalorii) și socialismul utopic (critica aspră a orânduirii capitaliste, caracteristica unor trăsături ale viitoarei societăți comuniste etc.), ideile cărora au dus la crearea așa-zisului „comunism științific”.

K. Marx și Fr. Engels, în lucrările lor („Ideologia germană”, 1846; „Mizeria filosofiei”, 1847; „Manifestul Partidului Comunist”, 1848; „Critica economiei politice”, 1883; „Capitalul” în 3 volume – 1867, 1885 și 1894 ș.a.) au arătat că *socialismul este o etapă logică în dezvoltarea societății*, a înlocuirii formațiunilor socioeconomice vechi cu alta nouă – cea comunistă. Marxismul nu numai că a fundamentat inevitabilitatea înlocuirii capitalismului prin socialism, dar a descoperit și forța socială care este capabilă să îndeplinească această sarcină – clasa muncitoare, fiindcă ea are multe trăsături specifice ei. Totodată, el a argumentat teza că proletariatul trebuie să aibă propriul său partid politic – Partidul Comuniștilor, fiind chemat să înfăptuiască conducerea mișcării muncitorești pentru răsturnarea capitalismului și construirea socialismului și comunismului, adică o nouă societate bazată pe anumite principii.

Conform doctrinei marxiste, *socialismul și comunismul constituie faza inferioară și cea superioară a formațiunii social-economice comuniste*, acestea deosebindu-se prin gradul de maturitate economică, politică și spirituală. Baza lor comună o constituie dominația în economie a relațiilor de colaborare și de ajutor reciproc între oameni liberi de exploatare, relații ce corespund caracterului social al forțelor de producție. *În prima fază a comunismului*, în socialism, iau naștere două forme ale proprietății socialiste (a întregului popor și cea de grup) și, respectiv, două clase de bază (clasa muncitoare și țărănimea cooperată). Socialismul se mai caracterizează prin deosebiri dintre oraș și sat, munca fizică și cea intelectuală, prin existența intelectualității ca grup social specific, prin repartiția bunurilor de consum, prin păstrarea raporturilor de marfă-bani etc. După construcția societății socialiste dezvoltate, socialismul se perfecționează pe propria-i bază.

Trecerea formațiunii comuniste *în faza superioară (comunism)* duce la crearea bazei tehnico-materiale a comunismului, perfecționarea tuturor relațiilor socialiste și transformarea lor în relații comuniste, formarea omului nou cu o conștiință comunistă. În această fază se înrădăcinează: proprietatea obștească unică asupra mijloacelor de producție, dispar deosebirile de clasă, se șterg deosebirile esențiale dintre oraș și sat, dintre munca fizică și cea intelectuală, iar munca va deveni o cerință vitală a fiecăruia și repartiția bunurilor materiale se va realiza după necesități. Concomitent, odată cu instaurarea comunismului în toată lumea va dispărea cu totul statul și toată suprastructura lui politico-juridică.

2. Ideea revoluției socialiste și a dictaturii proletariatului în concepția marxistă

Ideea revoluției socialiste și a dictaturii proletariatului este expusă în „Manifestul Partidului Comunist”, document de program pregătit de K. Marx și Fr. Engels din însărcinarea *Ligii Comuniștilor* – primul partid comunist din lume creat în a. 1847. **Revoluția socialistă**, în concepția marxistă, este o

transformare calitativă, radicală a societății vechi, care marchează trecerea de la capitalism la socialism. Ea înlocuiește relațiile de producție de dominație și supunere, bazate pe proprietatea privată, cu relațiile de colaborare și întraajutorare, lichidând astfel exploatarea omului de către om. Această revoluție este rezultatul legic al dezvoltării societății, al misiunii istorice a clasei muncitoare, iar pentru construirea socialismului este necesară instaurarea *dictaturii proletariatului* ca instrument de realizare a obiectivelor și sarcinilor revoluției socialiste.

Cucerirea puterii (politice) de către clasa muncitoare, ca rezultat al revoluției socialiste, constituie doar, după concepția marxistă, începutul transformărilor socialiste. Construcția societății noi, comuniste, ocupă o întreagă perioadă istorică de transformări sociale radicale, numită de K. Marx, perioadă deosebită de trecere/tranziție de la capitalism la socialism.

V.I. Lenin (Ulianov) (1870–1924), pe baza analizei așa-zisului stadiului imperialist al capitalismului a îmbogățit *teoria revoluției socialiste* cu o serie de teze foarte importante pentru doctrina marxistă: despre biruința revoluției socialiste mai întâi într-o singură țară sau în câteva țări, despre hegemonia proletariatului în revoluția burghezo-democratică și transformarea acesteia în revoluție socialistă, despre forțele motrice ale revoluției socialiste, despre importanța decisivă pentru victoria revoluției a alianței dintre clasa muncitoare și țărănime, despre situația revoluționară, despre diversitatea de forme ale revoluției socialiste ș.a.

Marxologii sec. XX au dezvoltat și completat teoria revoluției prin câteva ipoteze importante: despre existența condițiilor favorabile pentru înfăptuirea revoluției socialiste pe cale pașnică, despre posibilitatea căii necapitaliste de dezvoltare în țările slab dezvoltate și formarea statului de democrație națională (populară), despre unirea tuturor forțelor democratice, despre lupta pentru democrație și lupta pentru socialism etc. Practica construcției socialiste în fosta URSS și în alte țări socialiste, în opinia foștilor marxologi, arată că revoluția socialistă posedă unele „legități” aparte, legități ce reies din condițiile specifice unei sau altei țări.

Dictatura proletariatului, ca mecanism de realizare a revoluției socialiste, constituie, după marxism, conținutul principal al revoluției socialiste. Această dictatură se instaurează pentru întreaga perioadă de trecere de la capitalism la socialism, iar odată cu victoria deplină și definitivă a socialismului *statul dictaturii proletariatului* se transformă într-un *stat al întregului popor*.

Dictatura proletariatului prezintă, în opinia marxiștilor, puterea clasei muncitoare, înfăptuită în alianță cu toate masele de oameni ai muncii în scopul construirii socialismului. Deci, această dictatură nu înseamnă numai violență, fiindcă funcția ei de bază este creatoare, constructivă, considerându-se *tipul superior al democrației contemporane*. Însă trebuie de avut în vedere faptul că dictatura proletariatului prevede unirea puterii legislative cu a celei executive și deci nu poate fi vorba de divizarea puterilor în statul de tip socialist.

În fine, vom sublinia și faptul că clasicii marxism-leninismului au determinat, de asemenea, formele de dictatură a proletariatului (Comuna din Paris din martie 1871, sovietele în fosta URSS după 1917 și democrația populară în țările Europei Est-Centrale după cel de-al Doilea Război Mondial), sarcinile principale, funcțiile ei interne și externe.

3. Contradicțiile și destinele istorice ale doctrinei marxiste

Contradicțiile învățăturii marxiste sunt de așa natură, încât criticile aduse concepției elaborate de K. Marx și Fr. Engels pot fi privite sub multiple unghiuri și de pe diferite poziții. Aceste critici reies, desigur, din însăși doctrina marxistă și din practica construcției socialiste în unele țări în perioada sec. XX.

Crizele marxismului, spre exemplu, sunt una din direcțiile criticii doctrinei marxiste, criză începută îndată după perioada activității lui K. Marx și Fr. Engels. Această critică a fost începută de reprezentanții

social-democrației germane în primii ani ai sex. XX prin protagoniștii ei – *Karl Kautsky* (1854–1938; lider al social-democrației germane) și *Eduard Bernstein* (1850–1932; promotorul de frunte al revizionismului).

A doua criză a gândirii marxiste a fost *criza bolșevismului* în cadrul Partidului Comunist condus de V.I. Lenin. Această criză a fost declanșată de *L.D. Troțkii* (Bernstein; 1879–1940) și *N.I. Buharin* (1888–1838) în a. '20–'30 ai sec. XX, nemaivorbind de *Gh.V. Plehanov* (1856–1918) sau de menșevici, aceștia fiind distruși îndată după revoluția bolșevică din 1917.

Tot în acești ani are loc o *revizuire a ideologiei marxiste* (a unor teze privind statul, locul și rolul intelectualității), începutul fiind pus de comunistul italian *Antonio Gramsci* (1891–1937; considerat teoreticianul „căii italiene” spre socialism), urmat și de alți critici ca *L. Althusser* (1918–1990; filosof francez), *N. Poulantzas* (1936–1979; sociolog grec), *L. Kolakowski* (1927–2009; filosof polonez), *M. Djilas* (1911–1995; politician și politolog iugoslav), *M. Voslenski* (1920–1997; istoric și sociolog rus), *R. Bahro* (1935–1997, filosof și socio-ecologist german), *S. Brucan* (1916–2006, politolog și diplomat român) și mulți alți adepți. Probabil, nu este întâmplător faptul că de la meditațiile asupra concepției marxiste în unele țări est-europene se trece direct la practica „revoluționară”, avându-se în vedere revoltele antitotalitare în Ungaria (1956), în Cehoslovacia (1968), în Polonia (1970 și 1980), înăbușite direct sau indirect la comanda PCUS și de forțele sale armate.

A treia criză a marxismului s-a observat în a. '60–'70 ai sec. XX, când în cadrul *mișcării comuniste*, ce se baza pe ideologia marxist-leninistă, au apărut mai mulți conducători și activiști de partid, politologi și filosofi cunoscuți, încercând să pună la îndoială doctrina (dogmatică) marxistă (R. Garaudy, E. Fischer etc.). La fel, sunt cunoscuți filosofi și politologii iugoslavi grupați în jurul revistei „Praxis” care au încercat să interpreteze unele teze de principii marxiste, elaborând concepții socialiste de alternativă socialismului totalitar și dogmatic de tip sovietic. În acest context, putem vorbi de *socialismul chinez* (a lui *Mao Zedong*, 1893–1976), precum și de *eurocomunism*. Acest termen este folosit pentru descrierea procesului de evoluție a partidelor comuniste contemporane, avându-se în vedere căutarea de către aceste partide (din Italia, Franța, Spania ș.a.) a căilor naționale de trecere spre socialism.

În urma procesului de dezintegrare a regimurilor comuniste din Europa, doctrina politică marxist-leninistă de organizare și conducere a societății este tot mai mult eliminată din gândirea politică contemporană, datorită caracterului ei nociv care a împins-o la faliment. Este de menționat, totodată, și faptul că în *societatea deschisă* (termen introdus în circuitul științific de către sociologul și filosoful austro-britanic *K. Popper*, 1902–1994) circulă liber cunoștințele și ideile noi, valorile și doctrinele de diversă coloratură, oamenii și capitalul, mărfurile și organizațiile, convingerile religioase și politice, circulație care are loc în cadrul legislației unei sau altei țări. Cu alte cuvinte, doctrina și ideologia socialistă/comunistă este încă destul de răspândită în lume și deci are dreptul la viață ca și alte doctrine și ideologii, acestea fiind împărtășite de unii adepți și grupuri sociale.

Subiecte de autoevaluare

1. Identificați izvoarele teoretice și rădăcinile social-istorice ale apariției doctrinei politice marxiste.
2. Relatați concepția lui K. Marx despre istorie.
3. Formulați esența învățăturii marxiste despre trecerea de la societatea exploatare la cea comunistă fără clase.
4. Apreciați destinul istoric al marxismului și varietăților lui.

Bibliografie selectivă

- Ball T., Dagger R. Ideologii politice și idealul democratic. Iași, 2000.
- Curpăan V.S., Burleanu C.Ș., Mitrofan Em. Doctrina socialistă. [on-line] <http://sorincurpan.ro/wp-content/uploads/2012/11/Doctrina-socialista.pdf> (vizitat 01.11.2016).
- Dicționarul marilor gânditori politici / Coord. R. Behewwick și Ph. Green. București, 2002.

- Enciclopedia Blackwell a gândirii politice / Coordonator D. Miller. București, 2000.
- Matei V. Lecturi Academice „Un sfert de veac de revenire la normalitate lingvistică în Republica Moldova”. [on-line] http://www.asm.md/?go=noutati_detalii&n=6337&new_language=0 (vizitat 31.08.2014).
- Nay O. Istoria ideilor politice. Iași, 2008.
- Pisier Év. Istoria ideilor politice. Timișoara, 2000.
- Polemici comuniste. / Alcătuit. Gh. Cutasevici. Chișinău, 1990.
- Raport analitic. Comisia pentru Studierea și Aprecierea Regimului Comunist Totalitar din Republica Moldova. [on-line] <http://www.timpul.md/articol/raportul-comisiei-pentru-studiarea-i-aprecierea-regimului-comunist-totalitar-din-republica-moldova-12814.html> (vizitat 02.07.2010).
- Sewell R., Woods A. Ce este marxismul? [on-line] https://www.marxist.com/languages/romanian/ce_este_marxismul.html (vizitat 17.01.2017).
- Stanciugelu Șt. Istoria ideilor politice. P. II. București, 2002. [on-line] <http://filosofiepolitica.files.wordpress.com/2008/03/stefan-stanciugelu-idei-politice-2.pdf> (vizitat 23.01.2010).
- Străuțiu E. Evoluția ideilor politice (*Note de curs*). Sibiu, 2007. [on-line] <http://ru.scribd.com/doc/85017334/60313817-idei> (vizitat 21.07.2014).
- Tismăneanu V. A meritat să fie distrus comunismul? [on-line] <http://www.politicon.md/meritat-sa-fie-distrus-comunismul> (vizitat 13.12.2014).
- Varzari P. Istoria gândirii politice (*Note de curs*). Chișinău, 2011.
- Андерсон К.М. Социально-политические утопии XVIII – начала XIX вв. и просвещение. În: Știința politică și societatea în schimbare (Materialele Conferinței științifice internaționale dedicate celei de-a 20-a aniversări a Facultății Relații Internaționale, Științe Politice și Administrative, Chișinău, 13 noiembrie 2015). Chișinău: CEP USM, 2015, p. 35-40.
- Антология мировой политической мысли. В 5-ти томах / Рук. проекта Ю.Г. Семигин. Москва, 1997. [on-line] http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Polit/Sem/03.php (vizitat 16.01.2013).
- История политических и правовых учений: Электронная хрестоматия / Составитель: М.Н. Грачев. [on-line] <http://grachev62.narod.ru/hrest/content.html> (vizitat 13.09.2013).
- Мосионжик Л.А. Классический и современный марксизм. Кишинэу, 2011.
- Утопический социализм (Хрестоматия) / Общ. ред. А.И. Володина. Москва, 1982.
- Хрестоматия по истории политических и правовых учений. Харьков, 1999. [on-line] <http://www.ukrreferat.com/index.php?referat=270&lang=book> (vizitat 16.01.2013).

TEMA XVIII. APARIȚIA ȘI DEZVOLTAREA ȘTIINȚELOR POLITICE CONTEMPORANE

1. Premise istorice și social-politice ale apariției științelor politice contemporane

Științele politice nu au aparut *ex nihilo, nihil* (Lucretius; lat. – din nimic, nu se creează nimic). Apariția politologiei este datorată filosofilor greci Platon și Aristotel, aceștia analizând politica din perspectiva cerințelor generale ale *polis*-ului, în care individul trebuie să se integreze ca cetățean. Politologia și alte științe politice capătă o dezvoltare ascendentă tocmai în perioada modernă (timpurie), începând cu N. Machiavelli și alți gânditori politici ai timpului.

Disocierea politologiei, individualizarea ei ca știință de sine stătătoare a început abia la mijlocul sec. al XIX-lea, odată cu creșterea considerabilă a rolului și locului politicului în domeniul cunoașterii teoretice și a practicii sociale. Acest proces de emancipare a științei politice/teoriei politice s-a desfășurat în *două etape*: 1) mijlocul sec. al XIX-lea a vizat, în principal, desprinderea politologiei împreună cu sociologia de celelalte științe socio-umane; 2) sfârșitul sec. al XIX-lea desemnează separarea științei politice de sociologie, fenomen asociat și cu apariția noului său sens și conținut de știință a studierii politicului și tot ce ține de acesta. Un rol important în definitivarea organizării politologiei ca domeniu științific i se atribuie înființării școlilor superioare de științe politice în spațiul occidental (Franța, Italia, Anglia, SUA, Spania ș.a.), urmărind obiectivul pregătirii specialiștilor pentru aparatul de stat și administrație. De aceea noul ei statut a fost determinat de dezvoltarea politicii publice ca sferă relativ autonomă a vieții societății, de consolidarea într-un șir de țări industrial dezvoltate a instituțiilor politice și de stat ce reprezintă sistemul

politic actual (apariția statelor națiune, divizarea puterilor în stat, afirmarea partidelor politice și a pluripartidismului, dezvoltarea parlamentarismului, constituționalismului, sistemelor electorale etc.).

Așadar, datorită anumitor circumstanțe (politice, economice, spirituale ș.a.), în decursul sec. XIX știința politică cunoaște o largă dezvoltare și devine o știință politică distinctă. Apar noi teorii politice (doctrina evoluționistă, organicistă, elitistă, social-democrată, socialistă/comunistă etc.), iar recunoașterea științei politice în țările apusene în calitate de știință de sine stătătoare a avut loc treptat. Dacă în SUA, spre exemplu, știința politică s-a dezvoltat mult timp în interiorul științelor istorice, apoi în Europa Occidentală ea era parte componentă a sociologiei, filosofiei și jurisprudenței. În ciuda faptului că în multe țări occidentale se efectuează cercetări politologice încă în prima jumătate a sec. XIX, politologia se dezvolta fără a fi oficializată ca știință despre stat și teorie politico-filosofică. Cu acest fapt sunt legate și unele dificultăți în determinarea timpului apariției și terminării procesului de constituire a științei politice ca atare.

Totuși procesul de dezvoltare a științei politice a determinat apariția în SUA, în 1857, la Universitatea din Columbia a primei catedre de istorie și științe politice în frunte cu *Francis Lieber*. În 1880, în aceeași universitate, se inaugurează prima școală de științe politice. În Franța, în 1872, *A. Boulit* deschide școala liberă de științe politice (actualmente Institutul de Cercetări Politice). În 1895 pe lângă Universitatea din Londra a fost întemeiată Școala de Economie și Știință Politică. În aceeași perioadă își fac apariția un număr impunător de lucrări științifice, avându-i ca autori pe renumiții savanți L. Gumplowicz, H. Spencer, Fr. Nietzsche, H. Spencer, W. Wilson, M.Ia. Ostrogorski, M. Weber, A. Bently, G. Mosca, V. Pareto, R. Michels ș.a. În Europa și SUA se creează o rețea întreagă de instituții superioare și științifice politologice, încep a fi editate reviste de profil în domeniul științelor politice. La începutul sec. XX are loc crearea asociațiilor de profil. Astfel, în SUA, în 1903, își face apariția Asociația Americană de Știință Politică, numărul membrilor ei constituind astăzi circa 17 mii. În general, se consideră că perioada a. '70–'90 ai sec. XIX a consacrat-o apariției științei politice ca disciplină autonomă.

În perioada interbelică și îndeosebi postbelică, studierea politologiei în SUA, în Europa apuseană și nordică, Canada și Japonia s-a generalizat, atât ca știință, cât și ca obiect de învățământ. Ca urmare, la Paris, în 1949, sub egida UNESCO a fost creată Asociația Internațională de Științe Politice. Astăzi politologia/știința politică/teoria politică în țările apusene constituie, în sine, una din domeniile principale și de prestigiu a cunoștințelor sociale. Totodată, cercetările teoretice în domeniul științelor politice sunt amplificate cu cercetări aplicative – studierea opiniei publice. Astfel, în perioada interbelică, în 1935, *G. Galupp* înființează în SUA primul institut de sondare a opiniei publice (astăzi renumitul *Institutul Galupp*), iar în Franța, în 1937, se formează o instituție similară. În 1954 *Eugen Fisher-Baling* propune termenul de *politologie* ca denumire pentru științele politice. Se presupune că în același an, în Franța, a fost propus același termen și de *André Thérive*.

La ora actuală, în lumea civilizată și democratică nimeni nu mai poate concepe realizarea și funcționalitatea sistemului politic, a omului modern fără o cultură politică înfăptuită pe calea instituționalizată. Cunoscutul fizician englez, militant pe tărâmul public, membru al Societății Regale din Londra, *John Bernal* (1901–1971) în lucrarea „Știința în istoria societății” (1954) remarcă următoarele: „În viitor știința politică nu va fi o descriere academică a dimensiunii sociale și niciun manual pentru politicieni dornici de succes, ci va constitui o parte integrantă din studiile și activitatea practică a fiecărui cetățean”.

În Moldova, în perioada interbelică și cu atât mai puțin în cea postbelică, politologia nu a existat nici ca disciplină de studiu și nici ca știință de cercetare a fenomenului politic. În perioada sovietică politicul era investigat din perspectiva istorică sau sociologică în strânsă interacțiune cu acestea. În perioada dominației comuniste, ceea ce se realiza în domeniul politicului era în realitate o îndoctrinare a cetățenilor cu ideologia totalitară comunistă. Mai mult chiar, științele politice, inclusiv politologia, nu aveau ce căuta în sălile de studii și nici nu se făceau cercetări politologice (politologia, ca și alte științe – cibernetica sau genetica, erau declarate „științe burgheze”).

Numai odată cu destrămarea URSS (sfârșitul a. '80 – începutul a. '90 ai sec. XX), adoptarea *Declarației de Suveranitate* (23 iunie 1990) și a *Declarației de Independență a Republicii Moldova* (27 august 1991) științele politice, inclusiv politologia, își fac apariția în aulele studențești și în instituțiile de cercetare. Astfel, politologia este recunoscută ca disciplină de studiu la Universitatea de Stat din Moldova (Catedra de Politologie, în frunte cu *Alexandru Zavtur*, este deschisă în 1990). În 1991, sub redacția lui A. Zavtur, se editează primul manual „Prelegeri la cursul universitar de politologie” (manual solicitat și în alte țări ale CSI). În cadrul AȘM se deschide prima structură academică de cercetare în domeniu – Secția de Filosofie Socială și Politologie (ulterior, Secția de Politologie/Științe Politice) în frunte cu acad. *Alexandru Roșca*. În 1996, în cadrul USM, se deschide Facultatea de Relații Internaționale, Științe Politice și Administrative. Totodată, se constituie Asociația Politologilor din Republica Moldova, se editează reviste științifice de specialitate („Moldoscopie (probleme de analiză politică)”, „Revista de filozofie, sociologie și științe politice” și „Administrare Publică”), iar în cadrul USM și AȘM se deschid două consilii științifice specializate de susținere a tezelor de doctorat în domeniul științelor politice. În 2004 de către Parlamentul Republicii Moldova adoptă *Codul cu privire la știință și inovare al Republicii Moldova*, act normativ care reglementează raporturile juridice ce țin de elaborarea și promovarea politicii de stat în sfera științei și inovării, de activitatea de cercetare științifică, inovare și transfer tehnologic, de informațiile științifico-tehnologice, de acreditarea organizațiilor în sfera științei și inovării, de atestarea cadrelor științifice și științifico-didactice de înaltă calificare, de protecția proprietății intelectuale, de statutul juridic al subiectelor din sfera științei și inovării.

Astăzi, în condițiile refacerii vieții sociale și sistemului politic democratic, a necesității formării și pregătirii cetățenilor, a racordării învățământului național la cel european și universal, studiul științei politice în Republica Moldova a devenit o necesitate imperioasă.

2. Teoria organicistă a lui Herbert Spencer

Herbert Spencer (1820–1903), sociolog englez, în lucrările *Primele principii*, *Principii de biologie*, *Principii de psihologie*, *Principii de sociologie*, *Principii de etică*, *Statistica socială*, *Individul contra statului*, *Despre educație* ș.a. apreciază fenomenele studiate prin prisma timpului și evoluției. El este considerat al doilea fondator principal al sociologiei (primul este considerat *Auguste Comte*), propunând prin teoria organicismului asupra societății o abordare evoluționistă, definită din această cauză și prin sintagma darwinismului social.

Organicismul evoluționist al lui H. Spencer este fundamentat pe teoria evoluției biologice/organice elaborată de celebrul naturalist, geolog și biolog britanic *Charles Darwin* (1809–1882). Doctrina lui utilizează legitățile dezvoltării lumii organice: integrarea (evoluția de la simplu la complex) și diferențierea (de la unitar la diferențiat) în explicarea etapelor de dezvoltare și funcțiilor societății și statului, fiind astfel adeptul curentului filosofic evoluționist.

Dezvoltarea organismului social este similară dezvoltării organismelor biologice. Sensul general al evoluției umane este transformarea de la o „stare de omogenitate relativ nedefinită și incoerentă la o stare de eterogenitate relativ definită și coerentă”. Spencer încearcă a contura o doctrină care ar explica transformarea progresivă a societăților și a prognoza viitorul acestora. Societatea nu este un produs artificial, dar un rezultat al evoluției continue a instituțiilor sociale. Astfel, dezvoltarea societății a început cu tribul, uniunea de triburi, orașele-state, imperiile, pentru a ajunge la forma societății civilizate, industriale de astăzi. Sub alt aspect, în cadrul acestor comunități, sub influența unui cumul de factori are loc un proces de diferențiere: formarea organelor de conducere, specializarea și diviziunea muncii (agricultura, meșteșugăritul, comerțul), dezvoltarea fiind cauzată de către libertatea de acțiune a indivizilor.

Pe parcursul evoluției pot fi distinse următoarele două tipuri de societăți: militare (bazate pe autoritate) și industriale (bazate pe interdependența funcțiilor economice). În societățile industriale,

elementele structurale sunt din ce în ce mai organizate, mai coerente, mai puternice. Spencer prezintă structura și funcțiile elementelor de structură ale societății prin analogie cu structura și funcțiile organismului uman. Dacă o anumită parte a acestui organism social nu-și îndeplinește funcțiile, aceasta duce la pieirea întregului organism. El stabilește însă limite de analogie a organismului social cu cel uman. Organismul social nu poate fi comparat cu niciun organism individual de natură vegetală sau animală luat în parte. Deci este doar o analogie a principiilor de organizare.

Realitatea socială este calificată ca organism ce se dezvoltă în funcție de determinările sale interne, aceste determinări interne fiind legate de principiul adaptării. Principiul adaptării spontane presupune ca efect dispariția organelor inutile ale societății și dezvoltarea celor necesare și utile. Această evoluție este subordonată legităților biologice.

Pentru Spencer, societatea este o comunitate de indivizi, al cărei caracter este determinat de natura indivizilor din care se compune. Societatea există pentru binele tuturor indivizilor și nicidecum indivizii pentru binele societății. Deci bunăstarea societății nu poate fi concepută fără a lua în considerare binele elementelor din care se compune. De aici ideea că oricare ar fi eforturile de perfecționare a mecanismului politic, aceste tendințe de perfecționare nu vor aduce succes decât prin perfecționarea indivizilor care compun societatea.

Individul se adaptează la mediul social, în caz contrar este eliminat. Fiecare generație, prin adaptarea la mediul social, obține o anumită experiență, pe care o transmite ereditar următoarei generații. Adaptarea socială este un proces continuu, dar care la o anumită etapă va duce la un echilibru între egoism și altruism. La această fază de limită perfectă de adaptare, „experiențele speciei” reprezintă o etică absolută. Pentru individ, autoritatea semnifică constrângere, dar una necesară, deoarece dacă moralitatea publică ar fi desăvârșită nu ar mai fi nevoie de constrângerea autorității. Guvernul este un „rău necesar”. Progresul uman constă în dezvoltarea simțului moral, cea ce presupune de la sine o diminuare a constrângerii statale.

Justiția este morala vieții sociale și are importanță de principiu atât pentru societate, cât și pentru individ. Consfințirea libertății după principiul „Fiecare trebuie să suporte consecințele propriei naturi și ale propriei sale conduite” reprezintă latura pozitivă a justiției. Limitarea libertății individului reprezintă latura negativă a justiției, deși această limitare este condiționată de specificul conviețuirii sociale. Dreptul, susține Spencer, este garantul realizării libertății, deoarece numai dreptul obligă individul să respecte limitările condiționate de spiritul justiției. Deci el definește maxima dreptului într-o manieră asemănătoare celei a lui Kant: „Toți oamenii pot face ceea ce lor le place, cu condiția să nu aducă atingere libertății egale a celorlalți”.

Spencer deduce anumite drepturi naturale ale individului – libertatea cuvântului, dreptul de proprietate, libertatea muncii, libertatea circulației, libertatea conștiinței etc., deși consideră că individul are numai acele drepturi pe care i le conferă statul prin lege. Oricare drept trebuie să fie temperat, iar libertatea trebuie să fie însoțită de principiul responsabilității.

Adept al neintervenționismului, Spencer consideră inacceptabilă tendința crescândă a guvernului de a reglementa excesiv și necesar relațiile sociale. Guvernul, în fond, are doar funcții administrative, susține autorul. Intervenționismul excesiv poate cauza daune considerabile societății.

O variantă a organicismului evoluționist, a filosofiei organice o constituie *darwinismul social* care a mers mai departe cu analogia societate – organism biologic, introducând în explicarea vieții sociale legi proprii biologiei. Astfel, „lupta pentru existență” de exemplu, sau „lupta interspecifică” și „intraspecifică” aplicate la spațiul social au condus la depășirea orizontului de legitimitate epistemică a sociologiei. Cei mai importanți reprezentanți ai săi sunt: E. A. Lange, O. Ammon, L. Woltman (Germania), L. Gumplowicz, G. Ratzenhofer (Austria), G. Vacher de Laplogie (Franța), W. G. Summer (SUA), M. Vaccaro (Italia) ș.a.

3. Teoria elitei în operele lui Vilfredo Pareto și Gaetano Mosca

Afirmarea și dezvoltarea teoriei elitei cuprinde ultimii o sută de ani. Fondatorii recunoscuți ai elitologiei, patriarhii ei, sunt doi sociologi italieni, *Vilfredo Pareto*, *Gaetano Mosca*, precum și germanul *Robert Michels* (1876–1936, devenit *Roberto Michels*, după ce și-a luat în 1913 cetățenia italiană).

Vilfredo Pareto (1848–1923), sociolog politic și economist italian, a propus o teoretizare specific sociologică elitismului, fiind primul teoretician care a conferit conceptului de elită un sens precis și un conținut bine determinat. Concepția lui elitistă este expusă în lucrările *Ascensiunea și decăderea elitelor* (1899); *O aplicare a teoriilor sociologice* (1901); *Tratat de sociologie generală* (1916) etc.

În viziunea lui V. Pareto, societatea este divizată în două pături: pătura superioară (clasa guvernantă, elita) și pătura inferioară (masele). Ansamblul indivizilor, a căroră activitate într-o sferă sau alta de activitate se deosebește printr-o eficiență sporită, constituie ca atare elita. Utilizând abordarea socio-psihologică în analiza societății și a politicii, sociologul italian a elaborat criteriile apartenenței persoanei la elită, bazate pe un sistem de indici (capacități, avere, autoritate, iscusință, studii etc.) care caracterizează virtuțile unui individ. Necesitatea divizării societății în elită și masă el o deducea din superioritatea naturală psihologică, din diferența de temperament între cei slabi și cei tari, din inegalitatea capacităților individuale ale oamenilor.

De fapt, elita, conform concepției paretiene, se împarte în două părți: elita guvernantă și elita neguvernantă (contraelita). Elita guvernantă (elita în sensul îngust al cuvântului) desemnează persoanele care participă nemijlocit la conducere, este puțin numeroasă, iar puterea ei se întemeiază pe o combinație între coercițiune și consimțământ. Guvernarea presupune flexibilitate, dar și capacitate de a folosi violența pentru a suprima opoziția. Deci nu toți membrii elitei formează elita guvernantă (propriu-zisă, în sensul îngust al cuvântului), fiindcă o parte din ei constituie elita neguvernantă (contraelita).

Din punctul său de vedere, evoluția societală are loc prin combinarea a trei cicluri (politic, economic și ideologic), fiecare fiind terenul confruntărilor a două tipuri psihologice opuse (elite „lei” și elite „vulpi”), urmând astfel exemplul lui N. Machiavelli. Dacă în plan politic întâlnim „leii” și „vulpile”, în plan economic – „rentierii” și „speculanții”, în timp ce în plan ideologic se depistează „optimiștii” și „scepticii”. În politică „leii” sunt conservatori, împărtășesc o credință absolută pentru idealurile lor și utilizează metode autoritare de conducere. În schimb, „vulpile” nu cred în țeluri absolute și sunt flexibile, recurgând la speculații politice, intrigi, viclenie, înșelăciune etc. Fiecărei elite îi este specifică, în mod natural, una dintre cele două metode de conducere: pentru elite „lei” – metoda de reprimare grosolană, iar pentru elite „vulpi” – metoda de manipulare. Dacă „leii”, fiind conservatori, sunt buni în situațiile stabile ale societății, „vulpile” predomină în condițiile instabile, în perioadele de tranziție ale dezvoltării societății când se cer conducători pragmatici, energici, capabili de mari transformări. Societatea în care domină elite „lei” este condamnată la stagnare, iar societatea în care domină elite „vulpi” se deosebește printr-o dezvoltare dinamică.

După V. Pareto, schimbările sociale, inclusiv cele politice, sunt o consecință a luptei și „circulației” elitelor. Mecanismul echilibrului social funcționează normal când are loc aflusul proporțional în elită al liderilor de prima („lei”) și a doua orientare („vulpi”). Însă suspendarea circulației conduce la degradarea elitei dominante și deci la evidențierea noii elite unde predomină „vulpile”, care cu timpul degenerază în „leii” și astfel ciclul social corespunzător se repetă din nou. În același timp, procesul istoric este o circulație continuă a tipurilor de elită, o succesiune permanentă a minorității guvernante care se formează, luptă pentru putere, exercită puterea, degenerază și este schimbată de altă minoritate privilegiată.

Gaetano Mosca (1858–1941), sociolog politic, istoric și jurist italian preocupat de teoria politică, care, alături de V. Pareto, este considerat întemeietorul elitismului prin lucrările *Clasa conducătoare* (1896), *Bazele științei politice* (1896), *Istoria doctrinelor politice* (1933) ș.a. Sociologul italian a încercat să demonstreze inevitabilitatea divizării societății în două grupuri inegale: clasa conducătoare (este puțin numeroasă, monopolizează puterea și se bucură de avantajele acesteia) și clasa condusă (este mai

numeroasă, fiind guvernată și controlată de prima clasă). Analiza clasei politice (pentru desemnarea elitei G. Mosca mai folosește și termenii „clasă conducătoare”, „clasă dominantă”, „clasă superioară”) o înfăptuiește în baza abordării organizaționale, numită uneori și abordare de dominație. Puterea minorității dominante asupra majorității este inevitabilă pe motiv că clasa politică este vădit organizată, posedă o superioritate materială, morală și intelectuală, iar această superioritate stă la baza unității de grup și de idei a minorității dominante.

Așadar, clasa conducătoare (politică) se distinge de mase prin organizarea sa și prin posedarea de către indivizi a calităților și capacităților deosebite. După G. Mosca, calitățile ce-i permit individului accesul la elită în decursul istoriei s-au schimbat. Sursele puterii clasei dominante la început erau forța (vitejia) militară, bogăția (prosperitatea) și cunoștințele teologice, de ele fiind legate *trei forme ale aristocrației* (militară, financiară și bisericească). Treptat însă tot mai mult sporește însemnătatea capacităților intelectuale, a studiilor, a iscusinței de a conduce (guverna).

După G. Mosca, pentru a-și susține supremația, minoritatea dominantă aplică atât metode legale, cât și metode arbitrare. Clasele conducătoare nu guvernează doar prin violență și manipulare, ci și prin ideologie sau „formulă politică” aptă să convingă populația de legitimitatea morală a dominației respectivei elite.

Schimbarea socială și politică este generată de conflictele dintre clasa conducătoare, care urmărește să păstreze puterea, și noile forțe sociale, care se străduiesc să le ia locul. De aceea, pentru a corespunde cerințelor timpului, clasa politică are nevoie de reînnoire. În acest context, G. Mosca numește *trei modalități de reînnoire a clasei dominante* și anume: moștenirea, alegerea și cooptarea. Această clasă este supusă schimbărilor graduale și în dezvoltarea ei se identifică *două tendințe*. Dacă tendința aristocratică se manifestă în năzuința clasei politice de a deveni moștenitoare *de jure* și *de facto*, tendința liberală sau democratică se exprimă în reînnoirea clasei politice cu cei mai capabili și dinamici reprezentanți ai clasei conduse reînnoite. În ceea ce privește cooptarea (inclusiunea voluntară a noilor membri în clasa dominantă) ca modalitate de renovare a acestei clase, G. Mosca sublinia că este o metodă utilă pentru orice comunitate (societate).

Odată ce conducerea chestiunilor publice se află în mâinile minorităților dominante (a elitelor), cu care conștient sau inconștient se socoate majoritatea condusă (masele), G. Mosca pune la îndoială termenul „democrație”. După sociologul italian, democrația la Aristotel era, de fapt, aristocratică pentru un număr mai mare de membri ai societății. Astăzi însă, consideră el, democrația este un camuflaj al puterii minoritare, al democrației plutocratice. Deci G. Mosca considera democrația drept o utopie, un miraj, în goană după care masele incompetente devin un obiect de manipulare din partea demagogilor și astfel ele (masele) croiesc calea dictaturii în varietățile ei contemporane (socialismul și fascismul).

Puterea minorității dominante, a elitei, asupra majorității conduse, a maselor, este legitimată, adică ea se înfăptuiește cu acordul maselor, deoarece, în caz contrar, majoritatea ar conduce minoritatea. Acest fenomen, după sociologul italian, poate fi explicat din două perspective. În primul rând, minoritatea dominantă este o minoritate organizată în comparație cu masele neorganizate și se sprijină pe o superioritate intelectuală și intelectuală. În al doilea rând, elitele posedă anumite calități care le asigură superioritatea materială, intelectuală și morală, cea mai mare calitate fiind averea: a fi bogat înseamnă a fi puternic; averea creează puterea politică, precum puterea politică creează averea.

4. Teoria grupurilor cointerestate a lui Arthur Bentley

Arthur Bentley (1870–1957), politolog american, este unul din autori care a folosit ideile behaviorismului în știința politică, studiind comportamentul politic și, îndeosebi, al comportamentului de votare și al activității grupurilor de interes. Sociologia politică a politologului a avut o influență majoră asupra dezvoltării concepției de putere a lui *D. Truman*, *R. Dahl* ș.a.

În lucrarea sa capitală „Procesul guvernării: studierea presiunilor sociale” (1908) el a evaluat noțiunile de „activitate”, de „grupuri interesate” și „grupuri de presiune”, examinând politica ca o interacțiune a instituțiilor și grupurilor sociale. Interacțiunea acestora din urmă stau la baza vieții politice, respingând orice abstracțiuni etatiste. A. Bentley a susținut necesitatea investigării comportamentului politic pe calea descrierii interacțiunii dintre grupurile sociale. În acest sens, a sprijinit importanța operațiilor de măsurare în știința politică.

A. Bentley a studiat în detalii grupurile de interes în termenii scopurilor, organizării și a funcțiilor îndeplinite în societate. La baza teoriei grupurilor de interes, după autor, se află activitatea oamenilor determinată de interesele lor. Doar activitatea oamenilor, în scopul obținerii obiectivelor propuse, se înfăptuiește nu la nivelul personal, individual, dar prin asocierea lor în grupuri în baza comunității lor de interese. Astfel, el ajunge la concluzia că procesul guvernării, inclusiv și a celui politic, este determinat de interesele grupurilor influente, care adesea nu coincid. După A. Bentley, „toate fenomenele guvernării de stat sunt fenomenele grupurilor care presează unul asupra altuia și care evidențiază grupuri noi și reprezentanți ai grupurilor pentru medierea acordurilor comune”.

Grupurile de interes se deosebesc de partidele politice, fiindcă primele nu participă ca partidele la alegeri și deci nu tind de a participa la exercitarea puterii. Sarcina acestor grupuri constă mai întâi de toate în informarea societății și puterii despre necesitățile și viziunile grupurilor sociale, utilizând diverse modalități de acțiune (convingerea, îndrumarea, consultarea ș.a.).

Conform opiniei lui A. Bentley, toate instituțiile de stat sunt o parte a activității grupurilor și exprimă interesele acestor grupuri. Deosebirile în regimurile politice prezintă în sine deosebiri în tipurile de activități ale grupurilor. Administrația americană, în viziunea politologului, prezintă un mare număr de grupuri și subgrupuri, care se combină și se desfac în funcție de sarcinile pe care acestea le rezolvă. Teoria politologului american a influențat alte grupuri de cercetare, cum ar fi *Școala de la Chicago*, care, de asemenea, a încercat să dezvolte analize obiective în câmpul politic american.

5. Max Weber – fondatorul sociologiei politice a sec. XX

Max Weber (1864–1920), economist, istoric și sociolog politic german, care a încercat să demonstreze că sociologia este știința cunoașterii societății prin interpretarea și înțelegerea semnificațiilor atribuite de „ceilalți” acțiunilor și conduitelor umane, orientate și raportate în acest sens. Sociologia weberiană este numită și „sociologie comprehensivă”, deoarece nu vizează „sensul obiectiv al acțiunii”, ci „sensul gândirii”. Totodată, el a adus o contribuție valoroasă în dezvoltarea metodologiei științelor umaniste și, în special, a științelor politice.

Ceea ce dădea unitate scrierilor lui M. Weber („Cauzele principale ale pieririi civilizației antice”, 1896; „Etica protestantă și spiritul capitalismului”, 1905; „Cu privire la democrația burgheză în Rusia”), 1906; „Despre unele categorii ale sociologiei înțelepte”, 1913; „Economie și societate”, 1919; „Politica, o vocație și o profesie”, 1919 etc.) era preocuparea pentru relația reciprocă dintre formațiunile juridice, politice și culturale, pe de o parte, și activitatea economică, pe de altă parte. Modul său de abordare a acestor probleme a dus la o sistematizare a multor categorii ale vieții sociale și politice, fiind, de asemenea, implicat în mod activ și, deseori controversat, în problemele politice ale Germaniei wilhelmiene. El a optat pentru modelul monarhiei constituționale, pentru că acest model e cea mai acceptabilă variantă din punctul de vedere al continuității politice.

Pentru M. Weber, fondatorul sociologiei politice a sec. XX, democratizarea nu însemna nici redistribuirea puterii în favoarea maselor și nici control asupra sferei politice din partea publicului /societății. Astfel de idei erau iluzorii în secolul ideologiilor contrare (a marxismului, sindicalismului, bolșevismului, nazismului etc.). Democrația însemna, în primul rând, un mod de selectare a liderilor prin sufragiul general care le conferea legitimitate, și, în al doilea rând, o transformare a organului legislativ într-un forum de

discuție a politicii și un mecanism de eliminare a liderilor care au pierdut încrederea. Deci democrația nu este un scop în sine, ci un mijloc pentru a-i obliga pe toți să respecte legile, precum și pentru atragerea populației la treburile publice ale statului. La fel, el mai sublinia faptul că problema principală rezidă în guvernarea democratică a societății, în relația reciprocă între lider – stat – mase.

Contribuția lui în sociologia politică rezidă mai întâi de toate în examinarea problemei birocrăției în societate. În lucrarea sa fundamentală „Economie și societate” (apărută postum în 1922) el prezintă problematica birocrăției într-un mod sistemic, subliniind, în special, faptul că birocrăția este cea mai rațională formă de exercitare a puterii, mai ales în statul care funcționează pe principii de drept. Potrivit sociologului german, elita birocratică a înlocuit-o pe cea aristocratică. Puterea voluntaristă (bazată pe capricii, sentimente, prejudecăți ale purtătorilor acesteia) și, prin urmare, puterea imprevizibilă, este înlocuită cu guvernarea experților care iau decizii optime, cu puterea bazată pe norme și proceduri imposibile, pe o disciplină rigidă. Cu alte cuvinte, administrația irațională se înlocuiește cu una rațională.

Cunoașterea sociologică la M. Weber se bazează pe un postulat metodologic al tipului ideal. Acesta este un instrument conceptual constituit de sociolog pentru a cerceta proprietățile esențiale ale unui sau altui fenomen social investigat. El este un procedeu de reconstrucție abstractă a realităților empirice și este investit cu virtuți de instrument metodologic al cunoașterii sociologice. Deci concepția „tipului ideal” nu reflectă ca atare realitatea empirică, ci se construiește într-o schemă teoretică și mai apoi se raportează cu realitatea empirică. Weber a studiat cu ajutorul tipului ideal birocrăția, capitalismul, biserica, creștinismul, autoritatea/dominația etc. Astfel, prin sinteza abstractivă, a tipurilor ideale, gânditorul german elaborează „tipurile ideale” ale sociologiei economice, religioase, juridice și politice.

Care este, după M. Weber, „tipul ideal” al politicianului, savantului? El analizează politica în *două sensuri*. În sensul larg al cuvântului, politica cuprinde toate tipurile de activitate ale conducerii/ guvernării autonome (politica valutară a băncilor, politica sindicatelor în timpul grevelor, politica educațională, politica guvernării etc.). În sensul îngust al cuvântului, este vorba despre influența asupra guvernării unei asociații politice (a statului), iar în acest caz politica înseamnă tendința de a participa la putere (între state, în interiorul statului între anumite grupuri sociale etc.). Sociologul german scrie că a face (a te ocupa) de politică e posibil atât în calitate de politician „de ocazie”, cât și în calitate de politician când aceasta este auxiliară sau principala profesie a lui, a politicianului (calitățile lui principale sunt responsabilitate, pasiunea și aprecierea). Politica ca profesie (în calitate de profesiune), precizează el, este necesară pentru unii de a trăi „pentru politică” (aceștia tind pentru a-și realiza un scop) sau „în contul politicii” (aceștia tind să facă din politică un izvor constant de venit).

Lui M. Weber îi aparține o concepție diametral opusă concepției marxiste asupra fenomenului puterii politice. El dă următoarea definiție puterii: „puterea este șansa de a face să triumfe în sânul unei relații sociale propria voință, chiar în ciuda rezistențelor”. Această definiție antrenează *trei consecințe*: 1) realizarea puterii necesită prezența a cel puțin două persoane; 2) puterea nu este de esență abstractă, ea este o practică socială; 3) exercitarea puterii este o sursă de comportament. Politologul american *Robert Dahl* însă definea astfel acest lucru: „A exercită o putere asupra lui B în măsura în care obține de la B o acțiune pe care ultimul nu ar fi efectuat-o altfel”. Exercițarea puterii antrenează deci o anumită responsabilitate.

Dacă *abordarea marxistă* face parte din cadrul teoriei generale a dominației de clasă și a luptei de clasă, în același timp paradigma weberiană se află în strânsă legătură cu teoria generală a dominației politice. Dominația politică, după M. Weber, este o îmbinare a două elemente: pe de o parte, o legitimitate care îi asigură stabilitatea și, pe de altă parte, o autoritate care îi conferă o formă. El propune și analizează tipologia dominației politice (fiind vorba de trilogia dominației puterii în societatea umană: dominația tradițională, care predomina în trecut, în societatea tradițională; dominația charismatică și dominația rațional-legală, identificată cu cea birocratică, model care predomină în societatea contemporană) și rolul cunoștințelor speciale în societatea industrială. Această clasificare a dominației reiese din posibilele „motive ale

supunerii”, iar dominația ca atare, în opinia lui M. Weber, este puterea bazată pe violență legitimă (ultimul tip de dominație, rațional-legală, este puterea bazată pe forța economică).

În lucrările sale M. Weber a dezbătut și alte probleme ale sociologiei politice: problema interacțiunii dintre politică și știință (politica nu are ce căuta în auditorii, pentru că profesorul nu propune directive politice, ferindu-se, în același timp, de a impune de la catedră luarea unei sau altei poziții), problema tipologiei regimurilor politice (analizată în baza tipurilor de dominație), problema formării sistemului politic (sociologul german cheamă la formarea unui sistem politic nou după modelul democrației din SUA, în care accentul se pune pe „un parlament puternic” și pe activitatea partidelor politice naționale), ideea charismei (necesară sociologului pentru a clarifica cauzele schimbărilor politice în societate), problema relațiilor dintre putere și proprietate și alte probleme importante în sociologia politică și în alte științe umaniste.

Subiecte de autoevaluare

1. Prezențați contextul social-istoric și economic al apariției științelor politice contemporane.
2. Evidențiați și să descrieți teoriile politice principale la intersecția sec. XIX și XX.
3. Apreciați semnificația celor mai principale teorii și ideologii politice ale sec. XX.
4. Determinați evoluția științelor politice în sec. XX și perspectivele dezvoltării lor în sec. XXI.

Bibliografie selectivă

- Dicționarul marilor gânditori politici / Coord. R. Behewick și Ph. Green. București, 2002.
- Enciclopedia Blackwell a gândirii politice / Coordonator D. Miller. București, 2000.
- Fisichella D. Știința politică. Probleme, concepte, teorii. Chișinău, 2000.
- Fundamentele gândirii politice moderne (Antologie comentată). Iași, 1999.
- Manual de știință politică / Coord. R.E. Goodin, H.-D. Klingemann. Iași, 2005.
- Politologie. Manual (pentru specialitățile nonprofil) / Coord. V. Moșneaga, Gh. Rusnac, V. Sacovici. Chișinău, 2007.
- Stanciugelu Șt. Istoria ideilor politice. P. II. București, 2002. [on-line] <http://filosofiepolitica.files.wordpress.com/2008/03/stefan-stanciugelu-idei-politice-2.pdf> (vizitat 23.01.2010).
- Străuțiu E. Evoluția ideilor politice (*Note de curs*). Sibiu, 2007. [on-line] <http://ru.scribd.com/doc/85017334/60313817-idei> (vizitat 21.07.2014).
- Râbca E., Zaharia V., Mărgineanu V. Istoria doctrinelor politice și de drept. Chișinău, 2005.
- Varzari P. Elita politică și birocrația în contextul realizării reformelor democratice (cazul Republicii Moldova). *Monografie*. Chișinău, 2013.
- Varzari P. Introducere în elitologie (Studiu). Chișinău, 2003.
- Varzari P. Istoria gândirii politice (*Note de curs*). Chișinău, 2011.
- Zavtur A., Varzari P., Pârțac Gr. Elita politică și societatea (Material didactic). Chișinău, 2000.
- Мир философии. Книга для чтения. В 2-х частях / Составит.: П.С. Гуревич и В.И. Столяров. Москва, 1991.
- Политология: Учебник по специальности „Международные отношения”. Том I / Коорд. В. Мошняга, Г. Руснак, В. Сакович, В. Сака. Chișinău, 2008.
- Семигин Г. Ю. Антология мировой политической мысли. В 5-ти т. Москва, 1997.
- Антология мировой политической мысли. В 5-ти томах / Рук. проекта Ю.Г. Семигин. Москва, 1997. [on-line] http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Polit/Sem/03.php (vizitat 16.01.2013).
- История политических и правовых учений: Электронная хрестоматия / Составитель: М.Н. Грачев. [on-line] <http://grachev62.narod.ru/hrest/content.html> (vizitat 13.09.2013).
- Хрестоматия по истории политических и правовых учений. Харьков, 1999. [on-line] <http://www.ukrreferat.com/index.php?referat=270&lang=book> (vizitat 16.01.2013).

IDEEA EUROPEANĂ ÎN ISTORIA GÂNDIRII POLITICE (în loc de concluzii)

Uniunea Europeană, cel mai grandios și mai democratic proiect din istoria modernă a omenirii, așa cum este caracterizat de liderii continentului, este în realitate opera multor generații de gânditori politici și filosofi. Ideea de Europă unită, care desemnează un spațiu geografic, politic și spiritual specific, datează de peste două milenii. În această perioadă au fost elaborate diferite planuri și proiecte privind materializarea conceptului de unitate europeană. Modalitățile prefigurate de-a lungul timpului pentru unificarea spațiului european s-au concentrat, în esență, în jurul a două soluții posibile: cea imperială, o unificare prin forță a continentului în jurul unei puteri hegemonice, și cea a asocierii statelor europene, pe baza propriei voințe, într-o formă federativă sau confederativă.

La începuturi, idealul unității europene a fost abordat din perspectiva găsirii unei soluții pentru evitarea conflictelor de ordin politic, teritorial și economic, diferende ce au măcinat popoarele Europei încă din Antichitatea greco-romană. Viziuni controversate asupra fenomenului spiritual european, influențate mai întâi de cea de unitate antică, au fost exprimate încă în Grecia antică. Însă în lumea antică Europa nu avea individualitate. **Platon** a fost primul care a susținut ideea păcii prin organizarea de confederații. În formă incipientă, **Aristotel** a emis ideea unității politice a *polis*-urilor grecești: „Ei știu să-și păstreze neatârnrarea și, în același timp, să formeze guvernaminte foarte bune, capabile, dacă ar fi strânse într-un singur stat, să cucerească universul” (conform cercetătorului român Aurel Pițurcă).

Imperiul Roman, pentru prima dată, a impus Europei o unitate politică – ***Pax romana*** (pacea universală, ordine, civilizație, prosperitate, respectul persoanei și proprietății, toate opuse haosului, „barbariei” și nesfârșitului război). *Pacea romană* era considerată un concept politic caracterizat de universalitate și a cărui valoare depășea frontierele propriu-zise ale statului roman. Totodată, *Pax romana* (numită și *Pax Augusta*) exprima și existența unei unități a sistemului de valori politice și cultural-religioase în Imperiu. Prin asimilarea valorilor neromane, combinate cu romanizarea populațiilor cucerite, statul multietnic a forjat unitatea spirituală a zeci de milioane de oameni, inclusiv a regatului lui **Decebal** (87–106).

Datorită creștinătății, Evul Mediu poate fi considerat o eră de unitate spirituală, morală și materială, comunitate care nu există însă pe plan politic. Primul reprezentant marcant al ideii europene pe cale de constituire și un mare precursor al gândirii europene a fost juristul francez **Pierre Dubois** (cca 1250–1320). Scopul declarat al lucrării „De recuperatione Terrae Sanctae” („Despre recuperarea Pământului Sfânt”, 1306) era organizarea unei noi cruciade pentru recucerirea *Pământurilor Sfinte* de la musulmani, dar dorința reală a autorului era de a-i deschide calea regelui către o dominație europeană. Atât scopul declarat, cât și cel real, se ascundeau însă în spatele unui plan ambițios de asigurare a păcii între statele creștine. El cerea o reformă a Bisericii, un învățământ laic și propunea organizarea unei federații europene cu un organism central, un conciliu format din oameni înțelepți, pricepuți, credincioși și bogați pentru a fi feriți de corupere.

Printre gânditorii politici care au prefigurat ideea unității europene poate fi numit marele poet italian **Dante Alighieri**, considerat precursor al Renașterii. În *De monarchia* el preconizează o soluție de tip federalist a Europei, o pace universală prin subordonarea monarhilor europeni unui conducător suprem, unei unice și legitime autorități. Monarhia concepută de Alighieri nu mai este limitată la statul feudal, ci la o monarhie universală, ca stat, putere, independentă față de papalitate, așa încât constatăm un tip nou de gândire, opus celui promovat de Biserica creștină. Gânditorul italian reia o idee mai veche despre necesitatea „restaurării cosmopolisului”, fiind vorba despre instaurarea în viitor a statului universal, existența căruia va

înlătura necesitatea statelor existente. Idei asemănătoare pot fi atestate și în gândirea politică a lui **Marsilio da Padova**, în opera căruia se manifestă tendința de a dezvălui cauzele conflictelor ce apar în viața statală, încercând, totodată, să determine modalitățile de înlăturare a acestor conflicte din viața popoarelor europene.

Renașterea și Umanismul, trecerea Europei la timpurile moderne își pun amprenta și asupra opiniilor privind modalitățile și obiectivele de realizare ale unificării popoarelor. Cel care a fundamentat conceptul de „Europa” a fost **Erasmus din Rotterdam**, prin identificarea a trei căi posibile de realizare a unității europene la acea vreme: lupta pentru apărarea civilizației europene în fața pericolului otoman, toleranța între state și aplecarea spre conceptele creștine ale fericirii, iubirii și păcii. Umanistul olandez a dezvoltat o teorie a păcii prin care nu depășește însă caracterul utopic. El este împotriva recurgerii la arme, de care are oroare, și consideră că „există legi, există oameni învățați, există cinstiți preoți, există veritabili episcopi care prin sfatul lor ar putea aplană conflictul”. Aceștia, oricât ar fi de răi, pot fi totuși un arbitru pentru a evita războaiele, fiind convins că pacea generală în stat se poate obține prin compromisuri între cei conduși și conducători. „Bunăvoința atrage bunăvoința”, zice autorul în „Elogiul nebuniei”.

Dacă **Niccolò Machiavelli** credea că existența statelor suverane aflate în conflict reprezintă sursa virtuților militare și a apartinței marilor personalități, unirea lor provocând decăderea (ca în exemplul Imperiului Roman), **Francesco Guicciardini**, considerat unul dintre marii scriitori politici al Renașterii italiene și tatăl istoriei moderne, înaintea un proiect de organizare a societății (în varianta sa venețiană) în corespundere cu diferite etape de dezvoltare a ei, baza teoretică a acestui proiect fiind ideea unei forme mixte de stat (conducere combinată din monarhie, aristocrație și democrație). **Jean Bodin**, gânditor politic francez apropiat prin concepție și discursivitate de Machiavelli, devine autorul principal al teoriei suveranității, susținând suveranitatea absolută a statelor ce nu pot fi reunite într-o singură republică.

Fără efect practic, discuțiile asupra viitorului Europei rămân idei de referință pentru inițiativele ulterioare. Astfel, gânditorul politic olandez **Hugo Grotius** preconizează o asociație internațională a principilor creștini, iar filosoful, promotor al enciclopedismului, ecumenismului, federalismului și universalismului, **Gottfried Wilhelm Leibniz** (1646–1716), adăuga, la aspectele politico-juridice preponderente la proiectul din 1712 elaborat de abatele **de Saint-Pierre** (*Proiect pentru o pace perpetuă*, care preconiza, printre altele, ca principalele puteri europene să înființeze un Congres sau un Senat permanent, format din reprezentanții mai multor state europene), și cele privitoare la o Academie Europeană, care să grupeze savanții continentului și să coordoneze căutările privind o limbă universală. El propune, de asemenea, ideea unui tribunal catolic european, cu centrul la Lucerna, prezidat de Papa, care să medieze între principii Europei, să asigure contribuția lor comună la lupta antiotomană și să atragă Rusia, în numele ideii creștine, ca un posibil liant între Europa și China.

Perioada modernă se manifestă printr-o gândire politică și filosofică mai coerentă în ceea ce privește ideea de unitate europeană, iar în această idee proeuropeană domina, de fapt, un singur scop final și anume – securitatea colectivă a continentului european. Sec. al XVIII-lea, odata cu proliferarea luminilor (*Republica literelor* din perioada Iluminismului european), aduce o diversificare a punctelor de vedere privind posibilitățile, modalitățile și căile înfăptuirii unității europene. „Astăzi nu mai există francezi, germani, spanioli și nici englezi, nu există decât europeni”, afirma **Charles Montesquieu** în „Scriori persane”. Gânditorul francez cercetează societatea europeană sub multiple aspecte, într-o viziune ce anticipează metodologia sociologică. Astfel, el releva interdependența statelor continentului, ceea ce face din Europa, de fapt, un singur stat, cu numeroase provincii, fiecare cu specificul ei, importanța, ponderea, forța lor depinzând de gradul de cultură atins. Deci, el consideră că statele europene sunt într-o situație comparabilă cu cea a provinciilor Franței.

Modul în care privea **Voltaire** problema nu era prea diferit de cel al lui Montesquieu. În „Secolul lui Ludovic al XIV-lea”, Voltaire observă: „Europa depășește în toate privințele celelalte părți ale lumii...”

Se poate privi Europa creștină ca un fel de mare republică împărțită în mai multe state, unele monarhii, altele mixte, acestea aristocratice, celelalte populare, însă toate semănând unele cu altele, toate având același fond religios, chiar dacă este divizat în mai multe secte, toate având aceleași principii de drept public și de politică, necunoscute în alte părți ale lumii”. El concepea unitatea continentului ca fiind realizabilă de către **Frederic al II-lea**, regele Prusiei, susținând că elementele de civilizație comune constituie baza unității europene. În acest sens, a afirmat că Europa era „un fel de Republică imensă, împărțită în mai multe state, unele monarhice, altele mixte, altele aristocratice, altele populare, dar toate în strânsă legătură unele cu altele, toate având același fond religios, toate având aceleași principii de drept public și politice, necunoscute în alte părți ale lumii”.

J.-J. Rousseau vedea o „republică europeană” numai dacă monarhii își vor abandona natura lor „lacomă și belicoasă”, iar popoarele se vor emancipa și ca urmare vor deveni mai înțelepte. Ceea ce reproșează el *Proiectului pentru o pace perpetuă* din 1712, care aparținea abatelui de *Saint-Pierre*, este dependența de voința suveranilor, care nu vor accepta niciodată să renunțe la prerogativele și interesele lor particulare în favoarea binelui general. Drept urmare, soluția confederativă, pe care o considera cea adecvată, va trebui aplicată pe altă cale, nu printr-un Congres european al suveranilor, ci prin crearea de către popoarele însăși a confederației lor.

Epoca Revoluției franceze, punând sub semnul întrebării dominația vechilor structuri în sfera relațiilor sociale și la nivelul sistemului internațional, a generat elaborarea unor proiecte având drept obiectiv asigurarea păcii și unității Europei prin reorganizarea ei radicală. Dintre autorii care au folosit ideea europeană ca argument împotriva Revoluției franceze cel mai important gânditor a fost englezul **Edmund Burke** (1729–1797). El și-a prezentat concepția despre Revoluția franceză în „Reflecții asupra Revoluției în Franța”. În ultimă instanță, Burke acuză Revoluția că a distrus unitatea Europei. Atacând religia, răsturnând monarhia, distrugând principiul onoarei cavaleresti, revoluționarii francezi au rupt pilonii care susțineau unitatea continentului, credea el. Deși cel mai cunoscut, Burke nu a fost singurul susținător al unității Europei, în maniera tradiționalistă, din perioada Revoluției franceze. Dintr-o listă care este destul de lungă mai pot fi citate și alte nume de rezonanță: **Johann Gottfried von Herder** (1744–1803), **Friedrich von Schiller** (1759–1805), **Johann Wolfgang von Goethe** (1749–1832), **Johann Gottlieb Fichte** (1762–1814), **Friedrich Wilhelm Schelling** (1775–1854) ș.a., toți aceștia fiind influențați de Revoluția franceză.

Immanuel Kant a fost influențat puternic de ideile Revoluției franceze, însă interpretarea sa l-a condus la elaborarea unui plan de pace universală, care va afecta, la rândul lui, concepția politică peste secole. Prin opera „*Zum Ewigen Frieden*” („Despre pacea perpetuă”, 1795) Kant aduce pe prim-plan ideea integrării popoarelor europene și a unei *Ligi a națiunilor* (influența iluministului critic asupra președintelui american *Woodrow Wilson* a fost covârșitoare, susținătorul cel mai pasionat al creării *Societății Națiunilor* în 1919). Proiectul de pace eternă elaborat de Kant prevedea elaborarea unui pact internațional menit să elimine războiul pentru totdeauna din viața popoarelor. Ideea era realizabilă doar prin instituirea unui nou tip de societate, a unui „stat al națiunilor” de tip federativ.

Dacă **Benjamin Constant** rămâne un precursor al federaliștilor moderni, partizan al unei Europe unite în diversitate, opusă naționalismului, accentuând ideea federalizării ca mijloc de asigurare a unității continentului în diversitatea pașnică a popoarelor sale, **Jeremy Bentham** în al său „Plan al unei păci universale și eterne” (1789) proiectează reducerea și stabilizarea forței diferitelor națiuni componente ale sistemului european, prin eliminarea tratatelor de alianță, a acordurilor comerciale cu avantaje unilaterale, a forțelor navale în exces, prin desființarea sistemului colonial. El propune încheierea unui tratat general și permanent, iar pentru punerea sa în aplicare, să se convoace un Congres european și o Curte de justiție comună pentru reglementarea diferendelor între națiuni. Din acest proiect de comunitate europeană culegem o idee absolut nouă: presiunea opiniei publice internaționale.

În aceeași perioadă a sec. XVIII, ideea transformării Europei într-un stat federativ a fost trăită și de oameni politici, precum **George Washington** (1732–1799) și **Napoleon Bonaparte** (1769–1821) (Hegel îl vede pe acesta din urmă drept „suflet al lumii”, care îmbrățișează și domină lumea de pe calul său). Noul concept, care va cunoaște perioada de glorie în secolul următor, al XIX-lea, și anume – *Statele Unite ale Europei*, a fost folosit, probabil, pentru prima dată, într-o scrisoare pe care Washington i-a trimis-o lui La Fayette: „Eu sunt cetățeanul mării Republici a Umanității... Noi am aruncat sămânța libertății și a uniunii care va germina puțin câte puțin peste tot Pământul. Într-o, după modelul Statelor Unite ale Americii se vor constitui Statele Unite ale Europei...”.

Deja mijlocul sec. al XIX-lea înregistrează și unele acțiuni concrete de aplicare a unor principii în spiritul idealurilor de pacifism și unitate europeană. Inițial, **Victor Hugo** înaintează proiectul privind alianța franco-germană ca premisă a păcii și unității europene (1842), iar la Congrese ale păcii organizate de Hugo la Bruxelles în 1848, la Paris în 1849 și la Frankfurt în 1850 lansează ideea unei națiuni unice europene cu centrul la Paris. La 21 august 1849 Hugo, care prezida Congresul pacifist de la Paris („Congres des Amis de la Paix”), propune, după modelul SUA, crearea *Statelor Unite ale Europei*.

Ascensiunea liberalismului, pe fundalul afirmării societății industriale generează abordări menite să pună în concordanță idealul Europei unite cu realitățile socio-economice. În plus, în sec. al XX-lea, numit prin excelență epoca romantismului, dar cunoscut și ca perioada „trezirii națiunilor”, secolul pozitivismului, științei, încrederii în rațiune, este prezentă o veritabilă exaltare a ideii europene. Astfel, fondatorul școlii socialismului utopic **Claude-Henri de Saint-Simon** propunea în lucrarea „Despre reorganizarea societății europene...” (1814; elaborată împreună cu istoricul *Augustin Thierry* ca un set de directive pentru principii europeni întruniți la Congresul de la Viena) o societate europeană prin „legarea tuturor popoarelor europene printr-o instituție politică” – instituirea unui „parlament european”. Contele Saint-Simon publică chiar și un plan intitulat „Statele Unite ale Europei”, anunțând, de fapt, viitoarea formulă a lui Jean Monnet (1888–1979; formulă numită „integrare”, în care statele transferă unele competențe proprii în domenii bine delimitate către o noua entitate supranațională, creată prin voința lor suverană). Cel mai celebru discipol al lui H. de Saint-Simon a fost *Auguste Comte* (1798–1857), care prelia ideea de „spirit pozitiv” de la învățătorul său.

Experiența entuziasmată de la 1848 și urmările oferite de maturizarea naționalismului în a doua jumătate a secolului sunt analizate de cel care poate fi numit primul federalist adevărat, **Pierre-Joseph Proudhon**, care a conceptualizat noțiunea de federalism în lucrarea „Despre principiul federativ” (1863). Totuși, proiectele elaborate merg de la cele radicale, cum ar fi cel elaborat de P.-J. Proudhon, care preconiza eliminarea totală a statului și instaurarea a ceea ce el numea „anarhie pozitivă”, până la cel moderat al juristului elvețian **Johann Caspar Bluntschli** (1808–1881), publicat în 1878, care propunea extinderea la nivel continental a experienței federale elvețiene sub forma *Uniunii Statelor Federale*.

Nu vom neglija și faptul că acest curent de opinie, de unitate europeană, era promovat și de marile personalități ale epocii sec. XIX din spațiul românesc, cum ar fi: **Nicolae Bălcescu** (1819–1852), **Ion Ghica** (1816–1897), **Dumitru C. Brătianu** (1818–1892), **Constantin A. Rosetti** (1816–1885), **Alexandru C. Golescu-Arăpila** (1819–1881) și alți reprezentanți ai „generației pașoptiste”.

Este incitantă și dezbaterea ce se desfășoară în opinia publică intelectuală din Rusia, în anii '40–'60 ai sec. al XIX-lea, privind raporturile acesteia cu Europa, locul și rolul ei în plan continental și global. Aici se confruntă două concepții care, la prima vedere, par a se exclude reciproc: **occidentalismii** (reprezentanți de vază – I.I. Kireevski, P.V. Kireevski, A.S. Homeakov, I.C. Akcakov, E.C. Akcakov, Iu.V. Samarin, S.M. Soloviov ș.a.) și **slavofilii** (exponenți marcanti – P.Ia. Ciaadaev, N.V. Stankevich, N.P. Ogariov, T.N. Granovski, K.D. Kavelin, B.N. Cicerin, V.P. Botkin, I.S. Turghenev, P.V. Annenkov ș.a.). Aceste două

curente ale gândirii social-politice ruse au apărut drept rezultat al discuțiilor aprinse vizând calea pe care o poate urma Rusia în dezvoltarea sa. În funcție de răspunsul dat, s-au conturat două orientări.

Totuși, la sfârșitul sec. al XIX-lea – începutul sec. XX se conturează clar două concepții asupra integrării europene: una radicală, care presupunea o federalizare a Europei și a doua mai moderată, care cerea garanții certe securității europene, fără a fi prea multă integrare între state și fără lezarea suveranității acestora. Proiectele politice de unificare europeană, încercate până la mijlocul sec. XX, se caracterizează prin **trei mituri fondatoare**: 1) mitul imperiului universal, proiect încercat de la Carol cel Mare la începutul sec. al IX-lea și până la Napoleon I la începutul sec. al XIX-lea; 2) mitul unificării pacifatoare, pe baza ideii că unitatea elimină conflictele (proiectele Imm. Kant, H. de Saint-Simon ș.a.) și 3) mitul comunității de valori și culturi (*Republica christiana*; *Republica literelor* din perioada Iluminismului). Acestor trei mituri fondatoare le-au corespuns trei proiecte politice majore: 1) *Imperiul universal*, așezat sub conducerea unui suveran puternic (Carol cel Mare, Napoleon I etc.); 2) organizarea federală sau crearea de confederații de state autonome (Imm. Kant, H. de Saint-Simon, V. Hugo, P.-J. Proudhon etc.) și 3) „concertul” european (modelul Congresului de la Viena din 1814–1815, de după încheierea războaielor napoleoniene ș.a.). Nici unul dintre aceste proiecte nu a vizat importanța pieței, a schimbului liber, în reglarea reciprocă a intereselor, idee ce apare mai târziu la J. Bentham, J. Monnet ș.a., autori care solicită și instituții comune, o armată comună, adunare comună, un consiliu al reprezentanților, un tribunal de arbitraj și alte instituții.

Sec. XX este veacul în care ideea de unitate europeană va deveni realitate. Niciunul din evenimentele de la începutul lui nu prevestea posibilitatea unei Europe unite. Totuși prima jumătate a acestui secol a fost marcată tocmai de eșecul democrațiilor europene de a restabili o pace durabilă pe continent. Cauzele celui de-al Doilea Război Mondial își au în esență originea în măsurile luate de către marile puteri de a-l preveni. Factorii care au dus în cele din urmă la înfăptuirea ideii de unitate europeană au fost globalizarea și nevoia de securitate.

Artizanii primelor proiecte de unificare după 1945 au fost **Robert Schuman**, **Konrad Adenauer**, **Alcide De Gasperi**, **Paul-Henri Spaak**, **Winston Churchill** și **Jean Monnet**, „sufletul creator” al Europei. Datorită activității lor și altora ca ei, în 1949 se vor înființa *două organisme* ce vor marca viitorul politic și economic al Europei: Organizația Atlanticului de Nord (*NATO*) și Consiliul Europei, iar din 1950 începe practic construcția Uniunii Europene, odată cu declarația făcută la 9 mai de către **Robert Schuman**, ministrul de externe al Franței, în care explica motivele și dorința de a trăi împreună în Europa: „Noi întindem mâna inamicilor de ieri, nu pentru iertare, ci pentru a construi împreună Europa de mâine”.

Precum se observă, ideea de Europă unică este prezentă în istoria gândirii politice universale prin diverse teze, concepte și abordări, iar securitatea și bunăstarea socială s-au păstrat de-a lungul timpului până în ziua de azi ca principalele forțe motrice ale integrării europene. Astăzi, ideea construirii unei Europe unite este bazată pe sistemul de valori sociale (progresul și bunăstarea), politice (democrația și libertatea) sau juridice (respectul față de drepturile omului), acestea fiind elemente-cheie în procesul de fortificare a unității și de construire a identității europene.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

- Andreiță L.-M. Tradiții ale gândirii politico-juridice românești. București, 1993.
- Boucher D., Kelly P. Mari gânditori politici. București, 2008.
- Bourdin D., Guislain G., Jacopin P. 100 teme de cultură generală din istoria gândirii. București, 2010.
- Braunstein-Silvestre Fl., François-Pepin J. Marile doctrine. București, 1997.
- Brădescu F. Doctrină politică. Filosofie politică și socială. Vol. 2. București, 2000.
- Carpinschi A. Deschidere și sens în gândirea politică. Iași, 1995.
- Châtelet Fr., Pisier Év. Concepțiile politice ale sec. XX. București, 1994.
- Ciupercă I. Istoria Europei și a ideii de Europa (*Support de curs*). Iași, 2007.
- Colas D. Dicționar de gândire politică. București, 2010.
- Dicționar de politică / Coord. de I. McLean. București, 2001.
- Dicționar de scrieri politice fundamentale / Coord. L. Ștefan-Scalat. București, 2000.
- Dicționarul marilor gânditori politici / Coord. R. Behewwick, Ph. Green. București, 2002.
- Din istoria gândirii filozofice. P. I (De la Antichitate la Renaștere). Manual / Red. științ. M. Bulgaru. Chișinău, 1999. [on-line] http://tempus2010.usm.md/ManualePDF/IstFilos_1.pdf (vizitat 23.01.2010).
- Din istoria gândirii filozofice. P. II (Epoca modernă și contemporană). Manual / Red. științ. M. Bulgaru. Chișinău, 1999. [on-line] http://tempus2010.usm.md/ManualePDF/IstFilos_2.pdf (vizitat 23.01.2010).
- Enciclopedia Blackwell a gândirii politice / Coord. D. Miller. București, 2000.
- Fundamentele gândirii politice moderne (Antologie comentată) / Coord. A.-P. Iliescu, E.-M. Socaciu. Iași, 1999.
- Ghid de idei politice / M. Miroiu, A. Miroiu. București, 1991.
- Juc V. Din istoria gândirii politice românești (în Moldova). Chișinău, 1997.
- Nay O. Istoria ideilor politice. Iași, 2008.
- Pisier Év. Istoria ideilor politice. Timișoara, 2000.
- Râbca E., Zaharia V., Mărgineanu V. Istoria doctrinelor politice și de drept. Chișinău, 2005.
- Sprincean S. Teoria și filosofia politică: concepții și personalități (*Compendiu*). Chișinău, 2014.
- Stanciugelu Șt. Istoria ideilor politice. P. I, P. II. București, 2002. [on-line] <http://filosofiepolitica.files.wordpress.com/2008/03/stefan-stanciugelu-idei-politice-1.pdf> ; <http://filosofiepolitica.files.wordpress.com/2008/03/stefan-stanciugelu-idei-politice-2.pdf> (vizitat 23.01.2010).
- Strah D. Istoria gândirii politice. Din antichitate până în sec. XVIII (Prelegeri). Chișinău, 1996.
- Strah D. Istoria gândirii politice. Din sec. XVIII până la apariția științelor politice contemporane (Prelegeri). Chișinău, 1999.
- Străuțiu E. Evoluția ideilor politice (*Note de curs*). Sibiu, 2007. [on-line] <http://ru.scribd.com/doc/85017334/60313817-idei> (vizitat 21.07.2014).
- Stroe C., Culic N. Momente din istoria filosofiei dreptului. București, 1994.
- Tămaș S. Dicționar politic. Instituțiile democrației și cultura civică / Ed. a 2-a, revăzută și adăugită. București, 1996.
- Trousseau R. Istoria gândirii libere. De la origini până în 1789. București, 1997.
- Varzari P. Istoria gândirii politice (*Note de curs*). Chișinău, 2011. [on-line] <http://ro.scribd.com/doc/96624708/P-varzari-igp-Note-de-Curs-Chisinau-Pontos-2011-1> (vizitat 13.01.2013).
- Varzari P. Sociologie politică (*Note de curs*). Chișinău, 2015. [on-line] <https://ru.scribd.com/doc/266502477/P-varzari-soc-Pol-Note-c-Ch-Pontos-2015> (vizitat 13.12.2015).
- Varzari P. Elita politică și burocrăția în contextul realizării reformelor democratice (cazul Republicii Moldova). *Monografie*. Chișinău, 2013.

Varzari P. Ideea unității europene în istoria gândirii politice. În: Știința în Nordul Republicii Moldova: realizări, probleme, perspective (Conferința națională cu participare internațională / Ed. a 2-a, Bălți, 29-30 septembrie 2016 / Col. red.: V. Capcelea (coord.) [et al.]. Bălți, 2016, p. 200-204.

Varzari P. Introducere în elitologie (*Studiu*). Chișinău, 2003. [on-line] <http://cezarsalahor.files.wordpress.com/2008/04/elitologie-studiu-pantelimon-varzari.doc> (vizitat 18.02.2010).

Varzari P. Relația dintre guvernanți și guvernați în concepția lui N. Machiavelli. În: MOLDOSCOPIE (Probleme de analiză politică), 2016, nr. 2 (LXXIII), p. 30-42. [on-line] <http://uspee.md/wpcontent/uploads/2016/11/moldoscopie-probleme-de-analiza-politica-partea-73.pdf> (vizitat 30.01.2017).

Voiculescu M. Istoria doctrinelor politice. București, 1992. [on-line] <http://magazin.myjob.ro/catalog/42148411/marin-voiculescu-istoria-doctrinelor-politice-1992-.html> (vizitat 10.02.2011).

Weber M. Politica, o vocație și o profesie. București, 1999. [on-line] <http://biblioteca.regielive.ro/referate/stiinte-politice/max-weber-politica-o-vocatie-si-o-profesie-36916.html> (vizitat 16.01.2013).

Weber M. Omul de știință și omul politic. București, 2011. [on-line] <http://www.humanitas.ro/files/media/omul-de-stiinta-si-omul-politic.pdf> (vizitat 13.09.2011).

Азаркин Н.Н., Левченко В.Н., Мартышин О.В. История политических учений. В 3-х вып. Москва, 1996. [on-line] <http://www.lawlibrary.ru/izdanie14792.html> (vizitat 13.07.2010).

Антология мировой политической мысли. В 5-ти томах / Рук. проекта Ю.Г. Семигин. Москва, 1997. [on-line] http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Polit/Sem/03.php (vizitat 16.01.2013).

Дяттерева А. М. История политических и правовых учений. Москва, 2013. [on-line] <http://userdocs.ru/navigate/index-41266.html> (vizitat 13.09.2013).

История политических и правовых учений / Под общей ред. В.С. Нерсисянца. Москва, 2004. [on-line] <http://www.kursach.com/biblio/0010021/000.html> (vizitat 13.12.2011).

История политических и правовых учений / Под общей ред. О.Э. Лейста. Москва, 1997. [on-line] http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Pravo/Leist/Index.php (vizitat 13.12.2011).

История политических и правовых учений: Электронная хрестоматия / Составитель: М.Н. Грачев. [on-line] <http://grachev62.narod.ru/hrest/content.html> (vizitat 13.09.2013).

Марченко М.Н., Мачин И.Ф. История политических и правовых учений. Москва, 2000. [on-line] <http://www.twirpx.com/file/246621/> (vizitat 13.09.2013).

Миллер Д. Политические учения (Краткое введение). Москва, 2007. [on-line] <http://afleninsk.alt-service.com/psihologiya/305c26b81139ea7ee6645a656c969caf> (vizitat 13.09.2013).

Мир философии. Книга для чтения. В 2-х частях / Составители: П.С.Гуревич и В.И. Столяров. Москва, 1991. [on-line] <http://mposhuk.com.ua/item/159612883515/lang/ru> (vizitat 13.09.2013).

Политология. Энциклопедический словарь / Общая ред. и составитель Ю.И. Аверьянов. Москва, 1993. [on-line] <http://feyomod.besaba.com/93750.htm> (vizitat 13.01.2014).

Романюк А.С. История западных политических учений. [on-line] http://uchebnikionline.ru/politekonomia/istoriya_zahidnih_politichnih_vchen-romanyuk_as/vstup_istoriya_zahidnih_politichnih_vchen.htm (vizitat 28.01.2014).

Хрестоматия по истории политических и правовых учений. Харьков, 1999. [on-line] <http://www.ukrreferat.com/index.php?referat=270&lang=book> (vizitat 16.01.2013).

Чанышев А.Н. История политических учений. Классическая западная традиция. Москва, 2001. [on-line] <http://www.e5.ru/product/istoriya-politicheskikh-ucheniy-klassicheskaya-zapadnaya-traditsiya-antichnost-pervaya-chetvert-hih-veka-10056187/> (vizitat 13.09.2013).